
БІБЛІОТЕКА
СВІТОВОЇ
ЛІТЕРАТУРИ

Ярослав Гашек

Пригоди бравого вояка Швейка

«Фолио»

Гашек Я.

Пригоди бравого вояка Швейка / Я. Гашек — «Фолио»,

Увазі читачів пропонується безсмертний твір Я.Гашека «Пригоди бравого вояка Швейка», який є одним із перших антитоталітарних романів у світовій літературі. Персонажі роману показані на тлі суспільних процесів, викликаних Першою світовою війною. Кмітливий, дотепний та по-житейському мудрий солдат Швейк щасливо виплутується з усіх пригод, які випадають на його долю. Ця редакція є спробою нового прочитання роману з позиції сьогодення. В тексті усунуто недоречності попередніх редакцій, пов'язані із специфікою лексики оригіналу (усунуто певні купюри тощо).

© Гашек Я.

© Фолио

Содержание

Великий чеський містифікатор, або гримаси празької іронії	5
Частина перша	19
Вступ	20
Глава I	21
Глава II	30
Глава III	36
Глава IV	40
Глава V	43
Глава VI	48
Глава VII	54
Глава VIII	58
Глава IX	68
Глава X	80
I	80
II	85
III	90
IV	93
Глава XI	95
I	95
II	96
Глава XII	101
Глава XIII	106
Глава XIV	114
I	114
II	116
III	118
IV	124
Кінець ознайомительного фрагмента.	125

Ярослав Гашек

Пригоди бравого вояка Швейка

**Великий чеський містифікатор,
або гримаси пражької іронії**

Про Ярослава Гашека існує величезна мемуарна література, з безліччю анекдотів, спогадів включно. Зазвичай з цього і укладають письменницьку біографію. Гашек як визначний митець, один із стовпів чеської літератури XX століття постає у таких працях, з одного боку, дещо спрощено, а з іншого – саме ці історії засвідчують складну парадоксальність його постаті.

Ярослав Гашек народився 30 квітня 1883 року на Шкільній вулиці у Празі в родині учителя реального училища. До постійного хворобливого відчуття своїх життєвих негараздів (Гашек мріяв про далекі краї, хотів вчитися в консульській академії у Відні) приєдналися пізніше й невдачі на ниві літературній. Перша збірка віршів «Травневі вигуки», видана разом з Ладіславом Гаеком-Домажлицьким, пройшла цілком непоміченою. В єдиній рецензії, опублікованій в журналі «Модерні живот», збірку було охарактеризовано як «смішну демонстрацію м'язів». Це також поглибило скептичне ставлення Гашека до сучасної літератури.

Інстинктивно прагнучи подолати відчуття невдоволеності становищем відщепенця, аутсайдера, Гашек подається «в біги». Із Праги він мандрує у найвіддаленіші околиці монархії, до тих місць, де люди зберегли ще свою самобутність, де їх не торкнулася цивілізація. Там він вчиться розуміти не тільки природу, але й людей. У звичайному, пересічному житті селян, угорських бродяг, татранських пастухів і циган, котрих зневажали всі, він відкривав приховані риси натури, котрі видаються простодухістю чи навіть глупством, але свідчать про людську гідність і безпосередність. Протиставлення плебейської хитрості й шахрайства дурному чван-

ству й високомірності влади стає джерелом гумористичних конфліктів у багатьох гашеківських подорожніх нотатках і оповіданнях.

На початку XX століття бродяжництво стає модою: маса наслідувачів копіює оповідання Максима Горького. Так зване сенсуалістське покоління, натхненне чуттєвими враженнями від безпосередніх контактів з природою, знаходить у бродяжництві форми вираження власного протесту й непокори. У декого з представників цього покоління відбувається своєрідне отождолення життєвої й творчої долі.

Гашек був справжнім бродягою і відщепенцем. Як людина реалістична він не потребував пози, не довіряв нічому, що віддавало пафосом і стилізацією. Сучасні йому уявлення про бродяжництво він перетворив на реальний спосіб життя. На відміну від своїх приятелів, котрі про бродяжництво писали, він бродягою став. Причому з усією притаманною цьому соціальному стану атрибутікою: ненадійністю існування, відчуттям людини, яку переслідують, матеріальною незабезпеченістю. Він навчився дивитися на світ «знизу», почав цінувати елементарні потреби й вчинки, спричинені життєвою необхідністю. Постійний стан «тимчасовості», невизначеності й пов'язана з цим флегматична байдужість стали предзнаменуванням всього його подальшого життя. Залишилися йому в спадок і «набуті» впродовж бродяжництва хвороби: болотяна лихоманка, котру від підчепив в Угорщині, і сильний ревматизм – наслідок ночівель простонеба, у копицях сіна.

Повернувшись з тривалих подорожей Європою, Гашек змінив бродяжництво на богемне життя. Різниця виявилася не надто великою: якщо раніше він переходив кордони областей і держав, то тепер він «переходить кордони» між суспільними прошарками та їхнім оточенням. Гашеків гумор був вибухом фантазії, таємною пристрастю, сумом за свободою й вільністю. Саме тому йому слід було знайти маску, котра прикривала б його й вберігала від ворожого оточення. Такою маскою став для нього перебраний на себе образ легковажного «богема» і гумориста. Вдаючи із себе безвідповідального празького гамена, трікстера, він міг тепер кожну свою витівку, кожну видумку доводити до крайнощів, загострювати проблеми, спричиняти конфлікти й вільно обертатися в екстремальних ситуаціях. Чудернацька маска нахабного безтурботного гульвіси допомагала йому оголити такі сторони дійсності, котрі було табуїзовано; відкривати прихований спід суспільного життя, зривати маски з її головних дійових осіб.

Бродяжницькі звички, до яких належали й зловживання алкоголем та жування тютюну, визначили дещо особливе становище Гашека в богемній компанії. І, звичайно, він явно перевищував всіх своєю фантазією і темпераментом. Збагнути його було нелегко. Він нікого не посвячував у своє внутрішнє життя, відтак екстравагантність його вчинків пояснювалась з боку найближчого оточення як певна душевна ненормальність. (Один з його тодішніх приятелів, доктор Р. К., влучно сказав про нього: «Гашек був *anima pia* (тиха душа) з дияволом алкоголю в крові».)

Багатющі враження й переживання стали результатом подорожей Європою та Балканами. (Гашек добрався до Баварії та Швейцарських Альп, далі через Балкани і Трансильванію до Галичини.)

З подивом він з'ясував, що цигани, бродяги і всілякі відщепенці, зневажені «освіченою публікою», дивляться на світ чистими, незакаламутненими очима й бачать у ньому гру контрастів. Ці люди, не обтяжені ні освітою, ні традицією, не визнають забобонів та умовностей «порядного суспільства». Вони сприймають навколишній світ безпосередньо, подібно до дітей та шаленців. Подорожуючи, майбутній письменник зрозумів також, що в сучасну добу істинна сутність людини глибоко прихована й необхідні чималі зусилля, аби до неї добратися.

Феномен богемного способу життя розвивав його фантазію і відкривав нові джерела натхнення у прихованих для нього досі закапелках передвоєнної Праги. Понад усе Гашека привертали найнижчі верстви суспільства, міське дно, світ своєрідних, празьких типів і курйозів. Його притягувала фантастична атмосфера ночі, неясні голоси, що долітали з празьких

корчем і шинків; відлуння музики з дансингів, гвалт і крики, що линули з закутків, старовинних міських барлогів, логовищ, вертепів, де знайшов притулок усілякий набрид. Його надихали звичаї й звички празької гальорки, нічних гульвіс, повій і сутенерів, босяків і злиднів. Здається навіть, що саме завдяки своєму по-дружньому привітному ставленню до цього середовища він відкрив і сучасну «празьку міфологію».

Спершу Гашек не виявляв зацікавленості літературою і байдуже ставився до спроб своїх ровесників у цьому напрямку. Однак у новій обстановці він розпочав виокремлювати для себе й літературні зв'язки. Своє ставлення до літератури він характеризує як вторгнення варвара. З грубою «варварською» іронією відгукується Гашек про творчу німеч поетів так званих «молодих напрямків» і пародіює штучну хаотичність юних ліриків; «особливий тип цих людей, особлива література і твори... Хлопці, поети, юнаки кров з молоком, а все у них бліде і німецьке... І якісь дивні напади суму. Ті, хто пише про скорботу, змушують себе так писати. Оскільки самі-то вони користуються радіщами життя... Вони небезпечні для оточуючих своєю сентиментальністю, вони пересичені й віддаються хандрі. Вони вважають, що на їхній скорботі тримається світова система. Їхнє «я» скрізь випирає на перше місце, ось тому-то вони і «лірики».

З такою ж іронією осміює він і слізливу соціальну поезію, улюблений матеріал журналів і календарів для робітників: «Це – ремісницька література, де автори не показують, яким шляхом повинен йти народ, а лише причитають над його стражданнями... Читачам вони змальовують безнадійні горизонти.

То тут, то там з'являється вранішня зоря, без якої не обійдеться жодний соціальний поет. Заводські димарі, оповиті кривавими трояндами...

Коли ж, нарешті, ми почуємо пісню без фраз, коли, нарешті, прочитаємо соціальне оповідання без вічного хникання й побачимо на наших конах справжню соціальну п'єсу – п'єсу про переможне повстання, пісню заколоту, гімн перемагаючого пролетаріату, а не сміховинний дріб'язок на кшталт соціального вірша в жалюгідному травневому числі соціал-демократів – «Сон загиблого героя 48-го року про загальне виборче право...».

Ця «варварська» іронія – складова богемної маски Гашека, засвідчує, як легко він розправився з літературною традицією, котра була представлена епігонськими опусами поетів «молодих напрямків», що нагадують символізм. Але при цьому він не виявив зацікавлення і поезією сенсуалістською, футуристичною і експресіоністичною, котра прагнула подолати символізм завдяки новим засобам вираження, пов'язаним із чуттєвими переживаннями і технічною цивілізацією. Він загалом відкидав будь-які літературні спрямування та їх програмові декларації. Його виключне аутсайдерське становище полегшувало йому можливість зв'язатися безпосередньо з іншою традицією – з традицією міських окраїн, широко розгалуженою і неоформленою культурою вулиці, котра на початку століття, в часи кризи мистецтва, хаосу і сум'яття, переміщалась у центр. Відтак гуморески Гашека стоять найближче до гумору вуличних народних розваг, шантанів, празького народного анекдоту з його особливою якістю: тісним зв'язком з подіями та актуальними явищами дня. В цей час в народному анекдоті проявляється посутня риса, що сягає давнини, – іронія, в котрій карикатурне зображення всього, що відноситься до австрійської влади, і байдуже ставлення до історичних подій зливаються з простими, безпосередніми веселощами; зловтішна радість у зв'язку з наступаючим занепадом поєднується з вродженою любов'ю до жарту і пристрастю до словесної еквілібристики.

На підставі цих «варварських» позицій Гашека чеський дослідник Е. А. Лонген зарахував його до так званих «проклятих поетів» передвоєнної доби, вважаючи, що своєю ненавистю до міщанства і войовничим запереченням традиційної літератури він попередив деякі принципи модернізму. Втім це порівняння варто приймати з деякими умовами. Гашек не був «проклятим» у сенсі того індивідуалістичного протесту й виключності, котрі були характерними рисами французьких «проклятих поетів». Замість самозанурення, котре відбувалося при

постійному збудженні почуттів, у нього – уважне вдивляння в повсякденну дійсність і радикальний, революційний спосіб думання.

На початку ХХ століття Гашек стає переконаним анархістом. Це захоплення не слід сприймати в суто політичному сенсі, оскільки, як відомо, у передвоєнну добу в середовищі чеської радикальної молоді не існувало жодної реальної політичної програми. Дана обставина загострила зір майбутнього письменника й дозволила йому поводитися, не оглядаючись на закони й правила. Гашек не цікавився так званим ідеальним, теоретичним анархізмом, що висував вимогу свободи особистості, значно ближче йому було народне синдикалістське крило анархізму, яке мало конкретну політичну мету – загальний страйк. Анархізм міцно вкорінився на шахтарській півночі Чехії, тут, у прикордонних областях, відчутно виступала наперед головна причина його формування як кари за недооцінку соціал-демократією національного питання.

У копійчаних анархістських виданнях «Худак» (Злидар), «Комуна», «Омладина» (Молодь) народився Гашек-журналіст, суворий гострий сатирик, памфлетист, що таврував своїми інвективами не тільки «священні» символи монархії, а й «патріотичну» чеську політику. На думку дослідників, дуже можливо, що саме на зібраннях анархістів, де виступав Гашек і на які свого часу Макс Брод водив Кафку, ці два «міфотворці» імперії могли познайомитись. Макс Брод, до речі, здійснив свого часу інсценізацію «Швейка» німецькою, забезпечивши тріумф берлінської вистави в 1928 році.

Пізніше Гашек поцінував і фальшований анархістський радикалізм також досить критично й «самокритично». Деякі дослідники, виходячи з його юнацького анархізму, визначають ним увесь життєвий шлях письменника, що дійсно знайшло підтвердження в його діяльності в Росії.

Порвавши з анархізмом, Гашек пережив глибокий розпач і скепсис, склалося негативне ставлення до якої б то не було програмної діяльності. Він стає незалежним сатириком і гумористом-насмішником, для якого немає нічого святого і котрий не збирається, зокрема, брати до уваги жодних нюансів. Австрійську урядову політику, та і «національні» програми й лозунги, Гашек відкинув остаточно. Як журналіст він полемізував, наприклад, у різних друкованих органах і під різними псевдонімами, сам з собою. Богемна машкара набула двобічного характеру, гумор ставав подібним до дволикого Януса: у будь-який момент легковажну посмішку могла змінити серйозність, а нігілістичні позиції виявитися проявом ідейної глибини та відповідальності.

Бродяжницька розкутість Гашека стала джерелом і його творчої розкутості. Не зв'язане жодними умовностями ставлення Гашека до творчості сприяло тому, що його творчий розвиток відбувався напрочуд самотньо. У перших подорожніх нотатках і оповіданнях, що відбивали враження письменника від глухих, окраїнних областей австрійської монархії (Галичини, Угорщини, Хорватії), Гашек ще подає реалістичне зображення дійсності, котре спиралося на свіжі, безпосередні спостереження, з романтичним, ледь іронічним відтінком. Ці ранні його твори, що публікувалися в «Народніх лістах» і «Светозорі», вражають своєю напрочуд зрілою формою. Втім у подальшому авторська манера Гашека і його стиль суттєво змінюються. Замість детального реалістичного опису з'являється виразна сатирична лапідарність, котра сприяє швидкому розкриттю сутності явища, образу.

Формою втілення гашеківського сатиричного «скоропису» ставала іронія, що часто-густо доходила до «цинічного» сарказму, близькому, по суті, відкритому пізніше так званому «чорному гуморові». Своєрідна смислова інверсія, що відкривала можливість швидкого повороту в оцінці дій, допомагала авторові показати приховані достоїнства в людях і закапелках, зовні неприглядних: серед сучасних ізгоїв людського суспільства. «Герої» гашеківських оповідань тепер уже не переслідувані бродяги, не продувні цигани і метикуваті хитромудрі селяни, а злодії, дрібні підпільні торговці з пражських околиць.

У тлумаченні Гашека окраїна – це не тільки окраїнна частина міста, але й свого роду символ, місце, де село стикається з промисловістю, природа з цивілізацією, де безпосередність і самотність протиставлені складній суспільній організації. Це погранична, маргінальна область, котра привертає дивним, часто мимовільним співіснуванням протилежних елементів і суперечностей, процесами виникнення і зникнення, повними гострих зіткнень. Гашек відкрив у цій атмосфері особливу контрастну гумористичну поетику.

Атмосфері окраїни властиві і сентиментальність, і драматичність, не лише жанрові мініатюри, що репрезентують брудні закапелки, але й брутальна гротескова насмішка. З грубою розв'язністю плебей оголює приховані «таємниці» суспільного життя. Здійснюється це завдяки діям, котрі видаються несвідомими, інстинктивними; нерідко вони підфарбовані емоціями, що приховані десь у підсвідомості суспільства, але, проявлені всередині, справляють неприємне враження своєю грубістю і безформністю. Часом вони набувають гротескового вигляду неусвідомленості чи навіть безумства.

Без цього зв'язку навряд чи можна вловити особливості творчої манери Гашека, котру неможливо поцінувати завдяки традиційним літературним міркам. Замість визначеності стилю й чіткості форми у більшості випадків у нього – чудові гострі спостереження, які немовби лише злегка намічені й розмиті в банальності по-ремісницькому вироблених кінцівок. Поряд з несподіваними комічними трюками і мальовничими стиснутими характеристиками зустрічаються стереотипно повторювані мотиви й інтриги, котрі жодною мірою не свідчать про напружені творчі пошуки і винахідливість. Але ця творча легковажність – свідчення того, що Гашек тяжіє до сатири не тільки своїм критичним розумом, але й за всією природою, несвідомо, всім своїм палким і юнацьким темпераментом. Часом навіть здається, що його гумор – це просто сама природа, сама стихія.

Все, що побачить – від вуличних демонстрацій до малесенької газетної замітки, – все, з чим зіштовхується у зв'язку зі своїм богемним екстравагантним способом життя, Гашек повинен осміяти, окарікатурити. Його схильність до сатири, знуцання, містифікації проявляється в цілковито невичерпному багатстві сюжетів і засобів зображення. Об'єктами гашеківських нападок були як австрійські державні інституції, церковні й династичні символи та ідеали, так і ліберальна буржуазія і так звані патріоти, котрі зробили з національного питання ремесло чи навіть зручний шлях до кар'єри. Відчуття своєї причетності до людей, відкинутих суспільством, до аутсайдерів загострює його зір, штовхає до оголення істинної суті суспільних символів і фраз, до зривання масок з усієї сфери суспільного життя.

Буржуазне суспільство платило Гашекові такою ж ворожістю й нерозумінням. Незважаючи на те, що Гашек був одним з найплodючіших і найталановитіших журналістів свого часу (поряд з ушавленим репортером сенсацій Е. Е. Кішом, котрий, однак, писав німецькою і співробітничав у буржуазній пресі), для нього в жодній редакції місця не знайшлося. Скрізь боялися взяти на роботу «безпринципного богема» і злостивого насмішника. Невизначеність існування поряд з гірким відчуттям своєї побутової невлаштованості ускладнили і його особисте життя. Нарешті він отримує доволі мізерно оплачуване місце в журналі «Свет звіржат» (Світ тварин). Але й звідси він змушений невдовзі піти, оскільки, підштовхуваний своєю буйною фантазією, почав «розширяти кругозір» читачів, придумуючи нові породи тварин (він мав маленьку крамничку з продажу собак, котру пишномовно називав «Кінологічним інститутом»).

Приблизно так само чинив він і в газеті «Ческе слово», де нетривалий час працював репортером. У цей час його завжди можна було зустріти на так званій «біржі» журналістів – у рестораціях «У Брейшку», «У Ходеру», де він продавав свої «гарантовані» свідчення про пригоди: два келихи пива за одну пригоду.

До самого початку війни Гашек вів життя цілковито ні з чим і ні з ким не зв'язаної людини. Не раз траплялося йому писати чергову гумореску просто в кав'ярні; він тут же зда-

вав її до найближчої редакції, аби за отриманий гонорар чи аванс заплатити за гостину своєї богомної компанії.

Вічний клоун, трікстер і невинуватий «богем», Гашек що далі, то більше віддалявся від загальноновизнаної літератури. Та й сам про себе він не раз іронічно оповіщав, що пише виключно через нестачу грошей. Втім всім своїм ставленням до мистецтва, послідовним злиттям життя і творчості він був, по суті, єдиним видатним творцем і видатним літератором свого часу. Цей парадокс вловив Ї. Маген, котрий писав: «Часом ми Гашека дуже любили. Оскільки він був дійсно справжнім втіленням гумору. Нас він, можливо, і не любив, оскільки ми грали в літераторів. А парадокс полягає в тому, що він творив літературу значно інтенсивніше за нас усіх, а ми відчайдушно опиралися тому, щоб бути тільки літераторами».

Доля наділила Гашека чотирма роками нещасливого кохання. Майбутній тесть Гашека довго опирався шлюбіві своєї дочки з колишнім анархістом, котрий, до того ж, не маючи постійної роботи, не здатен був утримувати сім'ю. Коли ж Гашек врешті-решт виконав усі умови батьків нареченої, виявилось, що родинне життя заважає його творчості. Невдовзі після народження сина (1912) він полишив родину.

У Празі Гашек набув репутації скандаліста, заповзятого «богема», бомжа й пересмішника. У поліційних рапортах його часто звинувачували у всіляких бешкетах, сварках, бійках з поліцейськими. У стані раптового душевного нападу Гашек буцімто навіть робив спробу самогубства, через що три тижні провів у лікарні для душевнохворих, щоправда, пізніше він стверджував, що це був лише жарт, його чергова містифікація.

Найзначущішою і найвдалішою містифікацією Гашека, яка стала найдотепнішою політичною пародією початку ХХ століття, була створена ним маргінальна «Партія поміркованого прогресу в рамках закону», яка 1911 року оформилась остаточно, випустивши власний маніфест і висунувши свого кандидата до імперського парламенту. Це був Ярослав Гашек, котрий отримав на виборах двадцять голосів. Засідання партії проходили в корчмі «Кравін» (у Празі нараховується понад сто питних закладів, котрі навідував Гашек), де по кілька разів на тиждень з гумористичними промовами виступав сам кандидат. З цього приводу газета «Час» писала: «Вікна корчми напередодні виборів було позаліплювано такими плакатами: «Всі, як один, віддамо голоси за Ярослава Гашека, котрий на численних зібраннях розробив програму націоналізації двірників»; «Сьогодні панахида за кандидатами, що провалились»; «Якщо ви оберете нашого кандидата, обіцяємо, що захистимо вас від землетрусу в Мексиці»; «Хто віддасть за нас голос, отримає від нас маленький кишеньковий акваріум...». У тому ж іронічному дусі Гашек «виголошував» імпровізовані «наукові» лекції, які, на думку одного з членів «партії», були найбільшим і найціліснішим гумористичним твором, створеним ним до написання роману про Швейка.

Своїми вибриками, причому, з явним задоволенням, Гашек епатував чеську міщанську публіку й австрійську бюрократію. Так, у 1914 році, на початку війни з Росією, він прописався в готелі «У Вальшу» як «російський купець з Москви», пояснивши згодом у поліційному відділку свій вчинок тим, що хотів перевірити пильність державної поліції у воєнний час.

Перша світова війна розпочалася для Гашека у лютому 1915 року. Після кількох невдалих спроб ухилитися від призову він опинився у складі 91 піхотного полку, розквартированого в Ческе Будейовіце. Саме там Гашек познайомився з денщиком свого ротного командира поручика Лукаша. Кремезний муляр Франтішек Страшліпка полюбляв з кожного приводу й без нього переповідати різні житейські історії та анекдоти. У подальшому цією ж пристрасною письменник наділив і Йозефа Швейка. Гашек пройшов приблизно той самий шлях, що й герої його майбутнього твору. Більшості реальних прототипів він залишив їхні справжні звання та прізвища. У Чеське Будейовіце, де розміщався полк, Гашек переважно лікувався від ревматизму, постійно ухилявся від навчань і писав не лише «історію полку», а й вірші та прозу. Після нетривалого перебування в Мості-над-Літавою Гашек потрапляє на фронт до Галичини, де

виконує обов'язки квартирмейстера та ординарця і навіть бере участь у битві біля гори Сокаль, отримавши срібну медаль за хоробрість. А за два з половиною місяці, 23 вересня 1915 року, у галицькому селі Хорупани Гашек разом з Франтішком Страшліпкою добровільно здається в полон до росіян. У полку його вважали таким, що пропав без вісті, а празькі газети надрукували некрологи. Читачі були щиро засмучені, прочитавши, що автор популярного збірника оповідань «Ідіот у роті» загинув на російському фронті.

Військовополонений Гашек (№294217) утримувався кілька місяців у дарницькому таборі для військовополонених (тоді в передмісті Києва). На початку грудня його переводять до Тоцького табору під Оренбургом. Навесні 1916 року бідне на події арештантське життя письменника змінюється. За домовленістю з національно-визвольними рухами царський уряд розпочинає формувати добровільницькі підрозділи з числа військовополонених чехословаків для участі у воєнних діях проти Австро-Угорщини. Гашек приймає пропозицію і в червні 1916 року виїздить до Києва на посаду писаря 7-ї роти першого добровільного Чехословацького легіону імені Яна Гуса, отримавши, таким чином, змогу виступити зі зброєю в руках проти ненависної Габсбурзької монархії. Боротьбу проти неї він продовжує й на шпальтах газети «Чехослован», що видавалася в Києві, ставши згодом її головним редактором. У цей період Гашек чимало їздить по таборах для військовополонених, агітуючи своїх співвітчизників виступити зі зброєю в руках проти Австро-Угорської монархії. До цього ж періоду належить і його захоплення ідеєю приєднання Чехословаччини до царської Росії. Під виглядом роботи над історією Чехословацького легіону в Росії він пише повість «Бравий вояк Швейк у полоні», яка влітку 1917 року побачила світ у «Бібліотечці «Чехослована».

Більшовицький переворот 1917 року Гашек сприйняв з піднесенням, побачивши в революції можливість національного та соціального звільнення народів. Його позиція не знаходить підтримки в керівництві чехословацьких легіонерів, що зайняли непримириму позицію стосовно більшовиків. У лютому 1918 року відбувається остаточний розрив і Гашек полишає посаду редактора «Чехослована» й переїздить до Москви, де вступає до лав Радянської Армії, а невдовзі стає членом партії більшовиків. Деякий час письменник співробітничав з редакцією газети чехословацьких комуністів «Прекопнік», а в квітні 1918 року вирушає до Самари з відповідальним завданням компартії.

Новоспечений комуністичний функціонер зупиняється в готелі «Сан-Ремо» в центрі міста (нині на цьому будинку встановлено меморіальну дошку) і знову розпочинає агітувати своїх співвітчизників. Тільки цього разу він закликає чехів і словаків вступати до лав Червоної Армії і зі зброєю в руках захищати пролетарську революцію. На кінець травня його загін налічував уже 120 бійців, третина з яких складали серби. Добровольці-інтернаціоналісти під командуванням Гашека брали участь у боях проти білокозаків, придушили заколот анархістів у Самарі. Навесні 1918 року розквартировані в Челябінську чехословацькі легіонери підняли заколот через відомий «Челябінський інцидент» і вирушили до Волги. Уже 8 липня Самара була захоплена білочехами, як їх презирливо іменували радянські підручники історії.

Комуніст Ярослав Гашек опинився у скрутному становищі, зумівши, проте, уникнути розправи виключно завдяки своїй красномовності. Самарський краєзнавець О. Завальний наводить таку історію з пригоди письменника: «Одного разу, коли він переховувався у своїх знайомих на одній з самарських дач, з'явився чеський патруль. Офіцер вирішив допитати невідомого, на що Гашек, вдавши з себе ідіота, розповів, як він рятував чеського офіцера на станції Батраки: «Сиджу я й думаю собі. Раптом офіцерик. Точно як ви, такий делікатний і шупленький. Німецьку пісеньку муркоче і ніби пританцьовує, мов стара діва на Великдень. Завдяки випробуваному нюхові я відразу ж бачу – офіцерик під мухою. Дивлюся, прямує просто до вбиральні, з якої я щойно вийшов. Присів я недалечко. Сиджу десять, двадцять, тридцять хвилин. Не виходить офіцер...» Далі Гашек зобразив, як він зайшов до вбиральні і, розсунувши

гнилі дошки, витягнув з нужника п'яного невдачу. «Ви, до речі, не знаєте, якої нагороди мене удостоять за порятунок життя чеського офіцера?»¹

Невдовзі Гашекові пощастило роздобути через знайомих довідку про те, що він «божевільний син німецького колоніста з Туркестану». З цією довідкою він кілька місяців поневірявся мордовськими та чуваськими селами, переховуючись від чеських патрулів. Тим часом польовий суд чехословацького легіону видав ордер на арешт зрадника Ярослава Гашека. Втім у вересні зрадникові вдається благополучно перебратися через лінію фронту і приєднатися до частин Червоної армії у Симбірську.

Радянська влада швидко знаходить для письменника нове заняття. На чолі збройного загону чувашів Гашек вирушає до щойно відбитої у білих Бугульми, де тоді було розквартировано штаб 5-ї армії Східного фронту на чолі з маршалом Тухачевським. Тут розпочинається стрімке вознесення чеського письменника партійними сходами. Уже за місяць його призначають комендантом Бугульми. Комуніст Гашек вершить революційне правосуддя у Богом забутому татарському містечку. Враження від цих кількох місяців згодом лягли в основу циклу оповідань «Як я був комендантом Бугульми».

Згодом Гашека приписали до політвідділу 5-ї армії, частини якої тіснили Колчака в глиб Сибіру. У січні 1919 року він опинився в Уфі, де розпочинає видавати більшовицьку газету «Наш шлях». Потім ідуть Челябінськ, Омськ, Красноярськ. В Іркутську, куди письменник перебрався у квітні 1920 року, його обирають депутатом міськради. Розпочинається бурхлива діяльність по зміцненню радянської влади в місті. Він видає газети «Штурм – Рогам» («Наступ») німецькою та угорською мовами, «Бюлетень політпрацівника» – російською. Тоді ж Гашекові випало видавати першу у світі газету бурятською мовою під назвою «Юр» («Світанок»), у зв'язку з чим він швидко засвоїв цю екзотичну мову. Згодом, розповідаючи про цей період перебування в Росії, Гашек згадував, що йому довелося здійснювати якусь надсекретну місію в Монголії, де він від імені командувача армією вів переговори з якимось китайським генералом, хоча біографи й досі не підтвердили документально даного епізоду. Достовірно тільки відомо, що китайську мову він дійсно вчив.

Після закінчення громадянської війни Гашек ледве не осів у Росії назавжди. Придбав в Іркутську будинок на березі Ангари, зайняв пост у політвідділі 5-ї армії. Єдине, що тяжко переживав письменник, – це введення «сухого закону» в Сибіру. Відтак, коли наприкінці 1920 року йому запропонували повернутися до Чехословаччини для підтримки тамтешнього комуністичного руху, він, не роздумуючи, дав згоду.

Ще в Росії у Гашека виникає задум написати гумористичну епопею, що охоплює події Першої світової і громадянської воєн, і десь у 1920 році з'явився перший російськомовний варіант твору, куди було включено розділи «Пригоди кадета Біглера в полоні», «Швейк в країні більшовиків». На жаль, російськомовний варіант твору було втрачено.

Наприкінці 1920 року Гашек повертається до Праги, де дуже швидко розвіялися його революційні ілюзії, якщо вони взагалі в нього були й все, що з ним трапилося, не було черговою доволі макабричною містифікацією. Він знову перетворюється на завсідника празьких корчем. Знову з'являються в пресі його гуморески. У кабаре «Сімка черви» він виступає зі спогадами про те, як був «народним комісаром», сміючись над своїм «червоноармійським минулим», обіцяючи видавцям написати роман або цикл гуморесок під сенсаційною назвою «Швейк у Кремлі». Якщо сприймати Гашека як тотального містифікатора, то навряд чи можна серйозно вести мову про його революційну ідейність: повернувшись у 1920 році до Праги, він геть забув про комунізм і партійність.

¹ Цит. за: Врагнелъ В. Красный комиссар Ярослав Гашек отправил на смерть сотни русских людей // Русская Чехия. – 2001. – № 23. – С. 4.

Це була людина, якій усе байдуже, на все наплювати. З неймовірною, здавалося б, легкістю він відмовляється від колишніх переконань, друзів і товаришів по пиятиках, відданих жінок. Коли його дружина Ярміла народила сина, до них, переступивши через дуже складні стосунки, прийшли миритися батьки дружини, Гашек вийшов за пивом і повернувся за два дні. У Красноярську він бере шлюб з Олександрою Львовою, яка навіть не підозрює, що у Празі в її судженого є покинута дружина Ярміла й восьмирічний син Ріхард. Олександрі Львову, що не знала чеської мови, вперше опинившись у чужій країні, він покинув після приїзду до Праги. Втім вона пише: «Окрім літературної творчості, своєрідність душі Гашека виявлялась у тому, що в нього було відсутнє почуття відповідальності». Інші свідчення були ще різкішими – поет Медек, що добре знав Гашека, говорив про його «аморфну душу, безхребетну, байдужу до всього «людяність». Схоже, що Гашек – як і Швейк – жив не там, де існував. Наприкінці життя він зробився схожим на свого героя і зображав його схожим на себе. Зовнішність Гашека так змалював Йозеф Лада, художник, без якого «Пригоди...» важко уявити (існує навіть видання твору в малюнках Й. Лади), і близький друг письменника. «Людина з маловиразним, майже дитячим обличчям... Гашек скоріше справляв враження пересічного, добре відгодованого сінка з пристойної родини, котрий неохоче навантажує свою голову якими-будь проблемами. Майже жіноче, безвусе, простодушне обличчя, ясні очі...» Звичайно, це не хто інший, як Швейк.

Останні роки життя письменник провів у містечку Ліпніце. Стан здоров'я, підірваного на війні, погіршувався, він уже не міг виходити з будиночка. 29 грудня 1922 року він востаннє диктував свого «Швейка» (роман, власне, цілковито був продиктований письменником у корчмі). 3 січня 1923 року він підписав свій заповіт, сказавши: «Швейк тяжко вмирає», і відвернувся до стіни. За кілька годин його не стало. На похороні з представників літературно-художнього світу був присутній лише його друг художник Ярослав Панушка. Празькі друзі Гашека не повірили в повідомлення про його смерть, вважаючи це черговою жартівливою містифікацією. Відомий чеський дослідник творчості Гашека Р. Питлік зазначав: «Гашек не був веселим бодрячком, скоріше – тяжким меланхоліком... був різким, жорстоким, часом неймовірно грубим»². Багато про що може сказати його брутальна пристрасть до розіграшів, що часом межує навіть з садизмом. Він зі сміхом описує в газеті «Наш шлях», як, будучи заступником коменданта Бугульми, наказав відправити на прибирання казарм п'ятдесят черниць, як спершу вони думали, що їх відправляють задля солдатських утіх, – загалом цей розіграш удался. І той же «гуморист»-Гашек продовжує: «У одного попа ми знайшли кулемет і кілька бомб. Коли ми його вели на розстріл, він плакав». І далі: «Під час Французької революції провокаторів не гільйотинували, а вішали. Через те що мотузка у нас відмінена, пропоную всіх цих провокаторів іванів івановичів на місці розстрілювати».

* * *

Ярослав Гашек посідає в історії чеської літератури особливе місце. Навряд чи знайдеться інший письменник, котрий привернув би до своєї особи загальну увагу, як це трапилося з Гашеком, що затьмарив своєю незвичайною долею власну творчість. І, ймовірно, жодне мистецьке явище такого масштабу, як творчість Гашека, не заперечувалось і не принижувалось так довго й так наполегливо. Частину провини за це, очевидно, має взяти на себе сам письменник. Він був першим, хто відкрито висловив сумнів у значенні власної творчості; першим, хто висміяв свою літературну працю, нерідко відгукуючись про неї зневажливо, лише як про ремесло.

² Питлік Р. Ярослав Гашек и «Похождения бравого солдата Швейка». – Прага, 1983. – С.14.

Критика нерідко висловлювала, на думку Р. Питліка, несправедливу (на наш же погляд, цілком слушну) думку про те, що життя Гашека – це більш масштабне гумористичне явище, аніж «Швейк», що «Швейк» – лише відбиття тієї комедії, котру грав у житті його автор. Богемний спосіб життя Гашека, безумовно, відіграв велику роль у формуванні ним своєї особливої сатиричної манери. Але, безперечно, повне ототожнення його зі Швейком завело б нас у глухий кут: сталося б спотворення як життєвого шляху Гашека, так і сенсу та художнього втілення гротескової фігури його героя.

Значною мірою «Пригоди бравого вояка Швейка» – автобіографічний роман. Письменник раз по раз повертається до епізодів, героєм яких був сам. Чимало з них уже раніше послуговували матеріалом для його гуморесок. Причому найщедріше рисами власної вдачі, біографії, ба й навіть зовнішності, наділені Швейк і Марек. Саме з цими двома персонажами пов'язано у творі позитивне начало. Гашек аж ніяк не намагається стати в позу стороннього спостерігача і не приховує власних симпатій. У сатирично-публіцистичних відступах і коментарях до окремих розділів постійно чується авторський голос.

У «Пригодах бравого вояка Швейка» під обстріл критики взято ті ж сатиричні об'єкти, що й у більшості довоєнних гуморесок Гашека: бюрократія, воєнщина, духівництво. Проводжаючи в домовину вибухами сміху «клаптикову» вотчину Габсбургів, Гашек водночас ховає і її союзників, і її майбутніх переможців, ховає цілу епоху світової історії. За словами австрійського дослідника К. Крауса, «Австрія являла собою дослідну станцію для проведення експерименту під назвою «кінець світу»³. До речі, сусідньою дослідною станцією була Росія, де той же експеримент проводився зі ще більшим радикалізмом і куди анархіст Гашек потрапив згодом.

Нині Гашек поціновується як автор роману, який відтворив розклад певного етапу європейської цивілізації. Його ім'я згадується поряд з визначними явищами сучасної прози: Ф. Кафкою, Д. Джойсом, Р. Музілем. Втім встановлення цієї спільності не надто допомагає зрозуміти Гашека: стираються відмінності, притлумлюється гашеківська безпосередність і оригінальність, його творче новаторство; визначити місце Гашека в ряду літературних зв'язків нелегко. Він був явищем «нелітературним». Винятковим, одним із тих щасливців, для яких літературна творчість – це діяльність, робота, а не проблема. А всю решту, що літературу оточує і супроводжує, він прикривав ексцентричними вибrikeами й містифікаціями.

Гашек, як і Кафка, був великим містифікатором, виявляючи абсурдне і комічне в самому житті. Хоча Йозеф К. менш відомий за Йозефа Ш., обоє вони звинувачувалися у злочинах, котрі не чинили, обоє блукали одними й тими ж імперськими лабіринтами. Втім, на думку П. Вайля, загальнолюдські абстракції «Процесу» і «Палацу» видаються універсальнішими за австро-угорську фігуративність «Пригод...»⁴ Демонструючи звичну для Праги двошаровість, Гашек і помертньо перебуває паралельно до Кафки. Відомо, що в чеській мові існує, з одного боку, поняття «кафкарна» – абсурд життя, але, з другого боку, є і «швейковина» – пасивно-комічний спротив абсурдові. Якщо Кафку вважають підсвідомістю Праги, то Швейк репрезентує її альтернативу. Другий світ Кафки так само жакхливий, як і реальний, що позбавляє людину будь-якої надії. Другий же світ Швейка – простий і променистий. Недарма ще за життя письменник став героєм цілої низки анекдотів, більшість з яких вигадував і літературно «обробляв» він сам. І часто стає неможливим відділити Гашека від Швейка (до речі, дослідники докопалися, що існував реальний Йозеф Швейк, котрий мешкав на Боїште, поряд з корчмою «Біла чаші», по сусідству з Гашеком), коли останній говорить: «Якби всі були розумними, то на світі було б стільки розуму, що від цього кожний другий став би цілковитим ідіотом».

Вихідний пункт ставлення Гашека до творчості – його богемний спосіб життя. Про нього навіть казали, що, якби він навіть нічого не написав, однаково був би легендарною постаттю

³ Kraus K. Die Fackel. – FM., 1976. – Nr. 400. – S.2.

⁴ Вайль П. Геній места // Иностранная литература. – 1998. – № 8. – С. 98.

передвоєнної Праги. Деякі біографи ламають голови над тим, як саме Гашек став втіленням богеми: чи то внаслідок конкретних соціальних умов, чи ж завдяки своєму характеру й темпераменту. Очевидно, ці дві сторони невіддільні.

Основою світовідчуття Гашека були отримана в дитинстві травма – страх перед нуждою, спричиненою невдачами і передчасною смертю батька; гостро критичне ставлення до австрійської школи, бюрократизму, до церковного мракобісся, пізніше – відраза до нудної сірості практичного життя: служби в аптеці та в банку. Невтримний темперамент штовхав зовні неспівомовного юнака до звільнюючих від напруги ексцентричних витівок. Всі гашеківські вибрики – наслідок величезної внутрішньої напруги. Свою коротку чиновницьку кар'єру, скажімо, Гашек обірвав тим, що одного прекрасного дня просто не з'явився до канцелярії. Йому остогидла пануюча в банку атмосфера, й він втік на Балкани для допомоги македонським повстанцям.

У «Пригодах...» поєдналися, утворивши синтез високого гатунку, дві провідні художні лінії довоєнної творчості Гашека: фольклорно-нарисова і сатирично-гіперболічна. В поведінці і розповідях Швейка є риси, котрі не вкладаються в рамки розумного і логічного. Між тим саме в зіткненні з цим, часом награним, ідіотизмом Швейка особливо наочно виступає справжній ідіотизм влади. Гашек одним з перших, поряд із Кафкою, зумів розкрити безглуздя буржуазного світу завдяки елементам абсурдності, що згодом навіть було названо «празькою іронією».

Поняття «празька іронія», запроваджене чеськими дослідниками, передусім Р. Питліком, охоплює широку сферу понять і торкається історії та ментальності народу, котрий століттями жив у стиснутому просторі Центральної Європи, у просторі, облямованому не лише горами, але й владними інтересами та утисками більших народів, відтак мусив завжди поводитися таким чином, аби вижити, не втративши при цьому смак до життя, аби зберегтися, аби витримати. Уже сам цей факт свідчить про те, що «празька іронія» сягає від буденних банальностей до найвищих духовних ідеалів, виходячи з того, що банальність і абстракція – дві сторони однієї й тієї ж монети, одного універсального світу.

«Празька іронія» має своє власне історичне та філософське коріння. Її віссю є буденне життя народу, що протягом сторіч перебував у якомусь тимчасовому стані, позбавлений можливості мати власну репрезентацію, відданий на поталу надвладі чужинців і свавілля можновладців, котрі вирішували за нього і без нього. Відтак довготривале відчуття деілюзії, тимчасовості й безнадії стало головною ознакою національної екзистенції. Час від часу народові щастило звільнюватися зі свого безпросвітного становища, хоча це ніколи не тривало довго і народ знову потрапляв у залежність. Відтак у історії чеського народу протягом тривалого часу «філософія дуба», більше вимріяна та примарна, ніж зреалізована, чергувалася з «філософією очерету». Від браку можливості виявити свій власний погляд (бодай у формах офіційної комунікації) празький *societas* виробив якусь анонімну громадську думку, яка дуже різнилася в межах «ми» внизу і «вони» нагорі. Моральна роздвоєність, котра в багатьох індивідів призводить до прилаштованості й втрати відповідальності за долю цілісності, веде, з іншого боку, до створення особливої виражальної сфери, котра заміняє відсутність цінностей офіційної культури та девальвує сакралізовані владні авторитети. Ця сфера характеризується значною вільністю, яка спокутується виключно фрагментарними і деталізованими спостереженнями й кадрами. Вона відтворює історію у сміховинах і анекдотах, розпорошує події у пригоди смішних героїв та небилиці, що, власне, і є найхарактернішою рисою «Пригод бравого вояка Швейка».

Ця особлива виражальна сфера розвивається на ниві анекдотичних коментарів до подій чи до панських забавок, набуваючи творчого та естетичного значення. Даний акцент особливо загострюється в Празі, котра донедавна була перетином європейських шляхів і культур, точкою зіткнення мовних самосвідомостей. Існує думка, що саме на вузлах мовних і культурних конфронтацій і виникає велика література.

Культура подібного штибу спирається на специфічні означувальні ієрогліфи, котрі є виразом пересічної свідомості тутешнього населення, втім для непосвячених є часто незрозумілою, ба й зашифрованою. Ззовні це може виглядати як семантичний хаос, породжений мезальянсом мов і культур. Празька мовна свідомість вбирає в себе майже непомітні контрасти й невідповідності, подеколи, а у випадку з Гашеком дуже часто – містифікації. У своїй внутрішній структурі ця культура охоплює і горизонтальні шари мови, відділяючи сферу «високого мистецтва» від комедійної царини периферії.

Подеколи цим верствам відповідає розгалужене членування – національне, соціальне і релігійне. Навколо Праги, що магічно відтворилася передусім у творчості німецьких письменників перед Першою світовою війною (Рільке, Кафка, Майрінк), а після війни у творчості чеських поетів (Незвал, Сейферт), реалізується Прага плебейська і люмпен-пролетарська (Гелнер, Гашек, Кіш та ін.). У цій смисловій (семантичній) атмосфері важливого значення набуває поняття контексту. Визначні митці цієї доби усвідомлювали, наскільки життєдайною є евокація периферійної культури вулиці. Поглиблення диференціації мовних шарів приносить також можливість відродження вичерпаної, здавалося, сфери сучасного мистецтва за рахунок неосяжного поля буденності й банальності, чистого та змістового проявів говірки, аргю і сленгу.

Повернення до демократичних форм, котре у світовій творчості не має аналогій, стосується не тільки мистецтва, а й ментальності пересічної людини. В народних верствах доходить до відродження, до втрати довіри до писаного слова, до сакралізації історичної свідомості та демістифікації офіційних культів і ритуалів. У більших масштабах це призводить до абсолютизації деталей, почерпнутих з конкретного життєвого досвіду, котрий як вияв автентичної реальності є, власне, протилежністю до офіційних міфів. Відраза до помпезних славностей і порожнього пафосу, опосередкованого за допомогою ораторської і журналістської фразеології, призводить до уславлення пересічної людини, котра в загальній моральній розхитаності єдина зберегла здатність до ідентифікації: говорити переважно те, що думає, і не боятися висловити власну точку зору. Ніколи не виявляти її демонстративно, маніфестовано (на цьому шляху на неї навряд би очікував успіх), але приховано, за допомогою іронічних натяків і смислів, переплетення вирваних з контексту шматків, що створює враження дивакуватості, блазнівства, слабоумства, помпезної зневаги до власної екзистенції.

Почуття соціальної незначущості, а через це й прихований протест проти несправедливості власного становища ініціює у людей з празької вулиці вульгарну черствість, симульовану чи виправдану наївністю, демонстративною «незацікавленістю» світом речей соціальних, у чому й виявляється фактичне нехтування офіційного пантеону.

Принцип «приховування» виявляється у «празькій іронії» в особливий спосіб. Не йдеться вже про пасивну, невербальну жестикуляцію сільської людини доби феодалізму, котра ззовні демонструє хитрувату міміку чи жестикуляцію «шельменка-селяка», як це спостерігається в бароковій поезії, у «Відгомоні чеських пісень» Челаковського чи «Наших фуріантах (чваньках)» Стропежницького. Не йдеться так само про актуалізацію казкового Гонзи, котрий обманює своїх супротивників замовчуванням своїх кінцевих цілей, при цьому дивуючи несподіваним проявом сили й спритності. «Празька іронія» відрізняється також від титанічного індивідуалістичного протесту. Ця модель вичерпалася ще в позаминулому столітті, не маючи надії на існування в добу масових катастроф. На минулий етап критицизму 90-х років XIX століття молода генерація реагує стилізацією й автостилізацією бунтівника або мандрівника, наділеного реальними рисами, й проявляє себе в безпосередній, заземленій експресивній чуттєвості.

По-іншому виглядає справа в царині буденної свідомості. «Приховування» виявляється у «празькій іронії» завдяки парадоксально анонімній вербальній активності, перебільшеною жвавистю, балакучістю, пустобрехливістю, яке своїми знаками й натяками засвідчує численні відблиски власних особистих коментарів і позицій, вдавано дурнувятих, непосвячених і

«безвідповідальних». Саме в цьому парадоксальному вербальному зламі реалізується поворот від мовчазного селянського мучеництва до радісної, вивільняючої балаканини празької вулиці; уможливорює реагування на рафіновані форми модерної комунікації, зривання убогої шкар-лупи самовпевненої офіційної фразеології і псевдонаукових ілюзій на «прогрес»; у вершинних фазах ідеться про звернення до сутності явищ і називання речей їхніми власними іменами.

Головною ознакою «празької іронії», якою просто таки перенасичений Гашеків роман, є раптовий семантичний поворот, непомітна зміна поглядів і точок зору, сприйнятих більшістю з комічною зневагою. Ззовні все це виявляється в особливій непевності, у блискучій, майже непомітній заміні смислу й жесту. Поетика семантичних поворотів на відміну від алегорії не опирається прямому означенню, навпаки: у вербальній реалізації використовує загальні при-страсті в мовленні, в оповіді. Виявляється вона у фальшованих примітках і коментарях, котрі нагадують мерехтливий блиск, завдяки чому «празька іронія» викликає величезну ейфорію у слухачів.

Гашек-іронік створює враження одержимого незбагненою залюбленістю в мигтіння та петляння, котрі подеколи неможливо усвідомити до кінця. Під впливом семантичного хаосу і жесту, сповнених замовчувань, натяків й мініатюрних вербальних викликів, відбувається іронічна підміна цінностей і взаємин. Офіційні та «великі» історичні події «маленька» людина-Швейк розуміє як скандальну фрашку; а свій непомітний шматочок дійсності й обмежений світ дріб'язкових подій сприймає, навпаки, сакрально, як святкову подію. Він уповні увиразнює обрядовість своїх смішного-роічних ритуалів (бійки, гра в карти та в більярд, балачки за пивом і вином), про які може переповідати дотепно й цікаво. Він містично обожнює примарний світ забав, ігор, спортивних та музичних атракціонів: популярні зірки є для нього пред-метом обожнювання і носіями його ілюзорних, пародійних культів.

Такі дрібні ритуали допомагають героєві зберегти рештки порядку серед мінливої, хаотичної дійсності, котрі, однак, діють незумисно гумористично, ба й гротесково. Тяжіння до своєрідних звичаїв поєднано у Гашека-іроніка з прагненням приховати власний світ разом з іронічною зневагою до великих, подеколи катастрофічних подій, що уможливорює виявлення власного життєвого та екзистенційного суверенітету, здобуття внутрішньої свободи, котра хоч і була витиснена через тиск навколишнього світу з суспільного життя, проте не виведена остаточно з ладу. Повноправним вираженням цієї вільної, розвинутої фантазії стає різка, гротескова гримаса, що балансує на межі чорного, шибеничного гумору. Він у чеського письменника і виступає часткою граничних ситуацій і виразом останніх залишків надії на те, що пощастить змінити депресивні настрої й здобути перемогу над ними. «Атавістична» іронія Швейка як репрезентанта празького населення зменшує переваги влади й насильства до мінімуму, долаючи тиск у найпростіший спосіб: просто, як то кажуть, не бере в голову.

Живильним середовищем для формування стану ейфорії були празькі корчми, де існує простір для розважливої гри зі словом, для розмови, з якої точиться безкінечна радість життя. З часткового, подеколи справжнього, часом і надмірного сп'яніння виростає не лише почуття спорідненості, що стимулює зав'язування контактів, але й особливий гатунок діонісійського сп'яніння, збудження, що слугує основою для розігрування творчої активності.

Ця значуща атмосфера є не лише знаряддям особливої, периферійної словесності, але й резервуаром нових творчих можливостей, що було геніально продемонстровано Гашеком, роман якого «Пригоди бравого вояка Швейка» був фактично продиктований у корчмі. У цьому й полягає художня особливість репрезентованої Гашеком «празької іронії», котра долає літературні конвенції, ба й конвенції нонконформізму, сягаючи аж творчих джерел, видобуваючи користь з вродженої схильності до гри, котра виростає з безпосереднього контакту зі світом «практичного» досвіду. Власне, існує два різних Швейки: один – «ідіот у військовій частині», другий – зовні простодушно-наївний, але насправді глибоко людяний і чутливий народний теплень, щедро наділений гумором і хитрістю (не випадково в архівах військово-польового

суду на його справі стоїть помітка: «намагався скинути маску лицемірства і відкрито виступити проти особи нашого імператора і нашої держави». Тим самим автор досягає якогось спокійного порозуміння з читачем, коментує розчленування буття сучасної людини з гумористичної точки зору, розмовляючи з нею нібито за неї самої й «від серця».

Гашек оточив свого героя народними персонажами, здатними поцінувати його дотепи і, як то кажуть, підлити масла у вогонь. Вустами Швейка і його приятелів Гашек першим у чеській літературі «канонізував» народну розмовну говірку.

Необхідна була світова війна, необхідний був крах цілої імперії, аби звичний порядок постав перед народною свідомістю, як гротесковий грангіньоль. Однак як літературний герой Швейк належить не лише сучасності, він одержав права громадянства у світовій літературі, доповнивши галерею таких справді народних персонажів, як Іванушка-дурень, недоумкуватий Гонза, Ходжа Насреддін, Тіль Уленшпігель, Санчо Панса і Фігаро.

Помічені Гашеком людські типи ніколи не переведуться у світі. Це незнищенна філософія «тихої, скромної людини в поношеному одязі», яка дивиться на світ з твердим переконанням, що «все, мовляв, гаразд і нічого не трапиться, а коли що й трапиться, то так і має бути, оскільки завжди щось та й трапляється». І саме в цьому нев'янучому оптимізмі Швейка полягає національний внесок чеського народу в скарбницю загальнолюдського досвіду.

Галина СИВАЧЕНКО

Частина перша У тилу

Вступ

Велика доба потребує великих людей. На світі є невідомі скромні герої, не увінчані славою Наполеона. Марно ви шукали б їхні імена в історії. Та коли проаналізувати, – їхня слава, можливо, затьмарила б навіть славу Александра Македонського. У наші дні на вулицях Праги можна зустріти чоловіка в заношеному вбранні, який, власне, і сам не уявляє свого значення в історії нової, великої доби. Він скромно йде своєю дорогою, нікого не турбує, і до нього не чіпляються журналісти з проханням про інтерв'ю. Коли б ви запитали, як його звуть, він би відповів дуже просто і скромно: «Я Швейк...»

І справді, цей тихий, скромний, убого вдягнений чоловік і є той старий бравий вояк Швейк, хоробрий герой, ім'я якого ще за часів Австро-Угорщини було на устах усіх громадян Чеського королівства й слава якого не померкне і в Республіці.

Я дуже люблю цього бравого вояка Швейка і, змальовуючи його пригоди під час світової війни, переконаний, що всі ви будете симпатизувати моєму скромному, невідомому героєві. Він не підпалював храму богині в Ефесі, як це зробив отой дурень Герострат, щоб потрапити до газет та шкільних хрестоматій.

А цього вже досить.

Автор

Глава I

Бравий вояк Швейк устряє у світову війну

– Ви знаєте, нашого Фердинанда вбили, – сказала служниця Швейку, якого в свій час військова лікарська комісія безапеляційно визнала ідіотом, завдяки чому він звільнився з армії й тепер заробляв собі на прожиття продажем собак, паскудних, нечистокровних потвор із родовідними свідоцтвами, сфабрикованими його власною рукою.

Крім цього фаху Швейк мав ще й ревматизм і тепер саме натирав собі коліна опodelь-доком.

– Якого це Фердинанда, пані Міллерова? – поцікавився Швейк, не перестаючи розтирати коліна. – Я знаю двох Фердинандів. Один служить у аптекарському магазині Пруші й якось помилково випив там пляшку якоїсь гидоти проти випадання волосся; а потім знаю ще Фердинанда Кокошку. Той збирає по вулицях собаче лайно⁵. Обоє анітрохи не шкода.

– Та що ви, паночку, таж це пана ерцгерцога Фердинанда⁶ з Конопіште, отого гладкого, богомільного.

– Матір Божа! – вигукнув Швейк. – От так гарна історія. А де ж це з паном ерцгерцогом таке трапилось?

⁵ Той збирає по вулицях собаче лайно. – Їх використовували в дубильних розчинах при обробці шкір. Цей Фердинанд не був божевільним, як це могло б видатись із фрази Швейка.

⁶ ...пана ерцгерцога Фердинанда – Франц Фердинанд Карл Людвіг Йосиф Марія фон Есте (1863—1914) – небіж австро-угорського цісаря Франца Йосифа I; був убитий разом із своєю дружиною Софією Хотек у Сараєві 28 червня 1914 р.; Конопіште – село біля Бенешова (центр. Чехія), маєток ерцгерцога Фердинанда.

– Уколошкали його, паночку, в Сараєві з револьвера. Він їздив туди зі своєю ерцгерцогинею автомобілем.⁷

– Он як, пані Міллерова, автомобілем! Ну-ну, такий пан може собі це дозволити. Але йому, мабуть, і на думку не спало, що такі мандри автомобілем можуть зле скінчитись. Та ще й у Сараєві – це ж у Боснії, пані Міллерова. Тут, мабуть, турки рук доклали. Та що там казати: не треба було відбирати в них тієї Боснії та Герцоговини⁸. Ось воно як, пані Міллерова. То кажете, пан ерцгерцог уже став перед Божим судом. А довго мучився?

– Ясновельможний ерцгерцог зразу й сконали, паночку. Звісно, револьвер – не іграшка. Ось недавно в нас в Нусле один пан бавився револьвером і перебив геть усю родину та ще й двірника, що прийшов подивитися, хто це там на четвертому поверсі зняв таку стрілянину.

– Трапляється револьвер, пані Міллерова, що не вистрілить, хоч ти сказись. Таких систем чимало. Але на пана ерцгерцога придбали, напевно, щось ліпше, й голову закладаю, пані Міллерова, що той, хто це зробив, добре на таке причепурився. Бо, знаєте, стріляти у пана ерцгерцога – неабияка праця. Це вам не браконьєрові стріляти в лісничого. Тут уся справа в тому, як до нього добратись. В якомусь лахмітті до такого пана і не посувайся. Тут треба йти в циліндрі, щоб вас поліцей загода не цапнув.

– Та воно тих напасників, кажуть, було там чимало⁹, паночку.

– Про це й говорити годі, пані Міллерова, – сказав Швейк, закінчуючи розтирати коліно, – якби ви хотіли вбити пана ерцгерцога або найяснішого нашого цісаря, то напевне б із кимсь порадились. Більше людей – більше розуму. Цей порадить одне, той інше, й справа вийде, як співається в нашому гімні. Головне, аби не прогавити миті, коли такий пан повз вас проїде. Ось, наприклад, ви, мабуть, пам'ятаєте того пана Луккені, що проштрикнув терпугом нашу небіжчицю Єлизавету¹⁰? Він же прогулювався з нею, от і вірте після цього комусь; відтоді жодна імператриця не ходить на прогулянку. І подібне чекає ще не на одного. Ось побачите, пані Міллерова, доберуться вони ще й до російського царя й цариці, а можливо, боронь Боже, і до найяснішого нашого цісаря, коли вже почин зробили з тим його дядьком¹¹. У старого ворогів до біса. Куди більше, ніж у того Фердинанда. Оце якось один панок у шинку розповідав: прийде, каже, час, і ті цісарі скапуватимуть, як свічки, один по одному; їх, каже, й державна прокуратура не врятує. Потім виявилось, що той пан не мав чим заплатити, й шинкар мусив покликати поліцей. А він як затопить шинкареві в пику раз, а поліцаєві аж двічі. І його відвезли в поліційному кошику, щоб прочумався. Го-го, пані Міллерова, діються нині речі, скажу я вам. Це ще одна втрата для Австрії. Коли я був на військовій службі, один піхотинець

⁷ Він їздив туди зі своєю ерцгерцогинею автомобілем. – Софія Хотек не була ерцгерцогинею. Франц Йосиф I дуже неприхильно поставився до шлюбу небожа із простою графинею і надав їй лише титул герцогині Гогенберзької з правом іменуватися «її високість». Дітей від цього шлюбу було визнано «морганатичними» (народженими в нерівному шлюбі) і позбавлено права на престол. Навіть під час траурної церемонії Франц Йосиф образив пам'ять подружжя, поклавши на могилу Софії дві білі рукавички (ознака лише придворної дами, яка не має відношення до родини монарха). Сама церемонія відбувалася занадто офіційно і прохолодно. Проте уряд Австро-Угорщини використав це вбивство як привід для оголошення війни Сербії, що стало поштовхом для розпалювання Першої світової війни (1914—1918).

⁸ Тут, мабуть, турки рук доклали... не треба було відбирати в них тієї Боснії та Герцоговини. – Швейк помиляється. Фердинанда з дружиною вбив сербський студент Гаврило Принцип (1894—1918) з організації «Млада Босна». У 1908 р. Австро-Угорщина анексувала Боснію і Герцеговину.

⁹ Та воно тих напасників, кажуть, було там чимало... – В замаху брало участь принаймні 7 змовників. Перша спроба виявилась невдалою (бомбою Н. Кабріновича було поранено офіцера охорони). Фердинанда було вбито, коли автомобіль звернув на вулицю, де Принцип чекав на своїх товаришів. Безпеку Ф. в Сараєво було організовано вкрай погано. Щоб уникнути занадто пишного прийому Ф. (а відтак гніву імператора), на його охорону було виділено лише 120 поліцейських. На шляху слідування Ф. було розставлено дуже мало солдатів. Сам шлях було обрано невдало (вузькі, незручні для маневру вулички).

¹⁰ ...пам'ятаєте того пана Луккені, що проштрикнув терпугом нашу небіжчицю Єлизавету? – Луїджі Луккені – член руху анархістів. 10 вересня 1898 р. у Женеві вбив австрійську цісарівну Єлизавету Баварську – дружину Франца Йосифа I. Ч. Ломброзо наводив фотографію Луккені як одне із підтверджень своєї теорії (див. прим. до с. 39).

¹¹ ...а можливо, боронь Боже, і до найяснішого нашого цісаря, коли вже почин зробили з тим його дядьком. – Швейк знову помиляється. Фердинанд був племінником Франца Йосифа I, а не дядьком.

застрелив капітана. Зарядив гвинтівку й пішов у канцелярію. Там йому сказали: тобі, мовляв, нема чого тут робити. А він своє та своє: хочу, каже, говорити з паном капітаном. Капітан вийшов до нього й тут же вліпив йому казармений арешт, а той підняв гвинтівку й пальнув капітанові просто в серце. Куля вилетіла крізь спину та ще й шкоди наробила в канцелярії: розбила пляшку чорнила, а воно облило службові папери.

– І що потім сталося з тим солдатиком? – спитала пані Міллерова згодом, коли Швейк уже одягався.

– Повісився на підтяжках, – відповів Швейк, чистячи свого котелка. – А ті підтяжки навіть не його були. Він позичив їх у тюремного наглядача, мовляв, у нього штани спадають. Що ж він, дурний був чекати, доки його розстріляють? Не дивуйтеся, пані Міллерова, в такому становищі кожному голова обертом піде. Наглядача за це розжалували й припаяли йому шість місяців. Але він їх не відсидів. Утік до Швейцарії й зробився там проповідником у якійсь секті. Тепер чесних людей обмаль, пані Міллерова. Гадаю, що й пан ерцгерцог Фердинанд у тому Сараєві не розчовпав, що воно за пташка той, хто в нього стріляв. Побачив цього панка і, певно, подумав: «Це, мабуть, порядна людина, якщо вітає мене». А панок тим часом його й бацнув. Всадив одну кулю чи кілька?

– Газети, паночку, пишуть, буцімто пан ерцгерцог був як решето. Той випустив у нього геть усі набой.¹²

– Це йде, пані Міллерова, як по маслу, страшенно швидко. Я для такої справи купив би собі браунінг. На вигляд – іграшка, а тим часом за дві хвилини можна з нього перестріляти двадцять ерцгерцогів, байдуже – худих чи гладких. Хоча, між нами кажучи, пані Міллерова, в товстопузого ерцгерцога вцілити, безперечно, легше, ніж у худого. Пам'ятаєте, як оті португальці підстрелили свого короля? Він був такий самий черевань¹³. Та що й казати, адже ж королі ніколи худенькими не бувають. Ну, зараз я йду до шинку «Під келихом», а коли з'являться за тим пінчером, – я вже взяв за нього завдаток, – то скажіть, що він у мене на селі у псарні, я йому недавно підрізав вуха, й, доки вони не загояться, песика не можна перевозити, бо вуха застудяться. Ключ залишіть у двірнички.

У шинку «Під келихом» сидів лише один відвідувач. Це був таємний агент державної поліції Бретшнейдер. Шинкар Палівець мив череп'яні підставки з-під кухлів, а Бретшнейдер марно намагався зав'язати з ним серйозну розмову.

Палівець був відомий грубіян, кожне друге слово в нього було «дупа» або «гівно». Водночас він був начитаний і радив кожному прочитати, що саме написав про цю другу річ Віктор Гюго, переказуючи останню відповідь старої гвардії Наполеона англійцям у битві під Ватерлоо.¹⁴

– Гарне літо маємо, – вів далі Бретшнейдер свою серйозну розмову.

– Все це гівна варте, – відповів Палівець, ставлячи підставки до скляної шафи.

– Та й устругнули ж вони штуку нам у Сараєві, – з проблiskом надії озвався Бретшнейдер.

¹² Газети, паночку, пишуть, буцімто пан ерцгерцог був як решето. Той випустив у нього геть усі набой. – Принцип встиг зробити лише два постріли. Першим було вбито Ф., а другим – його дружину. Пані Міллерова переказує перші неточні повідомлення про вбивство.

¹³ Пам'ятаєте, як оті португальці підстрелили свого короля? Він був такий самий черевань. – 1 лютого 1908 р. у Ліссабоні було вбито португальського короля Карлоса I Браганца Кобурзького (разом із сином Луїсом). Навряд чи його можна назвати дуже товстим. На фотографії він виглядає дорідним, симпатичним чоловіком.

¹⁴ ...і радив кожному прочитати, що саме написав про цю другу річ Віктор Гюго, переказуючи останню відповідь старої гвардії Наполеона англійцям у битві під Ватерлоо. – Полковник Наполеонівської гвардії Камброн на пропозицію англійців здатися відповів: «Merde! (лайно!) Гвардія вмирає, але не здається». Цю сцену описав В. Гюго в романі «Знедолені» (кн. I, част. XIV).

– В якому «Сараєві»? – перепитав Палівець. – У тому нусельському шинку? Там же щодня бійка. Відома річ – Нусле!¹⁵

– У боснійському Сараєві, пане шинкарю. Застрелили там нашого пана ерцгерцога Фердинанда. Що ви на це?

– Я в такі справи не втручаюсь. З такими справами хай вони мене поцілюють у дупу, – чемно відповів пан Палівець, закурюючи люльку. – Бо в наші часи встрявати в такі справи – це однаковісінько що в зашморг лізти. Я дрібний торговець. Хто до мене приходить і замовляє собі пиво, тому я наливаю, а якесь там Сараєво, політика чи небіжчик ерцгерцог – це не для нас, на цьому нічого не заробиш, хіба що камеру в Панкраці.¹⁶

Бретшнейдер замовк і розчаровано обвів очима порожній шинок.

– Тут колись висів портрет найяснішого нашого цісаря, – за хвилину знову заговорив він, – отам, де тепер дзеркало.

– Еге ж, правду кажете, висів, – ствердив пан Палівець, – та той портрет дуже мухи засрали, от я й виніс його на горище. Бо, знаєте, ще хтось, бува, дозволив би собі кинути якесь слово й могли б із цього вийти неприємності. А на біса мені це здалось?

– У тому Сараєві, напевно, паскудно воно вийшло, пане шинкарю?

На це підступне пряме запитання пан Палівець відповів надзвичайно обережно:

– Під цю пору в Боснії і Герцоговині буває страшенна спека. Коли я там служив, ми нашому обер-лейтенантові мусили класти лід на голову.

– В якому ж полку ви служили, пане шинкарю?

– Я цих дрібниць не пам'ятаю, бо ніколи такими дурницями не цікавився, – відповів пан Палівець. – Багато знатимеш – швидко посивієш.

Таємний агент Бретшнейдер надовго замовк, і його похмуре обличчя пожвавішало лише з приходом Швейка, який увійшов у шинок і, замовивши чорне пиво, зауважив:

– У Відні сьогодні також траур.

Бретшнейдерові очі блиснули надією, і він похапцем промовив:

– У Конопіште вивісили десять чорних прапорів.

– А їх повинно там бути дванадцять, – зауважив Швейк, відпивши пива.

– А чому ви гадаєте, що дванадцять? – спитав Бретшнейдер.

– Для рівного рахунку, щоб була дюжина: краще рахувати, та й купувати на дюжину вигідніше, – відповів Швейк.

Запала тиша, аж її порушив сам Швейк, зітхнувши:

– Виходить, він уже перед Божим судом, дай йому, Господи, царство небесне. Навіть не дочекався, поки стане цісарем. Коли я служив у війську, один генерал упав з коня й розбився. Хотіли йому допомогти сісти знову в сідло, підсадити його, аж глянь, – а він мертвісінький. І теж мав піти вгору: мітив у фельдмаршали. Це трапилося під час військового параду: вони, ці паради, до добра ніколи не доводять. У Сараєві, мабуть, теж був якийсь парад. Пам'ятаю, одного разу на такому параді мені бракувало на мундирі двадцять гудзиків, то за це мене на чотирнадцять діб замкнули до буцегарні, й два дні я пролежав, як той Лазар, зв'язаний «козлом»¹⁷. Але що ж удієш? В армії мусить бути дисципліна. Інакше ніхто б нікого не слухався. Наш обер-лейтенант Маковец завжди казав нам: «Дисципліна, бовдури, повинна бути, бо інакше ви б лазили, як мавпи, по деревах, а військова служба з вас, йолопи, людей зробить».

¹⁵ Відома річ – Нусле! – Район Праги. Він і досі має погану криміногенну репутацію.

¹⁶ ...хіба що камеру в Панкраці – в'язниця в однойменному районі Праги.

¹⁷ ...я пролежав, як той Лазар, зв'язаний «козлом» – вид покарання в австро-угорській армії, коли солдату прив'язували залізними ланцюгами руки до ніг і залишали так лежати протягом доби і більше. Лазар – герой євангельської притчі «Про багатого і Лазаря» (Лука 16: 19—31), символізує земні страждання.

Хіба ж це не правда? Уявіть собі парк, скажімо, на Карлаку¹⁸, а на кожному дереві сидить недисциплінований солдат. Це мене завжди найбільше лякало.

– У Сараєві це робота сербів, – спрямовував розмову Бретшнейдер.

– Помиляєтесь, – відповів Швейк, – то зробили турки через Боснію й Герцоговину. – І Швейк виклав свої погляди на зовнішню політику Австрії на Балканах: турки в 1912 році програли війну з Сербією, Болгарією та Грецією. Вони хотіли, щоб Австрія їм допомогла, а цього не сталося, ось вони й застрелили Фердинанда.

– Ти любиш турків? – звернувся Швейк до шинкаря Палівца. – Любиш тих собак нехрещених, адже ж ні?

– Мені аби клієнт, – сказав Палівець, – хай він буде й турок. Яке діло нам, торговцям, до політики? Заплатив за пиво – сиди в шинку й базикай собі досхочу. Це мій принцип. Хай би хто там убив нашого Фердинанда – серб чи турок, католик чи магометанин, анархіст чи младочех¹⁹, – мені однаковісінько.

– Гаразд, пане шинкарю, – мовив Бретшнейдер, який знову втратив надію, що хтось із цих двох уловиться, – але ви згодні, що це велика втрата для Австрії?

Замість шинкаря відповів Швейк:

– Авжеж, утрата, тут нічого не скажеш. Жахлива втрата, бо хіба ж Фердинанда можна замінити якимсь там йолопом? Шкода тільки, що він не був ще товстіший.

– Що ви хочете цим сказати? – ожив Бретшнейдер.

– Що хочу сказати? – охоче відповів Швейк. – А ось що: коли б він був гладший, то напевно б його грець побив ще тоді, коли він ганяв у Конопіште бабів, які в його лісах збирали хмиз та гриби, й тепер не вмер би такою ганебною смертю. Адже подумати тільки: дядько найяснішого пана цісаря, а вони його застрелили. Таж це ганьба, всі газети про це пишуть. У нас в Будейовіце на ярмарку проштрикнули у сварці одного торговця худобою на прізвище Бржетіслав Людвік²⁰. У нього був син Богуслав, і от куди той, бувало, прийде продавати поросят, ніхто в нього нічого не купує, а кожен каже: «Це син того, проштрикнутого, він теж, мабуть, добра каналія». Кінець кінцем йому нічого не залишалось, як стрибнути в Крумлові з мосту у Влтаву, а потім довелося його звідти витягати, довелося оживляти, довелося з нього воду викачувати, й все ж таки він сконав на руках у лікаря, коли той йому щось впорснув.

– Ну й дивні ж у вас порівняння, – значуще промовив Бретшнейдер, – говорите спочатку про Фердинанда, а потім одразу про торговця худобою.

– Які там порівняння? – запротестував Швейк. – Боронь Боже, щоб я хотів когось із кимсь порівнювати. Пан шинкар мене знає. Правда ж, я ніколи нікого ні з ким не порівнював? Я тільки не хотів би опинитися в шкурі вдови ерцгерцога²¹. Що ж вона тепер робитиме? Діти – сироти, маєток в Конопіште без господаря. А виходити ще раз за якогось іншого ерцгерцога? Яку з цього матиме користь? Поїде з ним знову до Сараєва й вдруге залишиться вдовою. От кілька років тому був у Зліві біля Глибокої один лісник із таким паскудним прізвищем Піндьюр. Застрелили його браконьєри, й лишилася після нього вдова з двома дітьми. За рік вона знову вийшла заміж за лісника, Пепіка Шавловіца з Мидловарів. Та що ж, і того порішили. Тоді вийшла заміж утретє, й знову ж таки за лісника, та й каже: «Бог любить трійцю. Якщо й тепер не пощастить, то вже сама не знаю, що вдію». Ясно, що й цього застрелили, а вона вже

¹⁸ ...парк, скажімо, на Карлаку – розмовна назва Карлової площі в центрі Праги.

¹⁹ младочех – член радикальної партії Младочехів, заснованої в 1874 р. Її лідером був д-р Карел Крамарж.

²⁰ Бржетіслав Людвік – невігданий персонаж. У Будейовіце дійсно жив такий торговець худобою, але нещастя, описаного Гашеком у романі, з ним ніколи не траплялося. Цей Людвік був другом Гашека з дитинства. За зневагу до свого імені, використаного в романі, Бржетіслав Людвік видав у 1946 р. брошуру про Гашека, в якій навів деякі подробиці з його особистого життя.

²¹ Я тільки не хотів би опинитися в шкурі вдови ерцгерцога. – Швейк знову реагує на перші не дуже точні повідомлення про смерть Фердинанда. Графиню Софію Хотек було вбито разом з Фердинандом. Вона пережила його щонайбільше на 15 хвилин.

мала з тими лісниками шестеро дітей. Пішла вона до канцелярії князя в Глибоку скаржитись, якого вона з отими лісниками клопоту зазнала. Тоді їй порадили Яреша, сторожа з Ражицької греблі²². І що б ви думали? Втопили його, як обловлювали ставок. А вона вже й від нього народила двоє дітей. Потім узяла собі каструвальника з Воднян, так той її раз уночі гепнув сокирою й сам добровільно на себе заявив. Коли його потім в окружному суді у Пісеку вішали, він укусив священика за ніс і сказав, що взагалі, мовляв, ні в чому не кається, й до того ж говорив щось дуже погане про нашого найяснішого цісаря.

– А ви не знаєте, що він про нього говорив? – голосом, сповненим надії, запитав Бретшнейдер.

– Цього вам сказати не можу, бо цього ніхто не відважився повторити. Але, кажуть, щось нечувано страшне, бо один присутній при тому судовий радник аж із глузду з'їхав, його ще й досі тримають в божевільні, щоб, бува, чого не розп'ятав. То була не звичайна собі образа найяснішого монарха, що їх напідпитку сиплють.

– А які ж то образи на нашого найяснішого монарха напідпитку сиплють? – поцікавився Бретшнейдер.

– Будь ласка, панове, перемініть пісеньку, – обізвався шинкар Палівець. – Я, знаєте, цього не люблю. Щось бовкнеш, а тоді шкодуватимеш.

– Які образи на нашого монарха напідпитку сиплють? – повторив Швейк. – Всілякі. Впийтеся, замовте, щоб вам заграли австрійський гімн, і побачите, що почнете верзти. Навигадуєте стільки на нашого найяснішого цісаря, що, якби лише половина з того була правда, вистачило б йому ганьби на ціле життя. Але наш старий добряга насправді цього не заслужив. Самі подумайте. Втратив сина Рудольфа ще молодим, у розквіті сил²³. Жінку Єлизавету проштрикнули терпугом. Потім десь пропав його брат Ян Орт²⁴, а брата – мексиканського цісаря – розстріляли під муром якоїсь фортеці²⁵. Тепер знову під старість застрелили дядечка. Та тут треба мати залізні нерви. А потім про це згадає якийсь п'яниця й починає його лаяти. Коли нині щось вибухне, піду добровольцем і служитиму найяснішому цісарю нашому, хоч би мене на капусту посікли!

Швейк хильнув як слід пива й повів далі:

– Ви гадаєте, що наш найясніший усе це подарує? То погано його, мабуть, знаєте. Війна з турками неодмінно мусить бути. Ви вбили мого дядечка, так ось вам по пиці. Війна неминуча. Сербія й Росія нам у цій війні допоможуть. Завариться така катавасія, що аж пір'я летітиме.

²² Тоді їй порадили Яреша, сторожа з Ражицької греблі... – дід Гашека. Був доглядачем ставків князя Шварценберга.

²³ Втратив сина Рудольфа ще молодим, у розквіті сил. – Рудольф Лотарінзький – єдиний син Франца Йосифа I. Мав некерований і норовливий характер, який успадкував від своєї матері – Єлизавети Баварської. Був одружений з бельгійською принцесою Стефанією, але шлюб виявився невдалим. 30 січня 1889 р. 30-річного Рудольфа і його коханку – 17-річну баронесу Марію Вечора – знайшли мертвими у мисливському будиночку в Мейєрлінгу (маєток родини Вечора), куди він їздив на полювання. За офіційною версією Р. застрелив Марію і покінчив життя самогубством через психічну хворобу. Але що відбулося насправді – достеменно невідомо й досі. За деякими відомостями Франц Йосиф I після того, як йому повідомили про смерть Р., сказав: «Помер як дрібний кравець-підмайстер». Його поховали у Відні в сімейному склепі Габсбургів церкви Ордену капучинів. Марію поховали в сусідньому абатстві Хайлігенкройц. Пізніше її родичі збудували там капличку. До 1918 р. ім'я Марії Вечори було в Австро-Угорщині під суворою заборонаю.

²⁴ Потім десь пропав його брат Ян Орт... – Йоганн Непомук Сальватор фон Габсбург (1852—1890) – ерцгерцог Австрійський і принц Тосканський. Дослужився до фельдмаршала австро-угорської армії (1879). Випустив брошуру «Муштра чи виховання», яка роздратовала вищі армійські кола. Вів переговори щодо болгарського престолу, чим дуже розгнівав Франца Йосифа. Вимушений був подати у відставку з військових постів. У 1889 р. зрікся всіх титулів і прийняв ім'я Яна Орта. Вивчивши навігацію, в 1890 р. на шхуні «Санта Маргарита» відплив до Південної Америки. В Магеллановій протоці потрапив у шторм і загинув разом із всією командою. У Відні влаштували лише найнеобхіднішу панахиду і навіть не приховували зловтіхи. За неофіційною версією – дістався Чилі і оселився в Пунта-Аренас. Час від часу мандрував Андами, шукаючи гірських проходів із Чилі до Аргентини. Мав репутацію дивака і відлюдника, який любив природу.

²⁵ ...брата – мексиканського цісаря – розстріляли під муром якоїсь фортеці. – Ерцгерцог Фердинанд Максиміліан фон Габсбург. В 1864 р. при активній допомозі Наполеона III одержав престол імператора Мексики. Згодом був узятий в полон республіканськими військами президента Хуареса і 19.VI.1867 р. розстріляний під муром фортеці Кверетаро (Керетаро). Цю сцену зображено на картині Е. Мане «Розстріл імператора Максиміліана в Кверетаро» (1867). Похований у Відні.

Швейк у цю віщу хвилину натхнення був прекрасний. Його простодушне, усміхнене обличчя сяло, мов місяць уповні. Йому все було просте і ясне.

– Можливо, – малював він далі майбутнє Австрії, – на нас, на випадок війни з Туреччиною, нападуть німці, бо ж німці й турки одна рука. Це такі бестії, що немає їм у світі рівних. Але ми можемо об'єднатись із Францією. Вона ще з сімдесять першого року має зуб на Німеччину²⁶. Ось тобі вже й почнеться танок. Війна буде, більше не скажу вам ані слова!

Бретшнейдер встав і урочисто промовив:

– Більш і не треба говорити, ходіть зі мною в коридор, я скажу вам дещо.

Швейк вийшов за агентом у коридор, де на нього чекала маленька несподіванка. Товариш по склянці показав йому орлика²⁷ й заявив, що він Швейка заарештовує й негайно відведе до поліції. Швейк намагався довести, що добродій, очевидно, помиляється, бо він, Швейк, зовсім не винний, він же не сказав жодного слова, яке могло б кого-небудь образити. Однак Бретшнейдер відповів, що Швейк насправді вчинив кілька злочинів, серед яких найголовніший – державна зрада.

Потім вони повернулися до шинку, й Швейк звернувся до пана Палівца:

– Я випив п'ять кухлів пива та з'їв одного рогалика з сосискою. Тепер дай мені ще чарочку слив'янки, і я піду, бо мене заарештовано.

Бретшнейдер показав панові Палівцу орлика, хвилину дивився на нього, а потім запитав:

– Ви одружені?

– Так.

– А ваша дружина може вести торгівлю за вашої відсутності?

– Може.

²⁶ Можливо... на нас, на випадок війни з Туреччиною, нападуть німці, бо ж німці й турки одна рука. Це такі бестії, що немає їм у світі рівних. Але ми можемо об'єднатись із Францією. Вона ще з 71 року має зуб на Німеччину. – Швейк знову помиляється. Австро-Угорщина разом з Німеччиною та Італією (згодом перейшла на бік Антанти) воювала якраз проти Англії, Франції й Росії (Антанта). Туреччина воювала на боці Німеччини і Австро-Угорщини.

²⁷ ...показав... орлика... – на значку агентів таємної поліції Австро-Угорщини було зображено герб із двоголовим австрійським орлом. Подібний значок використовується поліцією Австрії й зараз.

– Ну, то все гаразд, пане шинкарю, – весело промовив Бретшнейдер, – покличете сюди вашу дружину й передайте їй справи, бо ввечері ми приїдемо по вас.

– Не журися, – потішив шинкаря Швейк, – мене заарештували тільки за державну зраду.

– А мене за що? – заскиглив пан Палівець. – Я ж був такий обережний.

Бретшнейдер усміхнувся й з переможним виглядом пояснив:

– За те, що ви сказали, нібито мухи запаскудили нашого найяснішого цісаря. Ми вам виб'ємо тих мух із голови, Швейк вийшов із шинку «Під келихом» у супроводі агента. Він стежив за виразом Бретшнейдерового обличчя й, коли вони були вже на вулиці, спитав зі своєю добродушною посмішкою:

– Може, мені зійти з тротуара?

– Навіщо?

– Гадаю, що коли я заарештований, то не маю права ходити тротуаром.

Входячи у ворота управління поліції, Швейк промовив:

– Незчулись, як уже тут. Ви часто буваєте «Під келихом»?

Саме тоді, як Швейка вели до канцелярії поліції, в шинку «Під келихом» пан Палівець передавав справи зарюмсаній дружині, по-своєму заспокоюючи її:

– Не плач, не рюмсай! Що вони мені можуть зробити через обісраний цісарів портрет?

Отак любо й мило встряв бравий вояк Швейк у світову війну. Істориків, без сумніву, цікавитиме той факт, що він передбачав далеке майбутнє. Правда, ситуація пізніше склалася

інакше, ніж Швейк викладав її «Під келихом», та він же не мав дипломатичної освіти, й це слід узяти до уваги.

Глава II

Бравий вояк Швейк в управлінні поліції

Сараєвський замах переповнив поліційне управління численними жертвами. Тягали одного по одному, а старий інспектор у приймальні добродушно говорив:

– Вам цей Фердинанд боком вилізе!

Коли Швейка замкнули в одній з багатьох камер другого поверху, там уже сиділо ціле товариство – шість чоловік. П'ятеро примостилися навколо столу, а в кутку на нарах, немов тримаючись осторонь від них, чапів чолов'яга середнього віку.

Швейк почав розпитувати, за що саме кого посадили. Від п'яťох, що сиділи біля стола, дістав майже одну й ту саму відповідь:

«Через Сараєво», «через Фердинанда», «через те вбивство пана ерцгерцога», «за Фердинанда», «за те, що в Сараєві пана ерцгерцога спровадили на той світ».

Шостий, який цурався тих п'яťох, сказав, що він тому не хоче мати з ними нічого спільного, аби на нього не впала якась підозра; він, мовляв, сидить тут лише за спробу вбивства з метою пограбування одного дядька із Голице.

Швейк підсів до товариства змовників; ті вже вдсяте оповідали, як вони вклепалися в цю історію.

Їх усіх, крім одного, спіткало це в шинку, винарні або в кав'ярні. Винятком був надзвичайно гладкий пан в окулярах, із заплаканими очима. Його заарештували вдома, на квартирі, бо за два дні до замаху в Сараєві він оплатив «У Брейшки» рахунок за двох сербських студентів-політехніків; до того ж таємний агент Брікс бачив його п'яньким у їхньому товаристві в «Монмартрі» на Ржетезовій вулиці, де він за них теж платив, як це стверджував його власний підпис у протоколі. На попередньому слідстві в поліції він у відповідь на всі запитання тільки одноманітно квивив:

– Я маю паперову крамницю.

На що діставав таку ж стереотипну відповідь:

– Це вас не виправдовує.

Невеликий на зріст пан, якого схопили у винарні, був учителем історії й намагався викласти власникові винарні історію різних замахів. Його заарештували саме тоді, коли він кінчив психологічний аналіз кожного замаху словами:

– Ідея замаху така ж проста, як «колумбове яйце».

– Так само як те, що вас чекає панкрацька тюрма, – доповнив його висновок комісар поліції на допиті.

Третій змовник був головою добродійного товариства «Доброміл» у Годковичках. Того дня, коли стався замах, «Доброміл» влаштував у парку гуляння з музикою. Прийшов жан-дармський вахмістр і попросив присутніх розійтися, бо, мовляв, Австрія в жалобі, на що голова «Добромілу» добродушно відповів:

– Зачекайте хвилинку, хай дограють до кінця «Гей, слов'яни».²⁸

Тепер він сидів з похнюпленою головою й нарікав:

– У серпні переобиратимуть правління, і коли я доти не повернуся додому, може статися, що мене не оберуть. А мене вже десятий раз обирають головою. Я цієї ганьби не переживу.

Дивну штуку втнув небіжчик Фердинанд четвертому заарештованому, людині бездоганної вдачі й незаплямованої репутації. Цілі два дні він уникав будь-яких розмов про Ферди-

²⁸ «Гей, слов'яни» – пісня «Гей, слов'яни» була складена в Празі у 1834 р. словаком Само Томашіком. Надрукована була в Словаччині у 1838 р. і співалась на мотив польської мазурки. Пісня була дуже популярною серед слов'ян і вважалась гімном слов'янських народів. Зараз – державний гімн Сербії й Чорногорії.

нанда й раптом увечері в кафе за «мар'яжем», б'ючи трєфового короля козирною бубною сімкою, сказав:

– Сім кульок, як у Сараєві.²⁹

П'ятий, котрого, як він сам засвідчив, посадили «через те вбивство пана єрцгерцога в Сараєві», ще й сьогодні мав наїжене від жаху волосся та бороду й тим дуже скидався на кошлатого пінчера. У ресторані, де його заарештували, він не тільки не вимовив ані слова, але навіть і газет не читав про вбивство Фердинанда. Він сидів сам-один біля столика, коли до нього підійшов якийсь пан, сів навпроти й несподівано запитав:

– Ви читали?

– Не читав.

– Знаєте?

– Не знаю.

– А знаєте, про що йдеться?

– Не знаю, мене це не цікавить.

– А все ж таки вас це повинно було б цікавити.

– Не знаю, що б мене могло цікавити. Я викурюю сигару, випиваю кілька кухлів пива, вечеряю, а газет не читаю. Газети брешуть. Навіщо мені хвилюватись?

– Значить, вас не цікавить оте вбивство в Сараєві?

– Мене взагалі не цікавить жодне вбивство, хай то буде в Празі, Відні, Сараєві чи Лондоні. На це є державні установи, суди та поліція. Якщо когось десь уб'ють, то так йому й треба, – чого ти, бовдуре, був такий необережний, що дозволив себе вбити?

Це були його останні слова в тій розмові. Відтоді він що п'ять хвилин лише голосно повторював:

– Я не винен, я не винен.

Ці слова він вигукував і в воротах поліційного управління, ці ж слова повторюватиме, коли його везимуть до карного суду в Прагу, й з тими словами він увійде до своєї тюремної камери.

Вислухавши всі ці страшні змовницькі історії, Швейк вважав за доцільне розтлумачити усю безнадійність їхнього становища.

– Кепські наші справи, – так почав він свої слова розради, – й неправду ви кажете, що вам, що нам усім нічого не загрожує. Для чого ж тоді поліція, коли не для того, щоб за наші дурні язика дерти з нас лико. Коли вже прийшли такі небезпечні часи, що в єрцгерцогів смалять, то хай ніхто не витріщає баньки, коли його тягнуть до поліції. Все це робиться заради помпи: треба ж Фердинандові перед похороном зробити рекламу. А що нас тут, як чортів у пеклі, то тим краще, буде веселіше. Коли я ще служив у війську, під замком не один раз сиділа половина роти. Таких невинних, що їх засудили ні за цапову душу, було й було. Та не лише в армії, а й в судах. Пам'ятаю, якось засудили одну жінку за те, що вона задушила своїх новонароджених близнят, хоч вона присягалася, що не могла задушити близнят, бо в неї народилося лише одне дівчатко, яке їй пощастило задушити зовсім безболісно, ані писнуло. Проте її все ж таки засудили за подвійне вбивство. Або отой невинний циган із Забегліце, що вломився вночі під Різдво до крамнички. Він клявся й божився, ніби хотів лише погрітися, – та лисого дідька йому це допомогло. Коли вже суд ухопить щось у свої руки, – біда. Біда, але так і мусить бути. Хоч не всі люди такі негідники, як можна про них подумати, та спробуй-но відрізнити порядного від пройдисвіта, а надто сьогодні, в такий важкий час, коли уколошкали цього Фердинанда. Колись, як я ще служив у війську в Будейовіце, у лісі, за полігоном, застрелили пса, а цей пес належав пану капітанові. Той, коли дізнався про це, викликав нас усіх, вишикував і

²⁹ Сім кульок, як у Сараєві. – Знову йдеться про суб'єктивне сприйняття повідомлення про вбивство (див. прим. – Ф. вбито одним пострілом).

каже: хай вийде з шеренги кожний десятий! Я, зрозуміло, також був десятий. Ми виструнчилися, стоїмо, ані руш. А капітан ходить довкола нас і горлає: «Ви падлюки, волоцюги, нікчеми, плямисті гієни! За цього пса вас усіх треба в карцер запхати, січки з вас наробити, постріляти, живцем поварити. Я з вами панькатись не буду: чотирнадцять днів ніхто ані кроку з казарми». Так тоді ж ішлося про собаку, а тепер про самого пана ерцгерцога, отже тут треба такого страху нагнати, щоб ця жалоба була такою як слід.

– Я не винен, я не винен, – твердив найжачений чолові'яга.

– Ісус Христос теж був не винен, – сказав Швейк, – а проте його розіп'яли. Ніколи, ніде й нікого не цікавила доля якоїсь безвинної людини. «Maul halten und weiter dienen»³⁰, – як казали нам у війську. Це найпевніше і найкраще.

Швейк ліг на нари й заснув щасливим сном.

Тим часом привели ще двох. Один із них був боснійцем. Він ходив по камері, скреготів зубами й через слово сичав: «Йоб твою душу». Боснійця непокоїла думка, що в управлінні поліції пропаде його кошик із крамом.

Другим новачком був шинкар Палівець. Помітивши знайомого, Швейка, він збудив його й трагічним голосом вигукнув:

– І я вже тут!

Швейк щиро потиснув йому руку й мовив:

– Дуже радий. Я знав, що той пан дотримає слова, коли казав, що по вас теж прийдуть. Така точність – надзвичайно добра річ.

Однак пан Палівець відповів, що така точність гівна варта, й пошепки поцікавився у Швейка, чи решта цих арештованих панів, бува, не злодії, бо, мовляв, йому як торговцеві це б могло зашкодити. Швейк пояснив, що всі, крім одного, посадженого за спробу вбивства селянина з Голіце з метою пограбування, належать, через ерцгерцога, до їхнього товариства.

Пан Палівець образився та запротестував – він, мовляв, тут не через якогось там дурного ерцгерцога, а через самого найяснішого цісаря. Це всіх дуже зацікавило, й він розповів про те, як мухи обпаскудили найяснішого монарха.

– Засрали його, бестії, – кінчив він розповідь про свою прикру пригоду, – та ще й мене самого довели до тюрми. Я цього тим мухам не подарую, – додав він погрозливо.

Швейк знову заснув, але ненадовго, бо по нього прийшли, аби відвести на допит.

Отже, піднімаючись сходами до третього відділу на допит, Швейк ніс свій хрест на Голгофу, сам не помічаючи свого мучеництва.

Уздівши табличку, що плювати на сходах заборонено, він попросив у поліцейя дозволу плюнути в плювальницю й в сяєві своєї власної простодушності вступив до канцелярії зі словами:

– Добрий вечір вам, панове, всім разом.

Замість відповіді хтось штурхнув його під ребра й підштовхнув до столу, за яким сидів пан із холодним чиновницьким обличчям, риси якого свідчили про звирячу жорстокість – ніби він щойно зійшов зі сторінок книжки Ломброзо³¹ «Про типи злочинців».

Він кровожерливо глянув на Швейка й наказав:

– Не робіть ідіотської міни.

³⁰ Тримай рота на замку і служи (нім.).

³¹ ...зі сторінок книжки Ломброзо... – Ломброзо Чезаре (1835—1909) – італ. професор психіатрії, який у своїх працях намагався довести, що причини злочинів треба шукати в успадкованих психологічних особливостях організму злочинців, що зовнішньо проявляються у певних рисах обличчя (сплюснений ніс, низький лоб, великі щелепи тощо – ознаки дегенерації), хоча у своїй класифікації злочинців й не відкидав інших чинників. Висунув гіпотезу про взаємозалежність геніальності і божевілля. Ідеї Ломброзо справили значний вплив на подальший розвиток психіатрії, хоча в цілому його вчення неодноразово спростовувалось науковцями.

– Це від мене не залежить, – серйозно відповів Швейк. – Мене списали з військової служби за ідіотизм, і особлива комісія офіційно визнала за ідіота. Я офіційний ідіот.

Подібний до злочинця пан заскреготів зубами.

– Те, в чому вас звинувачують, і всі ваші вчинки свідчать, що в вас усі клепки на місці.

І він нарахував Швейкові цілу низку різних злочинів, починаючи з державної зради й кінчаючи образою його величності та членів цісарського дому. У центрі тієї групи злочинів виблискувало схвалення вбивства ерцгерцога Фердинанда, з якого виходила парость із новими злочинами, серед яких особливо вирізнялося підбурювання до бунту, оскільки це сталося в публічному місці.

– Що ви на це скажете? – переможно спитав пан із звірячими рисами обличчя.

– Цього й справді багато, – невинно відповів Швейк, – а що забагато, те шкодить.

– Ось бачите, самі погоджуєтесь.

– Я погоджуюся з усім, бо строгість мусить бути, без строгості ніхто ніколи нічого не зробить. Наприклад, коли я служив у війську...

– Заткніть пельку! – ревно поліційний радник на Швейка. – Говоріть тоді, коли вас про щось питатимуть. Розумієте?

– Чому ж не розуміти, – сказав Швейк. – Дозвольте доповісти, розумію і в усьому, що ваша милість ласкаво скажуть, я зумію зорієнтуватись.

– З ким маєте зносини?

– Зі своєю служницею, шановний пане.

– А чи не маєте знайомих у місцевих політичних колах?

– Маю, шановний пане. Купую вечірній випуск «Національної політики» – «сучки».³²

– Геть! – заверещав на Швейка пан із звірячим виразом обличчя.

Коли Швейка виводили з канцелярії, він сказав:

– На добраніч, шановний пане.

Повернувшись до камери, Швейк повідомив усіх арештованих, що такий допит – це жарти. Там на вас трохи погрімають, а наприкінці виженуть.

– Раніше, – вів далі Швейк, – бувало куди гірше. Читав я колись у книжці, що обвинувачені мусили ходити по розпеченому залізу й пити розтоплене олово, аби можна було виявити невинного. А хто не хотів признаватися, тому запихали ноги в іспанські чоботи³³ й розтягували на драбині або пекли йому пожежним смолоскипом боки, як це робили зі Святим Яном Непомуцьким³⁴. Той, кажуть, верещав при цьому так, ніби з нього шкуру живцем дерли, й не переставав ревити, аж поки його в шкіряному мішку не скинули з Елішчиного мосту³⁵. Таких випадків було безліч. А потім ще людину четвертували або садовили на палю десь там біля музею. А якщо злочинця кидали лише до підземелля, на голодну смерть, то він почувався так, немовби знову на світ народився.

³² Купую вечірній випуск «Національної політики» – «сучки». – «Національна політика» – газета, що видавалась з 1882 р. Виходила двічі на день, мала багато різноманітних додатків і була однією з найлюбяльніших щодо Відня. За безпринципність і прислугування владі її в народі прозвали «сучкою».

³³ іспанські чоботи – середньовічне знаряддя тортур.

³⁴ ...як це робили із Святим Яном Непомуцьким – Ян (Йоганек) із Помуку (1340—1393) – чеський католицький святий, покровитель Чехії. Доктор теології, яку вивчав у Падуї (Італія). Був генеральним вікарієм (заст. архієпископа) празького єпископства. За наказом короля Вацлава IV його піддали тортурам і втопили у Влтаві через глибокий конфлікт між королем і празьким архієпископом Яном з Йенштейну, який займав занадто самостійну позицію у важливих церковних справах. Я. Непомуцький став жертвою репресій проти людей архієпископа і не підкорився королю навіть під тортурами (див. прим. до розд. «Швейк денщиком у фельдкурата»). Пізніше католики склали легенду, за якою Я. Непомуцький загинув нібито за те, що відмовився виказати таємницю королеви, довірену йому на сповіді. Вперше її в 1433 р. відтворив Томас Ебendorfer з Хасельбаху – проф. Віденського університету. Вона стала посилено культивуватись після битви на Білій Горі (1620) як протиставлення пам'яті про Яна Гуса. В 1729 р. папа Бенедикт XIII проголосив Я. Непомуцького святим.

³⁵ ...скинули з Елішчиного мосту – міст через Влтаву. Швейк помиляється. Елішчин міст було побудовано в 1865—1867 рр., а Ян Непомуцький жив у XIV сторіччі.

– Тепер сидіти в тюрмі – просто забавка, – смакував далі Швейк. – Ніяких тобі четвертувань, жодних іспанських чобіт. Матраци маємо, стіл маємо, лавку маємо, не тиснемося, мов оселедці в бочці, юшку одержуємо, хліб дають, дзбанок води приносять, убиральня просто-таки під самісіньким носом. У всьому видно прогрес. Правда, трохи далеко на допит ходити, аж через три коридори й на поверх вище, зате в коридорах чисто й людей повнісінько: одного ведуть сюди, другого туди, молодого, старого, чоловіків, жінок. Принаймні радієш, що ти тут не сам. Кожен упевнено йде своєю дорогою й не боїться, що йому в канцелярії скажуть: «Ми тут порадилися, і завтра вас або четвертують, або сплять, як ви самі виберете». Напевно, тоді було важко вирішувати, що саме вибрати, і я, панове, думаю, не один би з нас у таку хвилину розгубився. Та що тут багато говорити, світ не той став, пішло з іншої бочки й, що не кажіть, на нашу користь.

Тільки-но він закінчив промовляти на захист сучасного ув'язнення громадян, як наглядач відчинив двері й гукнув:

– Швейк! Одягтись і на допит!

– Я одягнуся, – відповів Швейк. – Я проти цього нічого не маю, але боюся, що тут якась плутанина. Адже мене раз уже з допиту поперли, то я боюсь, аби пани, які тут сидять зі мною, не гнівалися, бо я йду вже вдруге на допит, а вони ще й разу там не були. Ще, чого доброго, почнуть мені заздрити.

– Вилізти й не патякати! – була відповідь на джентльменську заяву Швейка.

Швейк знову опинився перед добродієм з обличчям злочинця, той без будь-якої передмови запитав твердо й рішуче:

– У всьому признаєтесь?

Швейк втупив свої лагідні сині очі в невблаганного пана й лагідно мовив:

– Якщо шановний пан бажають, аби я зізнався, то я зізнаюся, мені це не зашкодить. Але якщо скажете: «Швейку, ні в чому не зізнавайтесь», – я викручуватимуся, хоч би з мене і паси дерли.

Суворий пан написав щось у протоколі й, подаючи Швейкові перо, наказав підписатись.

І Швейк підписав донос Бретшнейдера з таким додатком:

«Усі вищезазначені обвинувачення проти мене справедливі.

Йозеф Швейк»

Підписавшись, Швейк звернувся до суворого пана:

– Може, треба ще щось підписати? Чи, може, прийти мені вже вранці?

– Вранці вас відвезуть до кримінального суду, – почув він у відповідь.

– О котрій годині, шановний пане? Щоб, боронь Боже, не проспати.

– Геть! – ревнуло вже вдруге з того боку стола.

Повертаючись до своєї нової домівки з залізними ґратами, Швейк промовив до поліцей, який його супроводив:

– Тут усе йде як по маслу.

Щойно за ним замкнулися двері, як друзі по камері засипали його різними запитаннями, на які Швейк ясно й чітко відповів:

– Я зараз зізнався, що, мабуть, це я вбив ерцгерцога Фердинанда.

Шестеро чоловіків із жаху зіщулилися під завошивленими ковдрами.

Лише боснієць промовив:

– Вітаю вас.

Вмощуючись на нарах, Швейк сказав:

– Свинство, що в нас тут немає будильника.

Проте вранці його підняли й без будильника і рівно о шостій годині відвезли в «зеленому Антоні» до крайового кримінального суду.

– Хто рано встає, тому Бог дає, – звернувся Швейк до своїх супутників, коли «зелений Антон»³⁶ виїздив з воріт управління поліції.

³⁶ «зелений Антон» – візок, пофарбований у зелений колір, в якому возили дрібних злочинців до управління поліції. За однією з версій так називався тому, що першим візником на ньому був Антон Доуше; назва залишилась і після того, як візки замінили на автомобілі. Але вірогіднішою видається версія, за якою ця назва походить від нім. словоспол. *Grüner* (зелений колір, що на нім. злоч. жаргоні означав небезпеку, непевність) *Anton* (назва берлінської в'язниці на Антонштрассе).

Глава III

Швейк перед судовими лікарями

Чисті затишні кімнати крайового кримінального суду справили на Швейка якнайприємніше враження: побілені стіни, пофарбовані в чорне ґрати й гладкий пан Демартіні – старший наглядач слідчої тюрми з фіалковими нашивками й кантами на форменому кашкеті. Фіалковий колір було запроваджено не тільки тут, а й для релігійних відправ у Великопостову середу та Страсну п'ятницю.

Повторювалася славнозвісна історія римського панування над Єрусалимом. В'язнів виводили й ставили вниз на першому поверсі перед судом Пілатів 1914 року, а слідчі – сучасні Пілати – замість чесно вмити руки, посилали по печеню з червоним перцем та по пльзенське пиво до «Тессігу»³⁷, передаючи до державної прокуратури все нові й нові протоколи обвинувачення.

Тут, здебільшого, зникала всяка логіка, а перемагав §, душив §, обовдурював §, пирскав §, сміявся §, загрожував §, убивав § і не прощав §. Це були жонглери законами, жерці мертвої букви закону, пожирачі обвинувачених, тигри австрійських джунглів, які розраховували свій стрибок на обвинуваченого відповідно до номера параграфа.

Виняток становили кілька осіб (так само як і в поліційному управлінні), котрі ставилися до законів не так уже й серйозно, бо й поміж куколем знайдеться пшениця.

До одного з таких панів і привели Швейка на допит. То був літній добродушний чоловіг, який, допитуючи колись відомого вбивцю Валеша³⁸, жодного разу не забув сказати: «Сідайте, будь ласка, пане Валеш, тут якраз є один вільний стілець». Коли привели Швейка, цей добродій з властивою йому милою чемністю запропонував в'язневі сісти й сказав:

– Отже, ви і є той самий пан Швейк.

– Гадаю, – відповів Швейк, – що я ним повинен бути, бо й мій татуньо був Швейк, і мамуня пані Швейкова. Не можу ж я завдати їм сорому, відмовившись від свого прізвища.

Ласкавий усміх промайнув обличчям судового радника, що провадив допит.

– Ну й накоїли ж ви лиха. Чимало лежить на вашій совісті.

– Я завжди маю на своїй совісті чимало всякої всячини, – усміхаючись іще ласкавіше, ніж пан судовий радник, сказав Швейк. – Може, я маю на совісті значно більше, ніж зволите мати ви, вельмишановний пане.

– Це видно з підписаного вами протоколу, – сказав не менш ласкавим тоном судовий радник. – Чи не чинили, бува, на вас у поліції якогось натиску?

– Та боронь Боже, ласкавий пане. Я сам їх питав, чи мушу підписатися, а коли мені запропонували підписатися, то я їх і послухав. Не битися ж мені з ними через свій власний підпис. Я б собі цим аж ніяк не допоміг. Порядок є порядок, і нема про що тут балачку розводити!

– Пане Швейку, ви почуваєте себе цілком здоровим?

– Щоб цілком здоровим, то не скажу, вельмишановний пане раднику. Маю ревматизм, натираюсь оподельдоком.

Літній пан знову ласкаво посміхнувся.

³⁷ «Тессіг» – празький ресторан.

³⁸ ...допитуючи колись відомого вбивцю Валеша – Валеш Алоїз. Працював у Празі садівником. В 1902 р. на замиській віллі (в змові із своєю дружиною і дочкою) вбив молотком Матільду Ганзелінову і застрелив Йозефа Такача з метою пограбування. Труп був закопаний поруч в садку. Після сварки з дружиною він відкопав труп Ганзелінової й відніс його на смітник, маючи на меті помститися. Там же він залишив картку з написом «Вона була вбита в підвалі. Скоро відкриється ще один злочин». В 1905 р. апеляційний суд Праги виніс смертний вирок самому Валешу і його дружині Людмилі. Їх дочку (Франтішку Єлінкову) було засуджено до 7 р. ув'язнення суворого режиму. Вона померла у в'язниці м. Ржепи і похована недалеко від В. Бабінського (див. прим. до с. 81). Про Валеша існує народна пісня, яка в цілому адекватно відтворює перебіг подій.

– Що б ви сказали, якби ми вас відправили на огляд до судових лікарів?

– Сподіваюся, що зі мною не так уже зле, щоб ті пани марнували на мене свій час. Мене вже оглядав якийсь пан лікар у поліції, чи, бува, не хворий я на трипер.

– Знаєте, пане Швейку, ми все ж таки спробуємо звернутися до судових лікарів. Скличемо добру комісію, посадовимо вас до слідчої в'язниці, ви там гарненько відпочинете. Між іншим, ще одне запитання. Ви, згідно з протоколом, нібито проголошували, що ось незабаром вибухне війна?

– Вибухне, вельмишановний пане раднику, ось-ось вибухне.

– А не буває у вас вряди-годи якихось ударів?

– Ні, не буває, пане раднику. Правда, одного разу мене ледве не вдарила якась машина на Карловій площі, але це було багато років тому.

На цьому допит скінчився. Швейк подав панові судовому радникові руку й, повернувшись до камери, сказав своїм сусідам:

– Так от, через убивство пана ерцгерцога Фердинанда мене будуть оглядати судові лікарі.

– Мене теж оглядали судові лікарі, – мовив один молодик, – це було тоді, коли я через килими попав під суд присяжних. Мене визнали тоді недоумкуватим. Тепер я продав чужу парову молотарку, й мені нічого не зможуть зробити. Мій адвокат учора сказав, що коли вже раз мене визнали недоумкуватим, то мені згодиться це на все життя.

– Я тим судовим лікарям і поготів не вірю, – зауважив інтелігентний на вигляд чоловік. – Одного разу я підробив векселі й про всяк випадок почав ходити на лекції доктора Гевероха³⁹. Коли мене впіймали, я вдавав із себе паралітика точнісінько так, як їх змальовував пан доктор Геверох: укусив одного судового лікаря за ногу, випив чорнило з чорнильниці й, пробачте, панове, на очах усієї комісії наклав купу в куточку. Але саме тому, що я одному з них прокусив литку, мене визнали цілком здоровим, і це мене згубило.

– Я цих оглядів зовсім не боюся, – заявив Швейк. – Коли я був на військовій службі, мене оглядав один ветеринар, і хоч би тобі що.

– Судові лікарі – сама наволоч, – відізався невеличкий скоцюрблений чоловічок. – Нещодавно на моїй луці випадково відкопали якийсь кістяк, і судові лікарі заявили, ніби той чоловік сконав від удару по голові якимсь тупим предметом сорок років тому, а мені тридцять вісім, проте мене посадили, хоч я маю і метрику, і копію з церковної книги, і посвідку на право проживання.

– Я гадаю, – сказав Швейк, – що слід на все дивитися з кращого боку. Адже кожен може помилятися і мусить обов'язково помилятися, що більше над чимсь розмірковує. Судові лікарі – теж люди, у них свої вади. Ось, наприклад, одного разу в Нусле, саме біля мосту через Ботич⁴⁰, коли я вночі повертався з «Банзетів»⁴¹, до мене підійшов один пан і потяг гарапником по голові. Я беркиць на землю, а він присвітив мені в обличчя й каже: «Помилка, це не він», – і так розлютився через цю помилку, що вперішив мене ще раз по спині. Помилатися аж до самої смерті – таке вже людям на роду написано. Хоча б отакий випадок: один чоловік знайшов уночі якогось напівзамерзлого скаженого пса, взяв його з собою додому й пхнув жінці під перину. Пес зігрівся, опритомнів і покусав цілу родину, а найменшого в колисці розірвав і зжер. Або, наприклад, я вам розповім, як у нас удома помилився один токар. Він відімкнув подільський костьол, думаючи, що прийшов додому, роззувся в ризниці, думаючи, що він у себе в кухні, вмонтився на вівтар, думаючи, ніби він у своїй хаті в ліжку, накритися якимись покрывами з вівтаря зі священними написами, а під голову поклав собі Євангеліє та ще якісь священні книги,

³⁹ ...почав ходити на лекції доктора Гевероха – Геверох Антонін (1869—1927) – відомий чеський психіатр, проф. Карлового університету, директор Державного інституту для психічнохворих у Празі (1919—1927). Автор книги «Про диваків і незвичних людей» (1901), в якій описав багато психічних розладів.

⁴⁰ Ботич – струмок у Празі.

⁴¹ ...я вночі повертався з «Банзетів» – «Банзети» – празький ресторан.

щоб вище було під головою. Вранці його знайшов там паламар. Токар уже до того часу протверезився й добродушно пояснив, що це, мовляв, помилка. «Нічого собі помилка, – відповів паламар, – через таку помилку треба знову костюл освячувати». Потім погнали того токаря до судових лікарів, а ті довели, що він був при повному глузді й цілком тверезий, бо, мовляв, коли б він набрався, то ключем не потрапив би в замок костюльної брами. Потім цей токар так і помер у Панкрацькій тюрмі. Або ще наведу вам один приклад, як у Кладно помилився поліційний пес – вівчарка знаменитого ротмістра Роттера. Ротмістр Роттер дресирував тих собак і випробовував їх на різних волоцюгах, так що всі волоцюги почали обминати Кладненську округу, мов зачумлену. Тоді Роттер наказав жандармам за всяку ціну знайти когось підозрілого. Ті й привели йому одного разу досить пристойно вдягненого чоловіка – вони натрапили на нього в Ланських лісах. Він сидів там на пеньку. Роттер наказав відрізати клаптик поли від його пальта й дав той клаптик понюхати собакам. Потім цього чоловіка відвели до якоїсь цегельні за містом, а по слідах пустили дресированих собак. Ті його знайшли й привели назад. Потім того чоловіка примусили лізти по якійсь драбині на горище, стрибати через мур і кида-тися в ставок, а собаки, звичайно, за ним. Врешті виявилось, що це був депутат-радикал, якому остогидло засідати в парламенті, й він виїхав на прогулянку до Ланських лісів. Тому я й кажу: немає людей, що не помиляються. Це трапляється з усіма: хай то вчені, чи придуркуваті, чи просто неосвічені бовдури. Навіть міністри помиляються.

Комісія судових лікарів, яка мала вирішити, наскільки психічний стан обвинуваченого Швейка відповідає чи не відповідає всім його переліченим у рапорті злочинам, складалася з трьох дуже поважних панів. Причому погляд кожного зокрема діаметрально різнився від будь-якого погляду інших двох. Вони були представниками трьох різних протилежних напрямків і психіатричних шкіл, і коли ці протилежні наукові табори дійшли до цілковитої згоди щодо Швейка, то це можна пояснити лише тим приголомшливим враженням, яке Швейк справив на всю комісію, ввійшовши до зали, де мали обстежити його психічний стан.

Побачивши на стіні портрет австрійського монарха, він вигукнув: «Панове, хай живе цісар Франц Йосиф Перший!»

Справа була зовсім ясна. Завдяки Швейковому спонтанному виступові відпала ціла низка запитань. Залишилися тільки найважливіші. Відповіді на них мали на підставі системи доктора психіатра Каллерсона, доктора Гевєроха й англійця Вейкінга⁴² підтвердити первісну думку про Швейка.

– Чи радій важчий за олово?

– Я його, пробачте, не важив, – зі своєю милою посмішкою відповів Швейк.

– Ви вірите в кінець світу?

– Насамперед я мусив би той кінець побачити, – недбало кинув Швейк, – утім, напевно, завтра я його ще не дочекаюсь.

– Чи могли б ви вирахувати діаметр земної кулі?

– Ні, панове, не зумів би, – відповів Швейк, – але я б вам, панове, також загадав одну загадку: стоїть чотириповерховий будинок, а в цьому будинку на кожному поверсі вісім вікон. На даху два дахові віконця й два комини. На кожному поверсі живе по двоє квартирантів. А тепер, панове, скажіть мені, в якому році померла двірникова бабуня?

Судові лікарі значуще презирнулись, та, незважаючи на це, один із них поставив ще таке запитання:

– Чи знаєте ви, яка найбільша глибина в Тихому океані?

– Цього, панове, не знаю, – почувли вони у відповідь, – але думаю, що там, безперечно, глибше, ніж під Вишеградською скелею на Влтаві.⁴³

⁴² Каллерсон, Вейкінг – в медичній літературі такі прізвища не зустрічаються. Найвірогідніше, Гашек просто їх вигадав.

⁴³ ...під Вишеградською скелею на Влтаві... – найглибше місце на річці.

– Досить? – лаконічно поцікавився голова комісії.

Але все ж таки один із членів комісії попросив дозволу ще запитати.

– Скільки буде, якщо дванадцять тисяч вісімсот дев'яносто сім помножити на тринадцять тисяч вісімсот шістдесят три?

– Сімсот двадцять дев'ять, – відповів Швейк, не змигнувши оком.

– Гадаю, цього досить, – промовив голова комісії, – можете відвести обвинуваченого на попереднє місце.

– Дякую вам, панове, – шанобливо сказав Швейк. – З мене цього також цілком досить.

Коли Швейка вивели, колегія трьох дійшла спільного висновку, що Швейк вроджений кретин, що він ідіот згідно з усіма законами природи, відкритими вченими-психіатрами. У висновках, надісланих слідчому, між іншим, було зазначено:

«Судові лікарі, що підписалися нижче, дійшли згоди в діагнозі незаперечного психічного отупіння й вродженого кретинізму Йозефа Швейка, представленого вищевказаній комісії. Вислову «Хай живе цісар Франц Йосиф Перший!» цілком достатньо, щоб визнати душевний стан Йозефа Швейка, як стан безнадійного ідіота, на підставі чого комісія, що підписалася нижче, пропонує:

1. Припинити слідство проти Йозефа Швейка.

2. Відіслати Йозефа Швейка під нагляд до психіатричної лікарні для з'ясування, якою мірою його душевний стан небезпечний для оточення».

Саме тоді як складалися ці висновки, Швейк розповідав товаришам по камері:

– На Фердинанда вони начхали, а патякали зі мною про ще більші дурниці. Наприкінці ми одне одному сказали, що з нас цієї розмови досить, і розійшлись.

– Я нікому не вірю, – зауважив скоцюрблений маленький чоловічок, на чийй луці випадково викопали чийсь кістяк. – Все це шахрайство.

– Але й шахрайство на світі має бути, – сказав Швейк, вкладаючись на нари. – Якби люди зичили добра кожному своєму ближньому, то незабаром усі б поскублися поміж собою.

Глава IV

Швейка викидають з божевільні

Описуючи пізніше своє перебування в божевільні, Швейк розсипався в похвалах:

– Справді, не знаю, чого тим божевільним не до шмиги, що їх там тримають. Там же дозволяють качатися голяка по підлозі, вити шакалом, казитись і кусатись. Зробив би ти таке десь на вулиці, люди б дивом дивувались, а в божевільні це як раз плюнути. Там така воля, про яку й соціалістам ніколи не снилось. Кожен може видавати себе і за Господа Бога, і за Діву Марію, і за Папу Римського, і за короля англійського, і за найяснішого цісаря або за Святого Вацлава⁴⁴. Правда, той, що вдавав із себе Вацлава, був увесь час зв'язаний, лежачи голяком в одиночці. Був там і такий, що репетував, ніби він архієпископ. Той нічого іншого не знав, тільки обжирався і дещо, вибачте, робив, що римується зі словом «обжирався», але ніхто там цього не соромився. А один навіть видавав себе за Святих Кирила та Мефодія, щоб одержувати по дві порції. Один пан був вагітний. Він кожного запрошував на хрестини. Багато там було шахістів, політиків, рибалок і скаутів, колекціонерів поштових марок, фотографів-аматорів. Один потрапив туди через якісь старі горщики, що їх він називав урнами. Іншого весь час тримали в гамівній сорочці, щоб він не міг вирахувати, коли настане кінець світу. Я зустрівся там і з кількома професорами. Один усе ходив слідом за мною, переконуючи, що цигани походять із Крконоше⁴⁵, а другий доводив, що всередині земної кулі є ще одна куля, набагато більша за ту, верхню.

Кожен міг там молоти язиком про все, що заманеться, немов у парламенті. Одного разу почали розповідати казки та й побилися, коли з якоюсь принцесою трапилася велика біда. Найбільше бешкетував один пан, що видавав себе за шістнадцятий том наукової енциклопедії Отто й в кожного просив, аби його розгорнули й відшукали слово «картонажна швачка», бо інакше йому каюк. Втихомирився лише тоді, коли на нього вдягли гамівну сорочку. Цим він дуже пишався, бо, мовляв, потрапив у палітурний прес, і просив, щоб його обрізали згідно з модою. Загалом жилося там, як у раю. Можете собі галасувати, верещати, співати, ридати, мекати, стогнати, плигати, молитися, перекидатися, лазити рачки, стрибати на одній нозі, бігати кружком, танцювати, тупцювати, сидіти цілими днями навпочіпки й дряпатися на стіни. Ніхто до вас не підійде й не скаже: «Цього не можна робити, це, пане, непристойно, як вам не сором, ви ж таки культурна людина». Однак, ніде правди діти, були там і зовсім тихі божевільні. Наприклад, там сидів один учений-винахідник, то він увесь час колупав у носі й лише раз на день промовляв: «Я щойно винайшов електрику». Та що тут розводитись: було там дуже добре, й ті кілька днів, які я пробув у божевільні – найкращі хвилини мого життя.

І справді, вже те, як Швейка зустріли в божевільні, куди його привезли на обстеження з крайового карного суду, перевершувало всі його сподівання. Насамперед Швейка роздягли догола, потім дали якийсь халат і повели купатися, по-дружньому вхопивши під пахви, причому один із санітарів розважав його якимись єврейськими анекдотами. У ванній занурили його спочатку в теплу воду, а потім витягли й поставили під холодний душ. Це з ним зробили тричі, а потім спитали, як це йому подобається. Швейк відповів, що тут навіть краще, ніж у лазні біля Карлового мосту, й що він взагалі дуже любить купатись. «А якщо обріжете мені нігті й пострижете, то мені нічого не бракуватиме для повного щастя», – додав, приємно всміхаючись Швейк.

⁴⁴ ...або за Св. Вацлава – Святий Вацлав (906—929 чи 935) – чеський князь, патрон Чехії. Запровадив у чеських землях християнство. Вбитий за наказом свого брата Болеслава. Після створення празького єпископства у 972 р. проголошений «мучеником за віру». «Святовацлавська легенда» відіграла значну роль в історії Чехії.

⁴⁵ ...що цигани походять із Крконоше – гори в північно-східній Чехії.

І в цьому пішли йому назустріч. Потім його ретельно обтерли губкою, загорнули в простирadlo, віднесли до першого відділення й, поклавши на ліжко, вкрили ковдрою та попросили заснути.

Швейк ще й тепер захоплено згадує про це:

– Уявіть собі, мене несли, в повному розумінні цього слова, несли, і я почував себе на сьомому небі.

І справді, Швейк заснув сном праведника. Незабаром його збудили й запропонували кухню молока з булочкою. Булочка була вже порізана на маленькі шматочки, й поки один із санітарів тримав Швейка за обидві руки, другий вмочав шматочки булки в молоко, годуючи його, як годують галушками гуску. Після цього Швейка взяли попід руки й відвели до вбиральні, де попросили задовольнити велику й малу фізіологічні потреби. І про цю чудову мить Швейк оповідає з захопленням. Я не буду повторювати його розповіді про те, що саме з ним робили потім. Наведу лише такі Швейкові слова: «Один із них при цьому тримав мене в обіймах». Потім його привели назад, поклали до ліжка й знову попросили заснути. Коли ж він заснув, то його збудили й відвели до лікарського кабінету, де Швейк, стоячи зовсім голий перед лікарями, пригадав перший день славних часів свого призову, й мимохіть з його уст зірвалося:

– Tauglich!⁴⁶

– Що ви сказали? – перепитав один із лікарів. – Зробіть п'ять кроків уперед і п'ять назад, Швейк зробив десять.

– Я ж вам сказав, – зауважив лікар, – зробити п'ять.

– Мені зайвих кількох кроків не шкода, – відказав Швейк.

Потім лікарі запропонували Швейкові сісти на стілець, і один із них, постукавши його по колінах, сказав другому, що рефлекси зовсім нормальні, але той покрутив головою й сам почав стукати Швейка по коліні, тоді як перший піднімав Швейкові повіки й заглядав у зіниці. Після цього вони відійшли від столу й перекинулися кількома латинськими словами.

– Слухайте, ви вмієте співати? – спитав один з лікарів. – Чи не заспівали б ви нам якоїсь пісні?

– Чом би ні, панове, – відповів Швейк. – Хоч у мене, правда, немає ні голосу, ні музичного слуху, але для вас я спробую заспівати, якщо вже так хочете розважитись. – І Швейк почав:

Що за постать таємнича
При столі сидить і мріє?
Глянь, сльоза в очах яскріє,
Зрошує поблідлі щоки.

– Далі не знаю, – проказав Швейк, – коли хочете, я заспівую ще такої:

Ой як тужно біля серця,
Що підносить груди кволі.
Тільки мука, тільки болі,
Тільки серце в далеч рветься.

– І цієї до кінця не вмію, – зітхнув Швейк. – Знаю ще першу строфу з гімну «Де моя батьківщина»⁴⁷, а потім «Генерал Віндішгрец»⁴⁸ і чини бувалі до схід сонця ранесенько війну

⁴⁶ Придатний! (нім.)

⁴⁷ «Де моя Батьківщина» – чеська патріотична пісня, текст якої написав Й. К. Тил. Музика Фр. Шкroupa. Вперше прозвучала в Празі у 1834 р. в п'єсі Тила «Фідловачка». Виконується в спокійному, піднесеному ритмі. Діставши загальнонародне визнання, після Першої світової війни стала частиною державного гімну Чехословаччини. З 1993 р. – державний гімн Чеської Республіки.

розпочали» і ще кілька народних пісеньок, як, наприклад, «Збережи нам, Боже правий, цісаря і рідний край»⁴⁹, «Як ми йшли у Яромір»⁵⁰ і «Тисячу раз вітаємо тебе...».

Лікарі презирнулись, і один із них запитав Швейка:

– Чи обстежували вже коли-небудь ваш психічний стан?

– На військовій службі, – урочисто й гордо відповів Швейк. – Мене, панове, лікарі офіційно визнали за вродженого ідіота.

– Мені здається, що ви симулянт, – розкричався на Швейка другий лікар.

– Ніякий я не симулянт, панове, – боронився Швейк. – Я найсправжніший ідіот, можете перевірити це в канцелярії дев'яного першого полку в Ческе Будейовіце або в управлінні запасних в Карліні.

Старший лікар безнадійно махнув рукою і, вказуючи на Швейка, сказав санітарам:

– Поверніть цьому чоловікові одяг і передайте його до третього відділення в першому коридорі, а потім один із вас нехай повернеться і віднесе всі його документи до канцелярії. Та скажіть, аби там довго не воловодились, аби ми його якнайшвидше здихались.

Лікарі ще раз кинули нищівний погляд на Швейка, який шанобливо задкував до дверей і чемно кланявся. На запитання одного із санітарів, що це за дурощі, він відповів:

– Я ж не одягнений, зовсім голий, і не хочу тим панам показувати нічого такого, що б дало їм привід подумати, буцімто я нечемний або грубіян.

Відколи санітари дістали наказ повернути Швейкові його одяг, вони більше вже ним не опікувались, а звеліли одягатись, і один із них відвів його до третього відділення.

Поки в канцелярії оформляли документи про виписку з божевільні, Швейк мав нагоду протягом кількох днів здійснювати свої глибокі спостереження. Розчаровані лікарі встановили діагноз, нібито він «недоумкуватий симулянт».

Оскільки Швейка виписали перед обідом, зчинився невеликий скандал. Швейк заявив, що коли вже когось і викидають із божевільні, то не мають права викидати без обіду.

Скандальну сцену припинив викликаний швейцаром поліцай, який відвів Швейка до поліційного комісаріату на Сальмовій вулиці.

⁴⁸ Генерал Віндішгрец – Альфред князь Віндішгрец (1787—1862). З 1840 р. – командуючий імперськими військами в Чехії. У 1848 р. жорстоко придушив революцію в Празі й Відні. Однією з причин його жорстокості щодо Праги була загибель його дружини від випадкової кулі під час заворушень в Празі (див. ще прим. до розд. «Швейк іде в армію»).

⁴⁹ «Збережи нам, Боже правий, цісаря і рідний край» – державний гімн Австро-Угорщини на музику композитора Й. Гайдна, яку він написав у 1797 р. Німецький текст (а відтак й чеський переклад) неодноразово коригувався у відповідності до імен монархів, які посідали престол на даний момент.

⁵⁰ «Як ми йшли у Яромір» – чеська солдатська пісня.

Глава V

Швейк у поліційному комісаріаті на Сальмовій вулиці

Після гарних сонячних днів у божевільні над Швейком знову нависла чорна хмара. Інспектор австро-угорської поліції Браун влаштував зустріч Швейкові з жорстокістю римських намісників доби ласкавого імператора Нерона. Так само жорстоко, як вони свого часу говорили: «Киньте цього негідника християнина левам», – інспектор Браун наказав:

– Киньте його за ґрати!

Ані слова більш, ані слова менш. Лише очі пана поліційного інспектора Брауна заяскріли при цьому особливою протиприродною насолодою.

Швейк уклонився і з гідністю промовив:

– Я готовий, панове. Гадаю, «за ґрати» означає – до камери, а це не так уже й погано.

– Не дуже-то в нас розперізуйся, – зауважив поліцай, на що Швейк відповів:

– Я дуже скромна людина й буду вдячний за все, що ви для мене зробите.

У камері на нарах в апатичній позі сидів замислено якийсь чоловік. Він, свідчили його очі, не вірив у те, що скреготіння ключа в дверях може означати для нього вихід на волю.

– Мое шанування, добродію, – мовив Швейк, сідаючи біля нього на нари. – Чи не знаєте випадково, котра година?

– Я вже живу поза царством годин, – відповів замислений чоловік.

– Тут непогано, – вів далі розмову Швейк. – Ось і нари зроблено зі струганих дощок.

Серйозний панок не відповідав. Він підвівся й почав швидко походжати невеличким простором поміж дверима й нарами, немовби поспішаючи щось урятувати.

Швейк тим часом зацікавлено оглядав видряпані на стінах написи. В одному з них якийсь в'язень присягався небом, що оголошує війну поліції не на життя, а на смерть. Текст проголошував: «Начувайтесь! Влетить і вам!» Один в'язень написав: «Ідіть під три чорти, півні!»⁵¹ Інший просто стверджував факт: «Я тут сидів 5 червня 1913-го, й зі мною поводитися пристойно. Йозеф Маречек, крамар із Вршовіце». Та був тут і напис, що вражав своєю глибиною: «Змилосердся, великий Боже...» – а під цим: «Поцілуйте мене в ду...». Літери «ду...» були, однак, перекреслені, а збоку написано великими літерами: «ФАЛДУ». Поруч якась поетична душа написала вірші:

Ой сиджу я під вербою
побіля потоку
та згадую із журбою
свою чорнооку.

Панок, що бігав поміж дверима й нарами, немов на змаганні з марафонського бігу, нарешті зупинився, задиханий, знову сів на своє місце, стиснув голову в долонях і раптом заволав на все горло:

– Випустіть мене! Ні, вони мене не випустять, – промовив він сам до себе. – Не випустять, та й годі. Я тут уже від шостої години ранку.

На нього раптом найшла щирість, він випростався й запитав Швейка:

– Чи ви часом не маєте при собі ременя, щоб я міг покласти цьому край?

– Від усієї душі радий вам прислужитися, – відповів Швейк, знімаючи ремінь. – Я ще ніколи не бачив, як люди в камері вішаються на реміні. Прикро лише одне, – говорив він,

⁵¹ Чхав я на вас, півні! (Йдіть під три чорти, півні!) – поліцейські в Чехії за часів Австро-Угорщини носили каску з півнячими пір'ями.

оглядаючись довкола, – що тут немає жодного гака. Ручка віконна вас не витримає. Хіба що повіситесь на нарах, стоячи навколішки, як це зробив один чернець із Емаузького монастиря⁵². Той через якусь молоду єврейку повісився на розп'ятті. Мені дуже подобаються самовбивці, так що, будь ласка, починайте.

Хмурий панок поглянув на ремінь, який Швейк тицьнув йому в руку, шпурнув його в куток і заридав, розмазуючи сльози брудними руками й репетуючи:

– У мене діточки, а я тут за пияцтво та розпусту. Боже ж мій! Бідна моя жінка! Що мені скажуть на службі? У мене діти, а я тут за пияцтво та розпусту! – повторював він безкінечно.

Врешті ніби трохи вгамувався, підійшов до дверей і заходився грюкати в них ногами й кулаками. За дверима почувся кроки і голос:

– Чого треба?

– Випустіть мене, – сказав він таким тоном, немовби втратив усе, що зв'язувало його з життям.

– Куди? – почулося з другого боку.

– На службу, – відповів нещасний батько, чоловік, урядовець, п'яниця й розпусник.

За дверима розлігся регіт, моторошний регіт у тиші коридору, й кроки знов віддалились.

– Мені здається, що той пан вас ненавидить, якщо так із вас глумиться, – обізвався Швейк, коли зневірений панок знову сів біля нього. – Такий наглядч, коли наливається злістю, може чимало зробити, а коли ще гірше розлютиться, здатний на все. Не рипайтесь, якщо вже не хочете вішатись, і чекайте дальших подій. Правда, якщо ви чиновник, одружений і маєте діток, то це, безперечно, жаклива історія. Ви, коли я не помиляюся, мабуть, певні, що вас витурять із служби?

– Цього вам не можу сказати, – зітхнув той, – бо й сам не пам'ятаю, що я виробляв. Знаю тільки, що мене звідкись викинули, і я хотів повернутися туди, щоб закурити сигару. А почалося все дуже добре. Начальник нашого відділу справляв іменини й запросив нас до однієї винарні. Потім ми подалися ще до другої, до третьої, до четвертої, до п'ятої, до шостої, до сьомої, до восьмої, до дев'ятої...

– Чи не бажаєте, щоб я допоміг вам лічити? – спитав Швейк. – Я на цих справах добре розуміюсь. Одного разу я за ніч відвідав двадцять вісім шинків. Але треба віддати мені належне, я ніде не випив більш, як по три кухлі пива.

– Одно слово, – вів далі нещасний підлеглий начальника, котрий з такою пишнотою справляв свої іменини, – ми обійшли так щось понад десяток різних шиночків і раптом помітили – нема нашого начальника. Загубився, хоч ми його прив'язали на мотузку й водили за собою, наче цуцика. Тоді ми вирушили скрізь його розшукувати, аж поки не розгубили один одного, і я, зрештою, опинився в одному з нічних кафе на Віноградах, у дуже пристойному місці, де й пив якусь наливку просто з пляшки. Що я робив потім, – не пам'ятаю. Знаю тільки, що вже тут, у комісаріаті, два поліцаї, які мене сюди привезли, рапортували, нібито я був п'яний мов чіп, непристойно поведився, побив одну даму, порізав ножиком чужий капелюх, який стягнув із вішалки, розігнав жіночий оркестр, прилюдно обвинуватив обер-кельнера в крадіжці двадцяти крон, розбив мармурову дошку стола, за яким сидів, і навмисне плюнув у чорну каву якомусь незнайомому панові за сусіднім столиком. Більш нічого я не робив, принаймні не можу пригадати, аби я ще що-небудь устрегнув. Повірте мені, я порядна, інтелігентна людина й ні про що інше, крім своєї родини, не думаю. Що ви на це все скажете? Я ж зовсім не бешкетник.

– Ви дуже намучилися, поки розбили мармурову дошку? – цікавився Швейк у відповідь. – Чи розтросили її з одного маху?

– З одного маху, – відповів інтелігентний пан.

⁵² ...чернець із Емаузького монастиря – відомий празький монастир. Друга назва «На Слованех». Засн. в 1347 р. Карлом IV для монахів Ордену бенедиктинців.

– Тоді вам каюк, – меланхолійно промовив Швейк. – Вам доведуть, що ви наполегливо вправлялись у цьому. А кава незнайомого пана, в яку ви плюнули, була без рому чи з ромом? – і, не чекаючи на відповідь, пояснив: – Якщо з ромом, то це гірше, бо дорожче. На суді все підраховують, зводять докупи, щоб потім натягти бодай на серйозний злочин.

– На суді... – малодушно прошепотів поважний батько родини й, похнюпившись, поринув у той неприємний стан, коли, як кажуть, людину жеруть докори сумління.⁵³

– А вдома знають, – спитав Швейк, – що вас заарештували, чи довідаються, аж коли про це з'явиться повідомлення в газетах?

– Ви гадаєте, що про це буде надруковано в газетах? – наївно поцікавилася жертва начальникових іменин.

– Як бог свят, – прозвучала щира відповідь, бо Швейк ніколи не мав звички будь-що приховувати від людей. – Усім читачам газет це дуже подобатиметься. Я теж із задоволенням читаю рубрику про п'яnenьких та їхні бешкети. Недавно в шинку «Під келихом» один відвідувач нічого іншого не зробив, тільки сам собі розбив кухлем голову. Підкинув його вгору і підставився. Його відвезли, а вранці ми вже про це читали в газетах. Або в «Бендловці»⁵⁴ заїхав я раз одному факельникові з похоронного бюро по пиці, а він мені.

Щоб нас помирити, мусили обох заарештувати, і зразу ж про це було надруковано у «Вечірці». Або ще такий випадок: в кафе «У мерця» один пан радник розбив два блюдечка, так ви думаєте, його помилували? Наступного ж дня обмалювали його в газеті. Єдине, що ви можете, – це з тюрми послати до редакції спростування, мовляв, надрукована інформація вас не стосується, що цей однофамілець навіть не доводиться вам ні родичем, ні знайомим, а додому можете написати листа й попросити це спростування вирізати з газети й зберегти, щоб ви могли його перечитати, коли відбудете кару у в'язниці. Вам не холодно? – співчутливо спитав Швейк, помітивши, що інтелігентний пан увесь аж труситься. – Цього року кінець літа щось таки заохолодний.

– Я загинув, – захлипав Швейків сусід. – Пропала моя кар'єра.

– Пропала, – охоче притакнув Швейк. – Якщо вас після відбуття покарання не візьмуть знову на службу, не знаю, чи пощастить вам швидко знайти інше місце, бо скрізь вимагатимуть від вас свідоцтва про несудимість, коли б ви навіть хотіли служити у гицеля. Та й що казати, дорого вам коштуватиме ця розвага. А ваша жінка з дітьми матиме з чого жити, поки ви сидітимете? Чи буде змушена жєбрати, а діточок навчати всіляким шахрайствам?

Почулося хлипання.

– Бідні мої дітоньки, бідна моя жінка!

Розкаяний грішник підвівся й почав просторікувати про своїх дітей:

– У мене їх п'ятеро, найстаршому дванадцять років, він у скаутах. П'є лише воду й міг бути прикладом для свого батька, з яким, справді ж, це все трапилось уперше в житті.

– Він скаут? – вигукнув Швейк. – Люблю слухати про скаутів. Одного разу в Мидловарах⁵⁵ під Злівою, в районі Глибокої, – це окружне староство Ческе Будейовіце, – саме коли наш дев'яносто перший полк був там на маневрах, навколишні селяни влаштували полювання на скаутів, що їх дуже багато розвелось в громадському лісі. Трьох вони зловили. Найменший зі скаутів, коли його в'язали, так вищав, скиглив і плакав, що навіть ми, бувалі солдати, не могли на це дивитись і воліли відійти геть. Поки їх зв'язували, ці троє скаутів покусали вісьмох селян. Потім у старости під різками вони зізналися, що в усій околиці немає жодної луки, якої б вони не столочили, вигріваючись на сонці. До речі, признались і в тому, що біля Ражіце саме перед

⁵³ Деякі письменники вживають фразу «гризуть докори сумління». Не вважаю цей вислів точним. Адже й тигр людину жере, а не гризе. (прим. автора)

⁵⁴ ...в «Бендловці» – «Бендловка» – празька нічна кав'ярня.

⁵⁵ Мидловари – село біля м. Ческе Будейовіце. Гашек був його почесним громадянином.

жнивими зовсім випадково впень вигорів лан жита, саме тоді, коли вони в ньому смажили на рожні сарну, яку підстерегли з ножами в громадському лісі. Потім у їхньому барлозі в лісі знайшли понад півцентнера обгризених кісток домашньої птиці й дичини, величезну кількість кісточок із черешень, безліч недогризків зелених яблук і чимало інших смачних речей.

Однак нещасний скаутів батько все ж таки не міг заспокоїтись.

– Що я наробив? – тужив він. – Пропала моя добра слава!

– Авжеж, пропала, ще й на ціле життя, – підтвердив Швейк із властивою йому щирістю. – Після того, що сталося, ваша добра слава за вітром полетіла. Знайомі у вас є? Є. Почитають у газетах, а рот не город, не загородиш, такого прибрешуть, що ой-ой-ой. У лихий час і кум за собаку, та не беріть собі цього так близько до серця. На світі людей з зіпсованою репутацією принаймні разів у десять більше, ніж із доброю. На таку дрібницю шкода і язика псувати.

У коридорі пролунали енергійні кроки, в замку заскреготів ключ, двері відчинились, і поліцай вигукнув Швейкове прізвище.

– Пробачте, – по-лицарському нагадав Швейк, – я тут лише з дванадцятої години, а цей пан уже від шостої ранку. Я не так-то вже й поспішаю.

Замість відповіді міцна рука витягла Швейка в коридор, і поліцай мовчки повів його сходами на другий поверх. У кімнаті біля стола сидів комісар поліції, гладкий панок із бадьорим виразом обличчя. Він звернувся до Швейка.

– Отже, ви і є той Швейк? Як ви сюди потрапили?

– Зовсім звичайнісінько, – відповів Швейк, – я прийшов сюди в супроводі одного пана поліцай, бо не хотів погодитися з тим, щоб мене викидали з божевільні без обіду, так немов я їм якась вулична шльондра.

– Знаєте що, Швейку, – ласкаво сказав пан комісар, – навіщо нам тут, на Сальмовці, з вами сваритись? Чи не краще відправити вас до поліційного управління?

– Ви, пане комісаре, – вдоволено промовив Швейк, – так би мовити, господар становища. А пройтися ввечері до управління – це буде невеличка, але дуже приємна прогулянка.

– Дуже радий, що наші думки збіглися, – весело завважив комісар поліції. – Це найкраще, коли люди можуть домовитись! Хіба не так, Швейку?

– Я теж дуже люблю з кожним порадитися, – відповів Швейк. – Я, вірте мені, пане комісаре, ніколи вашої доброти не забуду.

Чемно вклонившись, Швейк зійшов із поліцаєм униз до вартівні, й за чверть години його вже можна було бачити на розі Єчної вулиці й Карлової площі в супроводі іншого поліцай. Той ніс під пахвою товсту книгу з німецьким написом «Arrestantenbuch».⁵⁶

На розі Спаленої вулиці Швейк і його конвоїр зустрілися з натовпом людей, які юрмилися біля вивішеного оголошення.

– Це маніфест найяснішого монарха про оголошення війни, – повідомив Швейкові поліцай.

– Я це передбачав, – сказав Швейк, – а в божевільні про це нічого ще не знають, хоч їм, власне, це повинне бути відоме з перших уст.

– Що ви цим хочете сказати? – перепитав поліцай.

– Адже ж там сидить багато панів офіцерів, – пояснив Швейк.

Коли вони підійшли до іншої юрби, що товпилася перед маніфестом, Швейк вигукнув:

– Хай живе імператор Франц Йосиф! Ми цю війну виграємо!

Хтось із захопленої юрби насадив йому капелюх аж на вуха, і в такому вигляді, в супроводі натовпу, бравий вояк Швейк увійшов ізнов у ворота поліційного управління.

– Цю війну, панове, ми, безперечно, виграємо, ще раз кажу вам, – промовив Швейк і з тими словами розпрощався з юрбою, яка його супроводила.

⁵⁶ «Книга запису арештантів» (нім.).

А десь із далеких нетрів історії долетіла до Європи істина, немовби завтрашній день зруйнує навіть плани сьогоднішнього дня.

Глава VI

Розірвавши зачароване коло, Швейк знову опинився вдома

В стінах управління поліції панував дух чужої народів владі. Вона встановлювала, наскільки громадяни захоплені війною. За винятком кількох людей, які не заперечували, що вони сини народу, приреченого пролити кров до останньої краплі за зовсім чужі для нього інтереси, управління поліції являло собою чудову колекцію бюрократичних хижаків. Вони вважали, що лише тюрми й шибениці спроможні оборонити існування хитромудрих параграфів. При цьому хижаки-бюрократи поводитися з своїми жертвами із злобною чемністю, зважуючи заздалегідь кожне своє слово.

– Мені дуже прикро, – сказав один з тих хижаків чорно-жовтої породи⁵⁷, коли до нього привели Швейка, – що ви знову попали в наші руки. Ми думали, ви виправитеся, але, на жаль, помилилися.

Швейк мовчки кивнув головою з таким невинним виглядом, що чорно-жовтий хижак допитливо поглянув на нього і з притиском сказав:

– Не дивіться так по-ідіотському.

Однак він зараз же перейшов на ласкавіший тон:

– Нам, безперечно, дуже прикро тримати вас у тюрмі, і можу вас запевнити, що, на мій погляд, ваша провина не така-то вже й велика, бо нема сумніву, зважаючи на ваші невеликі розумові здібності, що вас на це підмовили. Скажіть мені, пане Швейку, хто, власне, наштотує вас на такі безглузді витівки?

Швейк кашлянув і відізався:

– Даруйте, але про жодні безглузді витівки я нічогісінько не знаю.

– А чи ж це, пане Швейку, не безглуздя, – прозвучав удавано батьківський тон, – коли ви, згідно з рапортом поліцейського, який вас сюди привів, зібрали збіговисько народу перед розклеєним на розі маніфестом про війну і підбурювали народ вигуками: «Хай живе цісар Франц Йосиф І! Цю війну ми виграємо!»

– Я не міг байдуже на це дивитися, – заявив Швейк, втупивши свої лагідні очі в обличчя інквізитора. – Та мене аж за печінки взяло, коли я побачив, як усі читають цей маніфест про війну і не радіють. Ані вигуків «хай живе», пане раднику, ні «ура», – мовчать, та й годі. Та невже ж старий вояк дев'яносто першого полку міг спокійно на таке дивитися? То я й вигукнув так, як ви кажете. І ви на моєму місці, я певен, зробили б те ж саме. Якщо війна, то її треба виграти, і треба конче кричати: «Хай живе найясніший цісар!» А як же інакше?

Припертий до стіни чорно-жовтий хижак не витримав погляду невинного агнца Швейка, опустив очі на службові папери й сказав:

– Я цілком зрозумів би ваше захоплення, коли б воно проявилось за інших обставин. Та ви самі добре знаєте, що вас вів поліцай, і тому такий патріотичний вигук міг і мусив здатися громадянам скоріше іронічним, ніж серйозним.

– Якщо когось веде поліцай, це тяжка мить у житті людини. Але коли людина навіть у таку важку хвилину не забуває, що саме треба робити в часи війни, то, гадаю, ця людина не така вже й погана.

Чорно-жовтий хижак загарчав і ще раз поглянув Швейкові у вічі. Швейк відповів йому теплим поглядом невинних, м'яких, скромних і ніжних своїх очей.

Хвилину обидва дивилися пильно один на одного.

⁵⁷ ...сказав один з тих хижаків чорно-жовтої породи... – державний прапор Австро-Угорщини мав чорний і жовтий кольори.

– Дідько вас побери, Швейку, – сказали нарешті чиновницькі бакенбарди, – але знайте, тільки-но ще раз потрапите сюди, вас взагалі ні про що більш не питатиму, а помандруєте прямо до військового суду на Градчани⁵⁸. Зрозуміли?

Чиновник незчувся, як Швейк підскаочив до нього, поцілував руку і сказав:

– Хай вам Бог віддячить за все! Якщо ви потребуватимете колись чистокровного песика, будьте ласкаві звернутися до мене. Я торгую собаками.

Отак Швейк опинився знову на волі й на дорозі додому.

Він роздумував, чи не зайти ще до пивної «Під келихом», і кінець кінцем відчинив двері, через які недавно вийшов у супроводі агента Бретшнейдера.

У пивній панувала могильна тиша. Там сиділо кілька відвідувачів і між ними сторож костюлу Святого Аполлінарія. Обличчя їхні були похмурі. За стойкою сиділа жінка шинкаря Палівця і тупо дивилася на пивні крани.

– От я й повернувся, – весело промовив Швейк. – Дайте-но мені кухоль пива. А де наш пан Палівець? Уже вдома?

Замість відповіді Палівцова почала плакати й, захлинаючись на кожному слові, простогнала:

– Дали... йому... десять... років... тиждень тому...

– Он воно як, – сказав Швейк. – То він уже на сім днів має менше.

– Він був такий обережний, – плакала Палівцова. – Він цим завжди хвалився.

Всі присутні в пивній уперто мовчали, немовби тут і досі блукав дух Палівця і радив їм бути ще обережнішими.

– Обережність – мати мудрості, – сказав Швейк, сідаючи до столу і підсуваючи до себе кухоль пива, де в пивній піні утворилися дрібні дірочки: це впали сльози пані Палівцової, коли вона несла пиво Швейкові. – Нинішні часи такі: бережи вуха, щоб не вкусила муха.

– Вчора у нас було два похорони, – звернув розмову на інше церковний сторож.

– Мабуть, хтось умер, – сказав другий відвідувач, а третій спитав:

– А похорони були з катафалком?

– Цікаво знати, – сказав Швейк, – як відбуватимуться похорони військових під час цієї війни?

Відвідувачі встали, розплатились і тихо вийшли, Швейк залишився наодинці з панею Палівцовою.

– Я ніколи не думав, – сказав він, – щоб невинну людину могли засудити на десять років. Що колись одному невинному вліпили п'ять років, таке я вже чув, але щоб на десять – це вже трохи переборщили.

– Та він же в усьому признався, – плакала Палівцова. – Як він тут говорив про мухи й про той портрет, так само повторив це і в управлінні поліції, і на суді. Я була на тому суді за свідка. Але мені сказали, що я перебуваю в родинних зв'язках зі своїм чоловіком і можу відмовитися від свідчень. Я дуже налякалася тих родинних зв'язків, щоб, бува, чого не вийшло, і відмовилася свідчити. Господи! Вмиратиму, а тих очей не забуду. А після вироку, коли його виводили, раптом вигукнув до них там у коридорі, немовби зовсім помикитився: «Хай живе Вільна думка!»⁵⁹

– А пан Бретшнейдер уже не заходить сюди? – спитав Швейк.

– Був тут кілька разів, – відповіла шинкарка. – Вип'є один-два кухлі пива, питає мене, хто тут буває, і слухає розмови відвідувачів про футбол. Вони завжди, побачивши його, тільки

⁵⁸ Градчани – район Празького Града – офіційна резиденція чеських королів, а після 1918 р. президентів Чехословаччини та Чеської Республіки (з 1993 р.).

⁵⁹ «Хай живе Вільна думка!» – «Вільна думка» – міжнародний рух, який боровся проти соціальних, економічних, культурних, релігійних тощо забобонів. Засн. 1880 р. в Брюсселі. Чеську організацію засн. в 1904 р. В 1907 р. в Празі відбувся всесвітній конгрес «В.д.» В 1915 р. її було розпущено, а в 1919 відновлено.

й говорять про футбол. А його пересмикує від цього, ніби він ось-ось скажиться і почне качатися по підлозі. За весь час піймав на гачок лиш одного оббивальника з Пршічної вулиці.

– Усе залежить від тренування, – зауважив Швейк. – А хіба той оббивальник був такий дурний?

– Мабуть, як мій чоловік, – відповіла шинкарка, плачучи, – він його спитав, чи стріляв би він у сербів, а той відповів, що стріляти, мовляв, не вміє, лише раз був у тирі й простріляв там корону⁶⁰. Потім ми всі чули, як Бретшнейдер сказав, витягаючи записника: «Дивіться, знов гарненька державна зрада!», – і вийшов з оббивальником з Пршічної вулиці, і той уже більше не повернувся.

– Їх, мабуть, багато не повернеться, – промовив Швейк, – дайте-но мені рому.

Швейк саме замовив собі рому вдруге, коли до пивної ввійшов агент Бретшнейдер. Окинувши недбалим поглядом порожню пивну і замовивши пива, він сів біля Швейка, чекаючи, що той скаже.

Швейк здійняв з вішалки якусь газету і, переглядаючи останню сторінку з оголошеннями, промовив:

– Дивіться-но той Чімпера в Стражкові, будинок номер п'ять, поштове відділення Рачі-невес, продає садибу з тринадцятьма моргами власного поля, поблизу є школа і залізниця.

Бретшнейдер нервово забарабанив пальцями по столу і звернувся до Швейка:

– Дуже дивуюся, чому вас, пане Швейку, цікавить та садиба.

– Ах, це ви, – промовив Швейк, подаючи йому руку. – Я зразу вас не впізнав, у мене дуже погана пам'ять. Востаннє, якщо не помиляюся, ми розлучилися в приймальні управління поліції. Що поробляєте відтоді, часто сюди заходите?

– Сьогодні я зайшов через вас, – сказав Бретшнейдер. – В управлінні поліції мені сказали, що ви торгуєте собаками. Мені потрібний гарний пінчер, або шпіц, чи щось подібне.

– Це я зможу вам розстаратися, – відповів Швейк. – Вам чистокровного чи якогось Бриська?

– Хотів би придбати чистокровного пса, – відповів Бретшнейдер.

– А поліційного пса ви б не взяли? – запитав Швейк. – Такого, щоб вам зараз усе вистежив і навів на сліди злочину. Один різник у Вршовіце має такого пса. Він йому тягає візочок. Цей пес, як то кажуть, у землю свій талант закопує.

– Я хотів би мати шпіца, – стримано, але вперто сказав Бретшнейдер. – Такого, щоб не кусався.

– Отже, ви хочете беззубого шпіца? – спитав Швейк. – Знаю такого: в одного шинкаря в Дейвіце.

– То вже краще пінчерика, – нерішуче промовив Бретшнейдер. Його кінологічні знання були зачаткові, і якби не цей наказ з управління поліції, він би ніколи нічого про собак так і не довідався.

Але наказ звучав точно, ясно і твердо: ближче познайомитися з Швейком на ґрунті його торгівлі собаками. Для цієї мети Бретшнейдер мав право дібрати собі помічників і дістав у розпорядження певні суми грошей для купівлі собак.

– Пінчерики бувають і більші, й менші, – повідомив Швейк. – Є в мене на прикметі два менші й три більші. Всі п'ятеро, можна сказати, ручні. Можу їх вам широко рекомендувати.

– Це мене б задовольнило, – заявив Бретшнейдер, – а скільки коштуватиме один?

– В залежності від розмірів, – відповів Швейк, – величина тут має значення. Пінчер не теля. З пінчерами якраз навпаки: що менший, то дорожчий.

⁶⁰ ...лише раз був у тирі і простріляв там корону. – Гра слів: чes. kopea означає і грошову одиницю (крона) і цісарську корону.

– Мене цікавлять більші, сторожові собаки, – відповів Бретшнейдер, боячись зловживати таємним фондом державної поліції.

– Чудово! – сказав Швейк. – Великих можу вам продати по п'ятдесят крон, а ще більших – по сорок п'ять. Але ми про одне забули: яких ви хочете, щенят чи старих, і, крім того, псів чи сучок?

– Мені однаково, – відповів Бретшнейдер, для якого все це було непрохідними хащами. – Роздобудьте їх, а я завтра о сьомій годині вечора прийду по них. Будуть?

– Приходьте, будуть, – сухо відповів Швейк. – Але в такому випадку попросив би вас завдаток, тридцять крон.

– Будь ласка, – сказав Бретшнейдер, відраховуючи гроші, – а тепер вип'ємо по чвертці вина за мій рахунок.

Коли вони випили, Швейк теж замовив чвертку вина за свій рахунок. Бретшнейдер почав умовляти Швейка не боятися його, бо він, мовляв, сьогодні не на службі й тому з ним можна зараз говорити про політику.

Швейк заявив, що він ніколи в ресторанах про політику не говорить, до того ж уся політика – це забавка для маленьких дітей.

Бретшнейдер, навпаки, тримався більш революційних поглядів. На його думку, кожна слабка держава приречена на загибель, і він питав Швейка, як той дивиться на ці речі.

Швейк заявив, що він з державою ніколи не мав жодної справи; правда, одного разу йому довелося виховувати кволе щеня сенбернара, він годував його солдатськими сухарями, і воно теж здохло.

Коли кожен з них вихилив по п'ятій чвертці, Бретшнейдер проголосив себе анархістом і спитав у Швейка поради, до котрої ж організації йому записатися.

Швейк розповів, що якимось один анархіст купив у нього в кредит за сто крон леонберга, але останнього внеску так і не віддав.

За шостою чверткою Бретшнейдер заговорив про революцію і висловився проти мобілізації, але Швейк нахилився до нього і шепнув на вухо:

– Щойно до шинку зайшов якийсь клієнт, то краще мовчіть, бо можете мати неприємності. Бачите ж, трактирниця вже плаче.

Пані Палівцова й справді плакала на своєму стільці за стойкою.

– Чого ви, хазяйко, плачете? – спитав Бретшнейдер. – За три місяці виграємо війну, буде амністія, і ваш чоловік повернеться. Отоді ми у вас нажлуктимось. Чи, може, ви не думаєте, що ми виграємо? – звернувся він до Швейка.

– На біса пережовувати без кінця те саме? – сказав Швейк. – Мусимо виграти, й квит! А зараз мені час додому.

Швейк розплатився і повернувся до своєї старої служниці пані Міллерової. Вона дуже злякалася, коли побачила, що людина, яка відчиняє ключем двері, – сам Швейк.

– Я гадала, що ви, паночку, повернетесь аж за кілька років, – сказала вона з вродженою щирістю. – Я тим часом з милосердя взяла на квартиру одного швейцара з нічної кав'ярні. У нас три рази був обшук, але нічого не знайшли і сказали, що вам, мовляв, каюк, бо ви хитра сволота.

Швейк мав нагоду відразу ж переконатися, що незнайомий влаштувався з усіма вигодами. Спав у його ліжку і був навіть досить благородний: вдоволився лише половиною постелі, бо на другій умостилося якесь довговолосе створіння, яке спало, обійнявши його з вдячності за шию. Частини чоловічого й жіночого гардеробу валялися впереміж навколо ліжка. З цього хаосу було видно, що швейцар нічної кав'ярні повернувся зі своєю дамою під мухою.

– Пане, – сказав Швейк, трясучи непроханого похильця, – глядіть, так можете і обід проспати. Мені було б дуже неприємно, коли б про мене сказали, буцімто я вас викинув з хати аж тоді, коли вже обіду ніде не дістанеш.

Швейцар з нічної кав'ярні дуже розіспався і довго не міг уторопати, що додому повернувся власник ліжка і пред'являє на нього свої права.

За звичаєм усіх швейцарів з нічних кав'ярень, цей пан пообіцяв віддухопелити кожного, хто наважиться його будити, і намірився спати далі.

Швейк тим часом позбирав частини його гардеробу, приніс їх до постелі й, енергійно струснувши швейцара, сказав:

– Якщо ви не одягнетесь, я буду змушений викинути вас на вулицю в такому вигляді, як ви є. Для вас буде вигідніше вилетіти звідси одягненому.

– Я хотів поспати до восьмої вечора, – спантеличено промовив швейцар, натягаючи штани. – Я плачу за ліжко тій пані дві крони на день і маю право водити сюди панночок з кав'ярні. Маржено, вставай!

Пристібаючи комірець і зав'язуючи краватку, він уже настільки очунав, що почав запевняти Швейка, буцімто нічна кав'ярня «Мімоза» – одна з найпристойніших нічних кав'ярень, де можуть бути лише дами, в яких жовтий білет⁶¹ у цілковитому порядку, і люб'язно запросив Швейка заходити туди.

Але його приятелька була аж ніяк не вдоволена Швейком і вжила кілька великосвітських виразів. З них найпристойнішим був: «Ти, бовдуре чортів». Після відходу непроханих гостей Швейк пішов порозмовляти з панєю Міллеровою, але не знайшов жодних її слідів, крім клаптика паперу, на якому рукою пані Міллерової було нашкрябано щось олівцем. Вона надзвичайно просто висловила свої думки щодо прикрої пригоди зі Швейковим ліжком, яке вона здала в тимчасове користування швейцарові нічної кав'ярні: «Простіть мені, ласкавий пане, я вас більше не побачу, бо кидаюся з вікна».

– Бреше! – сказав Швейк і почав чекати.

За півгодини до кухні вповзла нещасна пані Міллерова, і з пригнобленого виразу її обличчя було видно, як вона прагне почути від Швейка слова розради.

– Якщо хочете стрибати, – сказав Швейк, – ідіть до кімнати, я там відчинив вікно. З кухонного вікна я б вам стрибати не радив, бо злетите в палісадник з трояндами, поламаєте кущі й змушені будете за все це платити, а з кімнатного вікна гарненько гепнетеся просто на тротуар і, якщо матимете щастя, скрутите собі в'язи. Коли ж не пощастить і ви поламаєте лише ребра, руки й ноги, вам доведеться платити за лікарню.

Пані Міллерова заридала, потихеньку вийшла до кімнати, зачинила вікно і, повернувшись, сказала:

– Протяг. А це недобре для панового ревматизму.

Потім, постеливши і дбайливо прибравши, вернулася на кухню і зі слізьми на очах повідомила:

– Ті двоє цуценят, паночку, що були у нас на подвір'ї, здохли. А сенбернар утік, коли в нас був обшук.

– Господи Боже мій! – вигукнув Швейк. – Він може потрапити в гарну халепу. Його тепер напевно шукатиме поліція.

– Він укусив пана комісара, коли той під час обшуку витягав його з-під ліжка, – розповідала далі Міллерова. – Один з тих панів сказав, що під ліжком хтось сидить. Тоді сенбернарові іменем закону наказали вилізти звідти. Але він не послухав, і його витягли силоміць. Сенбернар хотів пожерти їх, потім вискочив у двері й більше не повернувся. Мене також допитували, хто до нас ходить, чи не одержуємо якихось грошей з закордону. Потім ще натякали, нібито я дурна, бо я їм сказала, що гроші з закордону надходять зрідка, – останній раз від пана директора з Брно, завдаток шістдесят крон за ангорську кицьку, ту, що про неї ви давали об'яву до «Народної політики» і замість якої послали в ящику з-під фініків сліпе цуценятко фокстер'єра.

⁶¹ Офіційний дозвіл займатися проституцією, який передбачав регулярний медичний огляд.

Потім розмовляли зі мною дуже чемно і порекомендували на квартиру, щоб не було страшно самій, того швейцара з нічної кав'ярні, якого ви оце щойно витурили...

– Не щастить мені з панамі з тих установ, пані Міллерова. Ось незабаром побачите, скільки їх прийде купувати собак, – зітхнув Швейк.

Не знаю, чи ті пани, які після перевороту переглядали архіви поліції, розшифрували статті видатків таємного фонду державної поліції, де стояло: СБ. – 40 к., Ф. – 50 к., Л. – 80 к., але вони безумовно помилялися, гадаючи, що СБ, Ф, Л – ініціали якихось панів, котрі за 40, 50 і 80 крон продавали чеський народ чорно-жовтому орлу.⁶²

«СБ» означає: сенбернар, «Ф» – фокстер'єр, «Л» – леонберг. Усіх тих собак Бретшнейдер приводив від Швейка в управління поліції. Це були огидні потвори. Вони не мали нічогісінько спільного з чистокровними породами, за які Швейк видав їх Бретшнейдерові. Сенбернар був покручем нечистокровного пуделя і дворняги, у фокстер'єра, великого, як різницький пес, з вухами такси, були викривлені ноги, немов він перехворів на рахіт. Леонберг своєю оброслою мордою нагадував болонку. В нього був обрубаний хвіст, зріст такси, а зад голий, як у павіана.

Потім купити собаку зайшов шпик Калоус⁶³. Він повернувся з переляканим страховищем, схожим на плямисту гієну, з гривною, як у шотландської вівчарки, і в статтях таємного фонду з'явився новий запис: «Д. – 90 крон».

Ця потвора мала зображувати дога.

Але й Калоусові не пощастило бодай щось вивідати у Швейка. У нього були ті ж самі успіхи, як і в Бретшнейдера. Найтонші політичні розмови Швейк переводив на тему про лікування собачої чуми у цуценят, а розставляння хитрих, підступних пасток кінчалось тим, що Бретшнейдер забирав з собою від Швейка нового потворного страховидла.

І це був кінець славного детектива Бретшнейдера. Коли в його квартирі набралось сім отаких потвор, він замкнувся з ними в задній кімнаті й доти не давав їм їсти, аж поки вони не зжерли його самого.

Бретшнейдер був настільки чесний, що заощадив державній скарбниці витрати на похорон.

У поліційному управлінні в його особисту картку в рубриці «Підвищення по службі» вписали сповнені трагізму слова: «Зжертий власними собаками».

Пізніше, довідавшись про цей трагічний випадок, Швейк сказав:

– Не можу уявити собі, як його зберуть докупі, коли йому доведеться стати перед Страшним Судом.

⁶² ...продавали чеський народ чорно-жовтому орлу – чорно-жовтий орел – герб Австро-Угорської монархії.

⁶³ Калоус – відомий австрійський детектив під час Першої світової війни.

Глава VII

Швейк іде в армію

У той час, коли галицькі ліси бачили, як австрійське військо дає драла через річку Раб, а на півдні, в Сербії, всі австрійські дивізії заслужено діставали припарки, австрійське військове міністерство згадало про Швейка й покликала його, щоб він допоміг урятувати монархію з такої халепи.

Коли Швейкові принесли повістку з наказом за тиждень з'явитися на Стршелецький острів для медичного огляду, він саме лежав у ліжку, бо ревматизм знову не давав йому спокою. Пані Міллерова на кухні варила для нього каву.

– Пані Міллерова, – почувся з кімнати тихий Швейків голос, – ідіть-но сюди на хвилинку.

Служниця підійшла до ліжка, і Швейк таким самим тихим голосом сказав:

– Пані Міллерова, сядьте, будь ласка. Його голос звучав таємниче й урочисто.

Коли пані Міллерова сіла, Швейк підвівся на ліжку і проголосив:

– Я йду в армію!

– Мати Божа! – вигукнула пані Міллерова. – А що ж ви, паночку, будете там робити?

– Воювати, – відповів Швейк замогильним голосом. – Австрії скрутно доводиться. Згори лізуть уже на Краків, а знизу пхаються в Угорщину, скрізь нас молотять, аж пір'я летить. Тому й мене до війська призивають. Я ж вам тільки вчора читав у газеті, що над нашою дорогою батьківщиною нависли якісь хмари.

– Таж ви, паночку, неспроможні тепер і пальцем поворухнути.

– Це дурниця, пані Міллерова, поїду на війну в візочку. Знаєте того кондитера, за рогом? У нього такий візок є. Він колись у ньому возив провітрюватись свого кульгавого шкарбуна-дідуся. Ви, пані Міллерова, на тому візку й доставите мене до війська. Пані Міллерова заплакала.

– Чи ж не побігти мені, ласкавий пане, по лікаря?

– Нікуди ви, пані Міллерова, не підете, я хоч і хворий на ноги, проте чим я не гарматне м'ясо? А в таку пору, коли Австрії не до танців, кожен каліка повинен бути на своєму посту. Не хвилюйтесь і варіть собі каву далі.

І в той час, як пані Міллерова, заплакана й схвильована, цідила каву, бравий вояк Швейк, лежачи в ліжку, співав:

Генерал Віндішгрец і чини бували⁶⁴
До схід сонця ранесенько битву розпочали.
Гоп-гоп-гоп!

Битву розпочали, вигукнули: «Браття,
Поможи нам, Матір Божа, і Святе розп'яття!»
Гоп-гоп-гоп!

Перелякана пані Міллерова, вражена жахливою бойовою піснею, забула про каву й, тіпаючись усім тілом, із страхом дослухалась, як бравий вояк Швейк співає далі, лежачи в постелі:

Ой ве́ди нас, Матір Божа, на чотири мости.
Побудуй собі, П'ємонте⁶⁵, могутні форпости!

⁶⁴ Генерал Віндішгрец і чини бували... – Віндішгрец участі в битві при Сольферіно не брав.

⁶⁵ П'ємонт – провінція на півночі Італії із центром в Турині. Цим словом узагальнюється усе італійське військо, що в 1859

Гоп-гоп-гоп!

Була битва, та жаклива біля Сольферіно,⁶⁶
Там лилися річки крові по саме коліно.
Гоп-гоп-гоп!

По коліна крові, і м'яса не тонко,
Воювали хлопці з десятого полку.
Гоп-гоп-гоп!

Не бійтеся, хлопці, злиднів у дорозі,
Там везуть за вами грошики на возі.
Гоп-гоп-гоп!

– Заради Бога, ласкавий пане, я вас благаю, – почувлося з кухні жалісне хлипання, але Швейк до кінця проспівав свою бойову пісню:

Ой на возі гроші, а їсти – в повозці;
Хто щасливіший у світі, як ті наші хлопці?
Гоп-гоп-гоп!

Пані Міллерова метнулася до дверей та побігла по лікарів. Повернулася вона за годину. Швейк тим часом задрімав.

Раптом його збудив якийсь опасистий добродій. З хвилину він тримав руку на Швейковому лобі й говорив:

– Не бійтеся, я лікар Павек із Віноград, дайте руку, а цей термометр покладіть під пахву. Гаразд. Покажіть язик, висуньте його, ще більше, так його й тримайте. Від чого померли ваші батько й мати?

І ось тоді, коли Відень пнувся із шкіри, щоб усі народи Австро-Угорщини подавали приклади беззастережної вірності й любові, лікар Павек прописав пацієнтові проти його патріотичного запалу бром, порадивши відважному й бравому воякові Швейку не думати про військо.

– Лежіть рівно й не хвилюйтесь. Я завтра навідаюся знову.

Наступного дня він прийшов і поцікавився на кухні в пані Міллерової, як почуває себе пацієнт.

– Гірше, пане лікарю, – із щирим смутком відповіла служниця. – Вночі, як його знову схопив ревматизм, він, пробачте на цім слові, почав співати австрійський гімн.

Лікар Павек був змушений реагувати на цей новий вияв лояльності пацієнта збільшеною дозою брому.

На третій день пані Міллерова доповіла лікареві, що Швейкові погіршало.

– Пополудні, пане докторе, він послав мене по карту воєнних дій, а вночі, в гарячці, марив, що Австрія переможе.

– А порошки приймає точно, як прописано?

– Та він, пане лікарю, по них ще й не посилав.

р. воювало проти Австрії.

⁶⁶ Бій під Сольферіно. – У битві під Сольферіно 24. VI. 1859 р. австр. армія під командуванням Франца Йосифа I зазнала поразки від об'єднаної франц. – сардинської армії під командуванням Наполеона III.

Засипавши Швейка низкою докорів і заявивши, що ніколи більше не прийде до людини, яка відкидає його лікування бромом, доктор Павек пішов.

За два дні Швейк уже мав з'явитися до призовної комісії. До цього він ретельно приготувався. По-перше, послав пані Міллерову купити йому військового кашкета, а по-друге, у кондитера за рогом позичити візка, на якому кондитер колись возив подихати свіжим повітрям свого кульгавого діда-шкарбуна. І, нарешті, згадав, що потребує милиці. На щастя, кондитер, як родинну пам'ятку, зберіг і милиці.

Бракувало Швейкові лише рекрутського букетика. Але пані Міллерова роздобула його. Вона за ці дні змарніла й всюди, де б не йшла, плакала.

Того пам'ятного дня празькі вулиці побачили приклад зворушливого патріотизму: літня жінка штовхала поперед себе візок, на якому сидів чоловік у військовому кашкеті й розмахував милицями. Начищений франтик⁶⁷ на його кашкеті аж сяяв, а на піджаці красувався барвистий рекрутський букетик.

Безперестанку вимахуючи милицями, цей чоловік щохвилини кричав на всю вулицю: «На Белград! На Белград!»

За ним ішов цілий натовп, який розрісся з невеличкої купки людей, що зібралися перед будинком, звідкіля Швейк виїхав до війська.

Швейк міг констатувати, що деякі поліцаї на перехрестях віддавали йому честь.

На Вацлавській площі юрба навколо Швейкового візка зросла до кількохсот чоловік, а на розі Краківської вулиці вони побили якогось студента-бурша в корпорантській шапочці, який вигукнув Швейкові: «Heil! Nieder mit den Serben!»⁶⁸

На розі Водічкової вулиці в цю історію втрутилася кінна поліція, розігнавши натовп.

Коли Швейк показав дільничному інспекторові повістку, де чорним по білому було зазначено, що він мусить сьогодні ж стати перед призовною комісією, інспектор трохи розчарувався і, щоб запобігти бешкетам, наказав двом кінним поліцаям конвоювати візок зі Швейком на Стршелецький острів.

Про всю цю подію в «Празькій офіційній газеті» з'явилася стаття такого змісту:

ПАТРІОТИЗМ КАЛІКИ

Учора близько полудня перехожі на головних празьких вулицях були свідками сцени, яка красномовно свідчить про те, що у величну та серйозну добу сини нашого народу можуть подати чудовий приклад вірнопідданства трону старого монарха. Здавалося, ніби повернулися часи стародавніх греків і римлян, коли Муцій Сцевола пішов разом із іншими в бій, незважаючи на свою обгорілу руку. Каліка на милицях, якого стара матуся везла на інвалідному візочку, продемонстрував нам учора найсвятіші свої почуття й щирий патріотизм. Цей син чеського народу добровільно, хоч він інвалід, попросився в армію, щоб віддати усі сили й навіть життя за свого монарха. І коли його заклик «На Белград!» мав такий жвавий відгук на вулицях Праги, то це свідчить, що пражани подають зразкові приклади любові до батьківщини і монаршого дому.

Точнісінько так писалося і в «Прагер Тагеблатт».⁶⁹

Там стаття закінчувалася приміткою, де переповідалося про те, що каліку-добровольця супроводив загін німців, які оберігали його власним тілом від самосуду чеських агентів

⁶⁷ Металева кокарда на кашкеті з ініціалами «FJI» (Франц Йосиф I).

⁶⁸ «Хай живе! Смерть сербам!» (нім.)

⁶⁹ «Прагер Тагеблатт» – німецькомовна газета, яка виходила в Празі. Засн. в 1877 р. В неї була репутація поміркованого і лояльного щодо Відня видання. Виходила двічі на день і мала багато додатків.

Антанти. «Богемія»⁷⁰ теж вмістила відгук про цю подію, вимагаючи нагороди для каліки-патріота, і оголосила, що редакція приймає від німецьких громадян дарунки для невідомого героя.

Отже, ці три газети твердили, що чеська земля не могла породити шляхетнішого громадянина. Однак панове з призовної комісії були про це іншої думки, особливо військовий лікар Баутце, людина неблаганна, яка в усьому вбачала шахрайські спроби викрутитися від військової служби, фронту, куль і шрапнелі.

Всі знали його вислів: «Das ganze tschechische Volk ist eine Simulanten bande!»⁷¹

За десять тижнів своєї діяльності він з 11 000 громадян визнав 10 999 симулянтами і був би добрався й до одинадцятитисячного, коли б цього щасливчика не розбив параліч саме тієї миті, коли лікар заревів на нього: «Kehrt euch!».⁷²

– Винести цього симулянта! – наказав Баутце, пересвідчившись, що той помер.

І ось саме перед ним цього пам'ятного дня стояв Швейк, зовсім голий, цнотливо покритуючи свою голизну милицями, на які він спирався.

– Das ist wirklich ein besonderes Feigenblatt⁷³, – сказав Баутце, – таких фігових листків, мабуть, і в раю не бувало.

– Звільнений через недоумкуватість, – оголосив фельдфебель, переглядаючи Швейкові документи.

– А ще які у вас хвороби? – спитав Баутце.

– Насмілюсь доповісти, в мене ревматизм, але я служитиму найяснішому цісареві до останньої краплі крові, – скромно сказав Швейк. – У мене коліна набрякли.

Баутце страшним оком зиркнув на бравого вояка Швейка і загорлав:

– Sie sind ein Simulant!⁷⁴

Потім, звернувшись до фельдфебеля, з крижаним спокоєм наказав:

– Den Kerl sogleich einsperren!⁷⁵

Два солдати з багнетами на гвинтівках повели Швейка до гарнізонної в'язниці. Швейк, спираючись на милиці, з жахом відчував, що його ревматизм починає зникати.

Пані Міллерова з візком чекала на Швейка біля мосту. Побачивши його між багнетами, вона заридала й відійшла від візка, щоб уже ніколи більше до нього не повертатись.

А бравий вояк Швейк скромно йшов під конвоєм озброєних захисників держави. Багнети сяяли в променях сонця, а на Малій Страні перед пам'ятником фельдмаршалу Радецькому⁷⁶ Швейк гукнув до юрби, що їх супроводила:

– На Белград! На Белград!

А маршал Радецький замріяно дивився зі свого п'єдесталу, як бравий вояк Швейк шкутильгає на старих милицях з рекрутським букетиком на піджаці, дослуховуючись, як якийсь поважний пан пояснює юрбі, що це ведуть дезертира.

⁷⁰ «Богемія» – газета нім. Прогресивної партії в Чехії. Засн. в 1828 р. Виходила у Празі двічі на день і мала кілька додатків. Була лояльною щодо Відня.

⁷¹ Увесь чеський народ – це банда симулянтів! (нім.)

⁷² Кругом! (нім.)

⁷³ Це справді незвичайний фіговий листок (нім.).

⁷⁴ Ви симулянт! (нім.)

⁷⁵ негайно заарештувати цього жевжика! (нім.)

⁷⁶ ...перед пам'ятником фельдмаршалу Радецькому. – Ян Йозеф Вацлав Антон Радецький з Радчі (1766—1858) – австрійський полководець, чех за походженням. Начальник штабу австр. (1809—1813) та армії союзників (1813—14). Був автором генерального плану «битви народів» при Лейпцігу (1813), де було розбито армію Наполеона. Командував австр. армією в півн. Італії (1834—1857). Брав участь у придушенні революції в Італії (1848—49). Підтримував розробки ракетної зброї. І. Штраус-батько присвятив йому «Марш Радецького». Пам'ятник у Празі, про який йдеться, було демонтовано в 1918 р.

Глава VIII

Швейк-симулянт

У цю велику добу військові лікарі аж із шкіри пнулися, аби вигнати з симулянтів злий дух саботажу й знову повернути їх у лоно армії.

Було впроваджено цілу низку тортур для симулянтів і підозрюваних у симуляції. До таких належали: туберкульозні, ревматики, хворі на грижу, нирки, тиф, цукрову хворобу, запалення легенів і на інші недуги. Каткування симулянтів провадилося за певною системою, а ступені катувань були такі:

- 1) Сувора дієта: вранці й увечері протягом трьох днів однісінька склянка чаю, причому всім без винятку, незалежно від того, на яку хворобу нарікають, давати аспірин як потогінне.
- 2) Аби ніхто не думав, що військова служба – мед, давати всім у великих дозах хінін у порошках. Це називалося – «лизати хінін».
- 3) Промивання шлунка двічі на день літром теплої води.
- 4) Клізма з мильної води з гліцерином.
- 5) Загортання хворого в мокре холодне простирадло.

Траплялися хоробрі, що, перетерпівши всі п'ять ступенів тортур, дозволяли відвезти себе в простій домовині на кладовище. Були, проте, й малодушні, коли справа доходила до клізми, вони заявляли, що вже здорові й нічого іншого не бажають, як тільки з найближчим маршовим батальйоном попрямувати в окопи.

Швейка в гарнізонній тюрмі поклали в лазаретний барак якраз між тих малодушних симулянтів.

– Я вже більше не витримаю, – сказав його сусід по ліжку, якого тільки-но привели з процедурної кімнати після повторного промивання шлунка. Він симулював короткозорість.

– Завтра поїду в полк, – розмірковував сусід зліва. Йому поставили клізму, а він симулював, що глухий як пень.

На ліжку біля дверей умирав якийсь сухотник, загорнений у мокре холодне простирадло.

– Це вже третій на цьому тижні, – зауважив сусід з правого боку. – А ти на що хворий?

– У мене ревматизм, – відповів Швейк, і всі довкола вибухнули реготом. Сміявся навіть сухотник, який «симулював» туберкульоз.

– З ревматизмом сюди не пхайся, – повчально сказав Швейкові гладкий чолов'яга. – Ревматизм тут вартий не більше, ніж мозолі. У мене недокрів'я, мені половину шлунка вирізали, бракує п'ятих ребер, проте ніхто мені не вірить. Був тут один глухонімий, чотирнадцять днів його щопівгодини обгортали простирадлом, намоченим у холодній воді, щодня ставили клізму й промивали шлунок. Вже навіть усі санітари гадали, що він переміг і повернеться додому, та лікар, як на біду, прописав йому блювотне. Від цього вивертало геть усі тельбухи – й тоді глухонімий не витримав. «Не можу, – каже, – довше бути глухонімим, до мене повернулися і мова, і слух».

Усі хворі умовляли його не занапащати себе, але він наполягав на своєму, мовляв, він уже чує і розмовляє, як усі решта. Так уранці й заявив про це під час лікарського обходу.

– Він тримався досить довго, – додав симулянт, який удавав, буцімто одна нога в нього коротша на цілих десять сантиметрів за другу. – Не так, як той, що симулював параліч. Тому досить було трьох порошоків хініну, однієї клізми й цілоденного посту. Признався ще навіть до промивання шлунка, і від паралічу не залишилося й сліду.

Найдовше тримався тут покусаний скаженим собакою. Кусався, вив, і, ніде правди діти, це йому вдавалося чудово, але ніяк не міг домогтися, щоб у нього йшла піна з рота. Ми вже допомагали, як могли. Не раз перед обходом лоскотали його цілу годину, поки не діставав корчів і не синів, але піни не було, хоч лусни. Це було щось жахливе. Коли він уранці під час

обходу капітулював, нам було його дуже шкода. Виструнчився біля ліжка, мов свічка, козирнув і сказав:

– Дозвольте доповісти, пане старший лікарю, той пес, що мене покусав, мабуть, не був скажений. – Та коли старший лікар глянув на нього якось скося, покусаний затрусився всім тілом і додав:

– Дозвольте доповісти, пане старший лікарю, мене взагалі ніякий пес не кусав, це я сам себе вкусив у руку.

Після цього зізнання над ним розпочалося слідство за спробу самоскалічення – він, мовляв, хотів відкусити собі руку, щоб не йти на фронт.

– Всі такі недуги, де потрібна піна на губах, – сказав гладкий симулянт, – важко симулювати. Візьмімо, наприклад, падучу. Був тут один епілептик. Той нам завжди говорив, нібито може мати тих приступів скільки заманеться. Отож і вдавав їх іноді по десять разів на день. Звивався від корчів, стискав кулаки, витріщав очі, немов рак, бився об землю, висолоплював язика, одне слово, кажу вам, це була першорядна, справжнісінька епілепсія. Але несподівано обсипало його чиряками: два сіли на горлі, два на плечах, і вже ніяк йому було корчитись і битись об підлогу, бо не міг ані головою поворухнути, ані сидіти, ані лежати. Дістав гарячку і в гарячці все вибалакав лікареві під час обходу. Але ті його чиряки в'їлися нам, бо він ще три дні пролежав між нами й діставав іншу дієту: вранці каву з булочкою, на обід суп, підливу з кнедлями, ввечері кашу або суп, а ми, на суворій дієті з промитими шлунками, змушені були дивитись, як той жере, плямкає, сопе і, нажершись, гикає. Цим він підкосив трьох із пороком серця, і вони теж зізнались.

– Найкраще, – зауважив один із симулянтів, – удавати божевілля. Поряд із нашою палатою є таких двоє: учителі. Один удень і вночі безперестанку кричить: «Вогнище Джордано Бруно ще димиться! Відновіть процес над Галілеєм!» А другий гавкає, спочатку тричі поволі: «Гав, гав, гав», – потім підряд п'ять разів швидко: «Гав-гав-гав-гав-гав», – і знову поволі, і так без упину. Витримали вже понад три тижні. Я спочатку теж хотів удати божевільного, що з'їхав з глузду на релігійному ґрунті, й збирався проповідувати про непогрішність Папи Римського, але кінець кінцем за п'ятнадцять крон роздобув у одного перукаря з Малої Страни рак шлунка.

– А я знаю одного сажотруса із Бржевнова, – додав інший хворий, – той вам за десять крон викличе хіба ж таку гарячку, з вікна вистрибнете.

– Дурниці! – заперечив другий. – У Вршовіце є одна повитуха, то вона за двадцять крон так вправно викрутить вам ногу, що лишитесь калікою аж до смерті.

– Мені викрутили ногу за п'ятірку, – почувся голос із ліжка під вікном, – за п'ять крон і три кухлі пива.

– Мені моя хвороба коштує вже понад дві сотні, – заявив його сусід, висхлий, мов тичка, – назвіть мені яку-будь отруту, котрої б я ще не приймав. Не знайдете! Я живий склад отрут. Я вже пив сулему, вдихав ртутні випари, хрупав миш'як, курих опій, пив настоянку опію, посилав хліб морфієм, ковтав стрихнін, заливався розчином фосфору в сірковуглєці й пікриновою кислотою. Я зіпсував собі печінку, легені, нирки, жовчний міхур, мозок, серце і кишки. Ніхто вже не збагне тепер, яка в мене хвороба.

– Найкраще, – пояснив хтось біля дверей, – впорснути собі гасу під шкіру на руці. Моєму небожеві пощастило: йому відрізали руку по лікоть, він спекався війни та має спокій.

– Ось бачите, – сказав Швейк, – все це кожен мусить витерпіти заради найяснішого монарха. І промивання шлунка, і клізму. Коли я свого часу служив у полку, не раз бувало куди гірше. Хворого в'язали головою до ніг і кидали до буцегарні, хай там собі оклигує. Ніяких ліжок із матрацами або плювальниць, як оце тут маємо, не було. Голі нари, а на них лежали недужі. Якось у одного був найсправжнісінький тиф, а в його сусіда чорна віспа. Обоє прив'язали головами до ніг, а полковий лікар гатив їх ногою в живіт, ви, мовляв, сьакі-такі симулянти. Потім, коли обидва від таких ліків на той світ пішли, ця історія дійшла до парламенту й потра-

пила в газети. Нам одразу ж заборонили читати таку пресу та перетрусили наші скриньки, чи, бува, немає в нас цих газет. А що мені в житті, хоч полу ріж, від напасті не втекти, то в кого їх могли знайти, як не в мене?! Повели мене до командира полку, а наш полковник такий був телепень, дай йому Господи царство небесне, як почав, і «стій, – каже, – струнко», і «кажи, хто це писав до тих газет», і «я тобі, як не скажеш, роздеру пащеку від вуха до вуха й запроторю до тюрми, та й почорнієш». Потім ще з'явився полковий лікар та як почав вимахувати мені кулаком перед носом і кричати: «Sie verfluchter Hund, Sie schabiges Wesen, Sie unglückliches Mistvieh!»⁷⁷ Падлюко соціалістична!»

А я дивлюся просто у вічі, ані морг, і мовчу. Праву руку під козирок, а ліву випростав по шву. Бігали вони навколо мене, мов собаки, гавкали на мене, а я ані чичирк: віддаю честь та тримаю ліву руку по шву. Казилися вони щось із півгодини. Наприкінці підбіг до мене полковник і як верескне: «Ти ідіот чи не ідіот?» – «Насмілюсь доповісти, пане полковнику, я ідіот». – «Двадцять один день суворого арешту за ідіотизм, двічі на тиждень без їжі, місяць казарменого арешту, на сорок вісім годин у козлі. Негайно замкнути й не давати йому жерти! Зв'язати його, показати йому, що державі, трясця його матері, ідіотів не потрібно. Ми тобі, гультіпако, виб'ємо з голови ті газети!» – вирішив пан полковник, коли вже набігався, мов ошпарений, навколо мене. А поки я сидів, у казармах творилися дива дивні. Наш полковник взагалі заборонив воякам читати, навіть «Празьку офіційну газету», а у військовій крамниці ніхто не смів загортати воякам у газети ні ковбасок, ні сирків, та саме відтоді солдати вчепилися за ті газети. Наш полк став найосвіченіший. Читаємо геть усе, а в кожній роті вже й віршики, і пісні про нашого полковника складають. А коли щось у полку трапиться, доброзичливця довго не треба шукати: сяде, напише й пускає це в газету, ще й заголовок ушкварить: «Мордування вояків». Але й цього було людям замало. Брали вище:

писали депутатам у Відень, аби заступилися за них, а ті вже почали натирати перцю в ніс кому слід. Сиплються до парламенту запити один по одному – і про це, і про тамте, а чи відомо урядові, що наш пан полковник звірюка? Міністр прислав до нас комісію. Отоді вже один із наших, такий собі Франта Генчлу із Глибокої, й дістав два роки тюрми, бо саме він звернувся був у Відень до депутатів через того ляпаса, що дістав на учбовому плацу від пана полковника. Потім, коли комісія поїхала, пан полковник наказав вишикувати всіх у шеренги, цілий полк, так як був, і сказав, що солдат є солдат, він мусить тримати язика за зубами й служити, а коли щось комусь не подобається, то це порушення субординації. «Ви, негідники, сподівалися, що комісія допоможе, – говорив пан полковник, – дідька лисого вона вам допомогла. А тепер кожна рота хай пройде повз мене і вголос повторить те, що я сказав».

Ми йшли рота за ротою, рівняючись направо, де стояв пан полковник, рука на ремені карабіна, й на всю пельку горлали. «Ми, негідники, сподівалися, що нам ця комісія допоможе, а вона нам дідька лисого допомогла».

Наш полковник реготав, аж за живіт хапався, допоки не підійшла одинадцята рота. Йде – земля двигтить, а коли порівнялась із паном полковником, то ані пари з уст. Пан полковник почервонів, наче варений рак, і повернув одинадцятую роту назад, наказавши повторити все спочатку. Але рота марширує та знову мовчить, лише ряд за рядом, нахабно дивиться пану полковникові в очі.

«Ruht!»⁷⁸ – командує полковник, а сам гасає подвір'ям, нагайкою ляскає по халявах і плюється. Аж раптом зупинився та як рывкне: «Abtreten»⁷⁹. Сів на свою кобилу та гайнув за браму. Ми чекаємо, що станеться з одинадцятою ротою, а воно нічогісінько. Ждемо день, другий, цілий тиждень – нічого. Полковник у казармах не з'являвся, з чого і солдати, і старшини,

⁷⁷ Ви, проклятий собако, підле створіння, нещасна худобино! (нім.)

⁷⁸ Вільно! (нім.)

⁷⁹ Розійтись! (нім.)

і офіцери дуже раділи. Потім нам прислали нового полковника, а про старого розповідали, буцімто він у якійсь психіатричній лікарні, бо власноручно написав листа найяснішому цісареві, що одинадцята рота збунтувалась.

Наближався час пообіднього обходу. Військовий лікар Грюнштейн ходив від ліжка до ліжка, а за ним фельдшер із записником.

– Мацуна!

– Тут!

– Клістир і аспірин. Покорний!

– Тут!

– Промити шлунок і хінін! Коваржік!

– Тут!

– Клістир і аспірин. Котятко!

– Тут!

– Промити шлунок і хінін!

І так усім – одного по одному, безжально, механічно і грубо.

– Швейк!

– Тут!

Лікар Грюнштейн глянув на новоприбулого.

– На що хворієте?

– Насмілюсь доповісти, в мене ревматизм.

Лікар Грюнштейн за час своєї практики звик бути з хворими чемно-іронічним. Цей спосіб діяв набагато сильніше за крик.

– Ось воно що! Ревматизм, – промовив він до Швейка. – Так, це тяжка хвороба. Воно й справді прикрий випадок дістати ревматизм саме тоді, коли йде світова війна й людина рветься в армію. Думаю, вам це страшно неприємно.

– Насмілюсь доповісти, пане старший лікарю, мені це страшно неприємно.

– Ач який! Йому неприємно! Дуже гарно з вашого боку, що ви з тим ревматизмом саме тепер про нас згадали. У мирні часи такий бідолаха вистрибує собі, мов козеня, але як вибухне війна, в нього зразу ж виникає ревматизм і перестають служити коліна. Болять у вас коліна?

– Насмілюсь доповісти, болять.

– І цілу ніч не можете заснути, еге ж? Ревматизм – дуже небезпечна, болюча й тяжка хвороба. Ми вже з ревматизмом маємо добрячий досвід. Суворі дієта та й інші способи лікування дуже допомагають. Ви тут видужаєте швидше, ніж у Пештянах⁸⁰, і помаршируєте на фронт, аж за вами закурить.

Обернувшись до фельдшера, лікар промовив:

– Пишіть: «Швейк, сувора дієта, двічі на день промивання шлунка і раз на день клістир».

А як далі буде – побачимо. Поки що відведіть його до процедурної, промийте шлунок, а коли опам'ятається, поставте клізму, тільки таку, знаєте, щоб кликав усіх святих на допомогу та щоб його ревматизм злякався та притьом вискочив із нього.

Звертаючись до всіх, лікар виголосив промову, сповнену чудових і розумних сентенцій:

– Ви не думайте, що маєте перед собою якогось дурного віслика і можете йому замилювати очі. Мене ваша поведінка анітрохи не виведе з рівноваги. Я знаю, що всі ви симулянти й хочете дезертирувати з армії. Відповідно до цього я з вами і поводжусь. Я вже мав справу з сотнями подібних до вас героїв. На цих ліжках перележало таких до біса, і їм не бракувало нічого іншого, як тільки бойового духу. Поки їхні товариші билися на фронті, вони гадали, що валятимуться в ліжках, діставатимуть госпітальну їжу й чекатимуть, поки війна перешумить.

⁸⁰ ...швидше, ніж у Пештянах – Пештяни – один з найвідоміших курортів у Словаччині.

Але вони з біса помилились. То й ви, лобуряки, помиляєтесь. Ще зо двадцять років зі сну кричатимете, коли вам привидиться, як ви тут у мене симулювали.

– Дозвольте доповісти, пане старший лікарю, – озвався хтось тихо з ліжка під вікном, – я вже видужав. Я ще вночі помітив, що моя задуха минула.

– Як прізвище?

– Коваржік. Насмілюсь доповісти, мені призначено клізму.

– Гаразд, клістир вам ще поставлять на дорогу, – вирішив лікар Грюнштейн, – аби ви не нарікали, ніби вас тут не хотіли лікувати. Ну, а тепер усі хворі, яких я назвав, гайда з фельдшером, кожний дістане те, що йому належить.

І справді: кожен дістав призначену йому солідну порцію. Деякі при цьому намагалися вплинути на виконавців лікарського наказу благаннями чи погрозами – мовляв, вони теж запишуться в санітари, і, можливо, теперішні санітари колись іще потраплять їм до рук. Швейк тримався хоробро.

– Не жалій мене, – заохочував він ката, який ставив йому клістир. – Не забувай, що ти складав присягу. Навіть коли б тут лежав твій рідний брат або батько, постав їм клістир, не зморгнувши оком. Пам'ятай, що на цих клістирах тримається Австрія. Ми переможемо!

Наступного дня, під час обходу, лікар Грюнштейн спитав Швейка, як йому подобається в лазареті.

Швейк відповів, що це заклад упорядкований і шляхетний. У нагороду він дістав те ж саме, що й вчора, а на додаток ще й аспірин та три порошки хініну. Все це йому всипали у воду, примусивши негайно випити.

Навіть Сократ не пив своєї чаші з отрутою так спокійно, як пив свій хінін Швейк⁸¹, на якому лікар Грюнштейн випробовував усі види тортур.

Коли Швейка в присутності лікаря загортали в мокре простирадло, він на запитання лікаря, як йому це подобається, відповів:

– Насмілюсь доповісти, пане старший лікарю, відчуваю себе, ніби на пляжі або на морському курорті.

– А ревматизм ще тримається?.

– Насмілюсь доповісти, пане старший лікарю, чогось не кращає.

Швейка піддали новим тортурам.

У цей час удова піхотного генерала баронеса фон Боценгейм мала дуже багато клопоту з розшуками солдата, повідомлення про якого недавно надрукувала «Богемія». У ньому розповідалось, як він, каліка, наказав везти себе на інвалідному візочку до призовної комісії, гукаючи: «На Белград!» Цей вияв патріотизму дав привід редакції «Богемії» закликати читачів збирати гроші на користь вірнопідданого героя-каліки.

Управління поліції допомогло встановити, що прізвище цього вояка Швейк, і далі справа пішла вже легше. Баронеса фон Боценгейм узяла з собою компаньйонку і камердинера з кошиком та й поїхала на Градчани.

Бідолашна пані баронеса зовсім не уявляла собі, що значить лежати у військовому лазареті гарнізонної тюрми. Двері тюрми їй відчинила тільки візитівка. У канцелярії з нею розмовляли дуже чемно. За п'ять хвилин баронеса вже знала, що розшукуваний нею «*der brave Soldat*»⁸² лежить у третьому бараку, ліжка № 17. Її супроводив геть отетерілий доктор Грюнштейн.

⁸¹ Навіть Сократ не пив своєї чаші з отрутою так спокійно, як пив свій хінін Швейк... – Згідно з легендою, давньогрецький філософ Сократ за вироком суду був змушений випити чашу цикути.

⁸² Бравий солдат (нім.).

Швейк після звичайної щоденної процедури, прописаної лікарем Грюнштейном, саме сидів на ліжку, оточений групою худих, мов хорти, виголоднелих симулянтів, які й досі не здавали позицій та запекло воювали з лікарем Грюнштейном на ґрунті суворої дієти.

Коли б хто послухав їхню розмову, то подумав би, що опинився в товаристві кулінарів вищої куховарської школи або на гастрономічних курсах.

– І звичайнісінькі лойові шкварки можна їсти, поки вони ще теплі, – оповідав один, який лежав тут із хронічним катаром шлунка. – Коли лій починає шкварчати, їх треба віджати досуха, посолити, посипати перцем, і, я вам скажу, жодні гусячі шкварки з ними не зрівняються.

– Не надто там із гусячими шкварками. Свинячим шкваркам ще умитися треба перед ними, – сказав чоловік із раком шлунка. – Нема нічого смачнішого за гусячі шкварки. Ясно, їх треба шкварити аж до золотистого кольору, як це роблять євреї. Беруть жирну гуску, здирають сало разом із шкірою і смажать.

– А знаєте, ви помиляєтеся щодо цих свинячих шкварок, – зауважив Швейків сусіда. – Звичайно, я говорю про шкварки з домашнього сала, або, як їх називають, домашні шкварки. На колір вони не брунатні й не жовті. Це мусить бути щось середнє між цими двома відтінками. Такі шкварки не повинні бути ні надто м'які, ні надто тверді, щоб не хрумтіли, бо тоді вже вони пересмажені. Вони повинні танути на язичі, щоб вам при цьому здавалося, ніби сало тече по вашому підборідді.

– А хто з вас їв шкварки з кінського сала? – почувся чийсь голос, але ніхто не відповів, бо в палату вбіг фельдшер.

– Всі по ліжках! Сюди йде велика княгиня. Не вистромляйте брудних ніг з-під ковдри!

Навіть сама велика княгиня не могла б увійти з такою пишністю, як це зробила баронеса фон Боценгейм. За нею ввійшов цілий почет, у якому не бракувало навіть лазаретного фельдфебеля-рахівника. У цих відвідинах він вбачав таємничу руку ревізії, яка відірве його від тепленького місця в тилу й кине на поталу шрапнелі десь під дротяні загородження на позиціях.

Він був блідий, але ще блідішим був лікар Грюнштейн. Перед його очима витанцьовувала маленька візитівка старої баронеси з титулом «Вдова генерала» і все те, що могло бути пов'язане з цим титулом: зв'язки, протекції, скарги, переведення на фронт та інші страшні речі.

– Ось і Швейк, – сказав лікар з удаваним спокоєм, привітавши баронесу фон Боценгейм до Швейкового ліжка. – Зносить усе дуже терпляче.

Баронеса фон Боценгейм сіла на приставлений до Швейкового ліжка стілець і промовила:

– Чеський фояк, топрий фояк, калік-фояк, пути топлесний фояк, я туже любиф чеський австрієць. – При цьому вона гладила Швейка по неголеному обличчі й вела далі: – Я читала фсі газет, я вам принести хамати, кусайт, смоктайт, курить, чеський фояк – топрий фояк! *Johann, kommen Sie her!*⁸³

Камердинер, який своїми настовбурченими бакенбардами скидався на Бабінського⁸⁴, притяг до ліжка чималий кошик, тоді як компаньйонка старої баронеси, висока дама з заплаканим обличчям, сіла до Швейка на ліжко й поправляла в нього за спиною солом'яну подушку, бо була непохитно переконана, що саме так належить поводитися з хворими героями.

⁸³ Йоганне, ідіть-но сюди! (нім.)

⁸⁴ ...який своїми настовбурченими бакенбардами скидався на Бабінського – Бабінський Вацлав (1796—1879) – відомий в Чехії розбійник. Прибл. в 1830 р. (ймовірно, після дезертирства) зібрав банду і почав займатися грабунками. В 1832 р. був затриманий в с. Куржіводи (під час затримання покусав старосту). Симулював божевілля. Через 4 місяці втік з пражського «Будинку для інвалідів» і продовжував коїти злочини, зокрема вчинив кілька вбивств. В 1840 р. був засуджений до 20 р. ув'язнення суворого режиму за розбійні напади, крадіжки, насильство над посадовцями, підробку документів тощо, причому половину епізодів не було доведено. Після ув'язнення працював садівником у жіночому монастирі в Ржепах під Прагою, де й помер. В похилому віці страждав на душевні розлади. В народі мав репутацію «добросердного розбійника». Став героєм народних пісень та легенд. На фотографії зображений з розкішними бакенбардами.

Баронеса тим часом виймала з кошика подарунки. Дюжину смажених курчат, загорнутих у рожевий атласний папір і перев'язаних чорно-жовтою шовковою стрічкою, дві пляшки якогось військового лікеру «Gott, strafe England»⁸⁵. На другому боці пляшки були зображені Франц Йосиф з Вільгельмом, які трималися за руки, начебто хотіли гратися в «кролика в ямці»: «Ти не в силі вже скакати, поможу тобі стрибати». Потім баронеса витягла з кошелю ще три пляшки вина для одужуючих і дві пачки цигарок. Вона елегантно розклала все на порожньому ліжку біля Швейка.

Потім тут же з'явилась і гарно оправлена книжка «Картинки з життя нашого монарха», написану заслуженим головним редактором нашої теперішньої урядової газети «Чехословацька республіка», який ладен був скочити в воду за старого Франца Йосифа. Були на ліжку також плитки шоколаду з тим самим написом «Gott, strafe England» і знову ж таки з портретом австрійського та німецького імператорів. Але тут вони вже не трималися за руки, а стояли окремо, обернувшись один до одного спиною. Поруч баронеса поклала гарненьку подвійну щіточку для зубів з написом «Viribus unitis»⁸⁶, щоб кожен, хто буде чистити зуби, згадував Австрію. Елегантним і дуже потрібним на фронті в окопах даруночком був манікюрний набір. На коробці малюнок, на якому було зображено, як рветься шрапнель, а чоловігa в касці з багнетом напереваги кидається в атаку. Під малюнком стояв напис: «Für Gott, Kaiser und Vaterland!»⁸⁷ На пачці печива малюнка не було, зате на ній написали такий вірш:

Österreich, du edles Haus,
steck deine Fahne aus,
laß sie im Winde wehen,
Österreich muss ewig stehen!

з чеським перекладом на другому боці:

Австріє, шляхетний доме,
Вистав прапор, нам знайомий,
Хай його розмає вітер —
Австрії навіки жити!

Останнім дарунком був вазон із білим гіацинтом.

Коли все те виклали на ліжку, у баронеси фон Ботценгейм від розчулення потекли сльози, а в деяких зголоднілих симулянтів — слина. Компаньйонка баронеси підпирала Швейка, що сидів у ліжку, і теж пускала сльози. Було тихо, мов у церкві. Раптом Швейк порушив цю тишу. Він молитовно склав руки і заговорив:

— Отче наш, іже єси на небесех, та святитись ім'я твоє, та прийде царство твоє... Пардон, ласкава пані, це не те, що я хотів сказати: Господи Боже, отче небесний, благослови нам ці дари. З твоєї щедрої руки ми будемо їх споживати. Амінь.

По цих словах він ухопив із ліжка курча й почав рвати його зубами. Лікар Грюнштейн стежив за ним переляканими очима.

— Ах, як йому, цьому фоячкові, смачно, — екзальтовано шепотіла стара баронеса лікареві Грюнштейну, — він уже, напевно, видужав і може йти на фронт. Я дуже, дуже рада, що це йому так на користь.

⁸⁵ Боже, покарай Англію (нім.).

⁸⁶ Об'єднаними силами (лат.).

⁸⁷ За Бога, цісаря і Батьківщину! (нім.)

Потім вона почала ходити від ліжка до ліжка роздаючи цигарки й шоколадні цукерки, після обходу знову повернулася до Швейка й, погладивши його по голові, сказавши: «Behüt euch Gott»⁸⁸, – вийшла з палати в супроводі свого почту.

Поки лікар Грюнштейн, провівши вниз баронесу, повернувся назад, Швейк устиг роздати курчат. Пацієнти з такою швидкістю ум'яли їх, що лікар Грюнштейн знайшов лише купу кісток, обгризених начисто, немовби ті курчата за життя потрапили в гніздо кондорів, а потім їх обгризені кістки кілька місяців вибілювало сонце.

Зникли також і військовий лікар, і три пляшки вина. Пропали в шлунках пацієнтів і плитки шоколаду, і пачка печива. Хтось випив навіть флакон лаку для нігтів з манікюрного набору й надкусив зубну пасту, додану до щіточки.

Лікар Грюнштейн знову став у бойову позу й виголосив довгу промову. У нього немов камінь із серця спав, коли гості вже пішли. Купа обгризених кісток підтвердила його думку про невиласливість пацієнтів.

– Солдати, – почав він, – коли б ви мали хоч трохи розуму, ви б не чіпали цього, а сказали б собі: «Якщо ми це зжеремо, то старший лікар нам не повірить, ніби ми тяжко хворі». Ви самі довели, що не цінуєте моєї доброти. Я промиваю вам шлунок, ставлю клізми, намагаюся тримати вас на суворій дієті, а ви замість вдячності набиваєте свої кендюхи аж по саму зав'язку. Чи, може, ви хочете захворіти на катар шлунка? Не вийде. Раніше ніж ваш шлунок спробує все це перетравити, я вам вичищу його так ґрунтовно, що будете згадувати про це до самої смерті та ще й дітям своїм розповідатимете, як ви одного дня пожерли курчат та напхалися різними іншими ласощами і як усі ті лагоминки не втримались у вашому шлунку й чверть години, бо їх викачали. Отже, гайда тепер за мною, запам'ятайте, я не такий віслук, як ви, а трохи мудріший, ніж усі ви разом. Крім того, повідомляю, що завтра ж пришлю до вас комісію, бо ви вже довгенько валяєтеся тут, а тим часом ніхто з вас не хворий. Ви це щойно самі довели, засмітивши собі шлунки протягом якихось п'яти хвилин... Кроком руш!

Коли дійшла черга до Швейка, лікар Грюнштейн глянув на нього, й спогад про сьогоднішні таємничі відвідини примусив його спитати:

– Ви знаєте пані баронесу?

– Я її незаконнонароджений син, – спокійно відповів Швейк. – Маленьким вона мене кинула, а тепер знову знайшла...

Лікар Грюнштейн лаконічно сказав:

– Поставте потім Швейкові ще одну клізму.

Ввечері на ліжках було сумно. Кілька годин тому шлунки в усіх були наповнені різними гарними й смачними речами, а тепер там хлюпав лише ріденький чайок зі скибочкою хліба.

Номер двадцять перший біля вікна промовив:

– А чи повірите, друзі, що я люблю смажених курчат більше за печених? Хтось пробурчав:

– Висповідайте його під ковдрою!

Та після невдалого частування всі так ослабли, що ніхто навіть не ворухнувся.

Лікар Грюнштейн дотримав слова: перед полуднем прийшло кілька військових лікарів з горезвісної комісії.

Вони йшли повагом повз ряди ліжок, і було лише чути: «Покажіть язика!»

Швейк так висолопив язика, що його обличчя скорчилося в кумедну гримасу, а очі самі заплющились.

– Насмілюсь доповісти, пане штаб-лікарю, далі язик уже не вистромлюється.

Між Швейком і комісією зав'язалася цікава розмова. Швейк запевняв, що зробив це зауваження, боячись, аби лікарі не подумали, ніби він ховає від них язика.

Члени комісії діаметрально розійшлися в своїх думках стосовно Швейка.

⁸⁸ Хай вас Бог береже (нім.).

Половина з них запевняли, що Швейк – це «ein bloder Kerb»⁸⁹, а друга – що він падлюка, який глузує з військової служби.

– Чорт вас забори! – заверещав на Швейка голова комісії. – Ми вас виведемо на чисту воду!

Швейк дивився на комісію з божественним спокоєм невинної дитини.

Старший штаб-лікар підступив до нього впритул:

– Я б хотів знати, про що ви, морська свиня, зараз думаєте?

– Насмілюсь доповісти, я взагалі не думаю.

– Himmeldonnerwetter!⁹⁰ – вигукнув один із членів комісії, брязнувши шаблею. – Отже, він взагалі не думає. А чому ж ви, сіамський слоне, не думаєте?

– Насмілюсь доповісти, я тому не думаю, що на військовій службі солдатам думати заборонено. Коли я свого часу служив у дев'яносто першому полку, нам наш пан капітан завжди казав: «Солдат не повинен думати сам. За нього думає начальство. Як тільки солдат починає думати, це вже не солдат, а якийсь вошивий цивільний. Думання не призведе...»

– Заткніть пельку! – люто перепинив Швейка голова комісії. – Ми про вас уже маємо інформацію. Der Kerl meint, man wird glauben, er sei ein wirklicher Idiot...⁹¹ Ви не ідіот, Швейку, ви хитра бестія, пройдисвіт, хуліган, падлюка.

– Насмілюсь доповісти, розумію.

– Я вже сказав вам, щоб ви заткнули пельку, чули?

– Насмілюсь доповісти, я чув, «заткнути пельку».

– Himmelherrgott!⁹² Ну й мовчіть, коли я вам наказав, ви ж добре знаєте, що вам не дозволено патякати.

– Насмілюсь доповісти, я знаю, що «мені не дозволено патякати».

Пани офіцери презирнулись і закликали фельдфебеля.

– Оцього, – сказав старший штаб-лікар, показуючи на Швейка, – відведіть униз до канцелярії та зачекайте на нашу реляцію та рапорт. У гарнізонній тюрмі йому це патякання виб'ють із голови. Хлоп здоровий, як бик, а симулює, і до того ще патякає та глузує зі свого начальства. Він гадає, що ми тут задля забавки, а військо – це жарт і смішки. Там, у гарнізоні, вам, Швейку, покажуть, що армія – це не собаче весілля.

Швейк пішов з фельдфебелем до канцелярії й дорогою через подвір'я мугикав під ніс:

Я собі вже змалку думав,
Що війна – це жарт,
Повоюю тижнів зо два,
Й повернусь назад.

Тоді як у канцелярії черговий офіцер горлав на Швейка, що таких, як він, Швейк, треба розстрілювати, нагорі в лазаретних палатах комісія мордувала симулянтів. Із сімдесяти пацієнтів врятувалося тільки двоє. Один був без ноги: відірвало гранатою, а другий мав справжню костоїду. Лише ці не почули слівця «tauglich», а решта, в тому числі й троє вмираючих сухотників, були визнані придатними до військової служби.

Старший штаб-лікар не проминув нагоди виголосити промову. Його промова була пересипана найрізноманітнішими лайками, але щодо змісту – дуже коротка. Всі вони – худоба і лайно, та коли відважно воюватимуть за найяснішого цісаря, знову зможуть повернутися до

⁸⁹ Ідіот (нім.).

⁹⁰ Грім побий! (нім.)

⁹¹ Він думає, що хтось повірить, ніби він справді ідіот... (нім.)

⁹² Хай вам чорт! (нім.)

людського суспільства, й тоді після війни їм навіть вибачать їхню спробу симулювати й відкрутитися від фронту. А втім, щодо нього, лікаря, то він у це не вірить, бо певен, – на усіх їх чекає зашморг.

Якийсь молоденький військовий лікар з чистою і не зіпсутою поки що душею попросив у старшого штаб-лікаря слова. Його промова відрізнялася від промови начальника оптимізмом і наївністю. Говорив він по-німецькому.

Цей молодик довго розводився про те, що кожен, хто покине лазарет, аби повернутися до своїх полків на фронт, повинен бути переможцем і лицарем. Він переконаний, – усі вони вправно володітимуть зброєю на полі бою й будуть чесними в усіх справах: як воєнних, так і приватних. Вони будуть непереможними воїнами й завжди пам'ятатимуть про славу Радецького та принца Євгенія Савойського⁹³. Своєю кров'ю вони, мовляв, поллють поля слави монархії і переможно докінчать завдання, поставлене перед ними історією. Сміло, відважно, нехтуючи своїм життям, кинуться вони вперед під пошарпаними прапорами своїх полків до нової слави й нових перемог.

Потім у коридорі головний штаб-лікар сказав цій наївній людині:

– Колега, можу вас запевнити, все це даремно. З цих негідників ані Радецький, ані той ваш принц Євгеній Савойський не виховали б солдатів. Звертайтеся до них по-ангельському чи по-чортячому – один дідько. Це – банда.

⁹³ Принц Євгеній Савойський (1663—1736) – Євгеній, принц Савойський і Каріньянський, маркграф Салуцький, австрійський Генералісімус. Син начальника швейцарської гвардії при дворі Людовіка XIV. В дитинстві відзначався слабким здоров'ям і дістав прізвисько «маленький абат». Після відмови Людовіка надати під командування кавалерійський полк перейшов на службу до Леопольда I Габсбурга в чині полковника. Брав участь в австро-турецькій війні 1683—1699 рр., зокрема у знятті облоги з Відня тощо, Третій Нідерландській війні та війні за Іспанський спадок (1700—1714), під час якої зробив 12 походів на Італію та Нідерланди. Виявив себе як геніальний полководець. Переміг турків у битві при Зенті (див. далі), разом з армією герцога Мальборо – французів при Удернаді (1708) та Мальплаку (1709). Розбив франц. маршалів Вандома, Катіна, Віллеруа, Марсена тощо, часто кількісно поступаючись супротивнику. В 1718—1724 рр. – штатгальтер (правитель) в Австр. Нідерландах (зараз Бельгія). Взяв участь в австро-турецькій війні 1716—1718 рр. (виграв кілька битв та взяв штурмом Белград) та війні за Польський спадок (1733—1735). Його авторитет як в армії, так і при дворі був незаперечним. У його війську панувала сувора дисципліна, але солдати його дуже любили. Похований у віденському Соборі Св. Стефана. Його біографією захоплювався Суворов, про нього шанобливо відгукувався Наполеон. З ініціативи Франца Йосифа I в центрі Відня було споруджено пам'ятник Є. Савойському, якого зображено верхи.

Глава IX

Швейк у гарнізонній тюрмі

Останнім притулком людей, що не хотіли йти на війну, була гарнізонна тюрма. Я знав одного позаштатного вчителя, який як математик повинен був служити в артилерії, але, не бажаючи стріляти з гармат, він поцупив у одного поручика годинник, щоб тільки потрапити до гарнізонної тюрми. Він учинив так цілком свідомо. Війна йому не імпонувала й не зачарувувала його. Він вважав ідіотизмом стріляти у ворога й вбивати шрапнеллю та гранатами по той бік фронту таких самих нещасних позаштатних учителів математики.

– Не хочу, щоб мене ненавиділи за насильство, – сказав цей учитель сам собі й спокійнісінько вкрав годинника. Насамперед лікарі обстежили його психічний стан, та коли він заявив, що хотів розбагатіти, його відправили до гарнізонної тюрми. Таких людей, що сиділи в гарнізоні за крадіжку або шахрайство, було чималенько. Ідеалісти та неідеалісти. Люди, які вважали військову службу джерелом особистих прибутків, різні військові бухгалтери, тиллові й фронтові старшини, що чинили всілякі шахрайства з провіантом і з солдатською платнею, а крім них, дрібні злодюжки, в тисячу разів чесніші за тих харцизників, які їх сюди посадовили. Тут же, в гарнізонній тюрмі, сиділи й солдати за різні провини чисто військового характеру: порушення дисципліни, спробу підняти заколот, дезертирство. Окремо слід назвати політичних в'язнів. З них 80 відсотків було зовсім не винних, а з цих знову ж таки 99 відсотків засуджували.

Апарат військових ревізорів був неперевершений. Такий судовий апарат має кожна держава, що опинилася перед загальним політичним, господарським і моральним занепадом. Ореол колишньої сили та слави оберігався судами, поліцією, жандармерією й бандою продажних стукачів.

У кожній військовій частині Австрія мала шпиків. Вони доносили на своїх товаришів, що спали поруч них, на одних нарах, а під час походу ділилися шматком хліба.

Для гарнізонної тюрми матеріал також постачала державна поліція – пани Кліма, Славічек і К⁹⁴. Військова цензура спроваджувала сюди авторів листування між фронтом і тими, кого ці автори залишили вдома в розпачі. Жандарми приводили сюди й зовсім літніх селян, які жили вже на утриманні дітей. Вони посиляли на фронт листи, намагаючись у них втішити своїх рідних або змальовували домашні злидні, а військовий суд пришивав їм за це зраду й ліпив по дванадцять років ув'язнення.

З градчанської гарнізонної тюрми дорога вела через Бржевнов на Мотольський плац. Попереду, в супроводі солдатів із багнетами, йшов чоловік у наручниках, а за ним їхав віз із домовиною. І на Мотольському плацу звучала урочиста команда: «An! Feuer!»⁹⁵ А потім по всіх полках і батальйонах зачитували ще один полковий наказ про розстріл ще одного призовника, бо він посмів збунтуватися через те, що пан капітан ударив шаблею його жінку, коли вона, прощаючись, ніяк не могла відірватися від чоловіка.

А в гарнізонній тюрмі трійця – штабний тюремний наглядач Славік, капітан Лінгарт і фельдфебель Ржепа, якого прозвали катом, – виконували свою роботу. Скільки людей вони затовкли на смерть по тюремних одиночках! Можливо, капітан Лінгарт і в республіці залишається капітаном. Я бажав би тоді, щоб йому зарахували роки служби в гарнізоні. Славічкові й Клімі державна поліція ці роки вже зарахувала. Ржепа повернувся до цивільного життя й свого давнього мулярського ремесла. Можливо, він став членом якоїсь патріотичної організації в республіці.

⁹⁴ Кліма, Славічек – агенти австрійської, а потім чехословацької поліції.

⁹⁵ Вогонь! (нім.)

Штабний тюремний наглядач Славик у республіці став злодієм і сидить у тюрмі. Не вдалося йому, бідоласі, в новій державі пристосуватися так, як це пощастило іншим панам військовим.

Тюремний наглядач Славик, приймаючи Швейка, кинув на нього сповнений німого докору погляд.

– І в тебе має бути підмочена репутація, коли вже потрапив сюди. Ми тут, хлопче, підсолимо тобі життя, як і всім, хто потрапить до наших лап. А наші лапи, звичайно, не дамські ручки.

Аби додати ваги власним словам, він тицьнув м'язистий грубезний кулак Швейкові під ніс і сказав:

– Понюхай, негіднику!

Швейк понюхав і зауважив:

– Таким кулаком я б не хотів дістати в ніс, відгонить цвинтарем.

Спокійна, розсудлива Швейкова мова прийшлася до смаку тюремному наглядачеві.

– Ану, – сказав він, штовхнувши Швейка у живіт, – стій струнко. Що в тебе у кишнях? Якщо маєш цигарки, можеш залишити, а гроші давай сюди, щоб не вкрали. Більше нема? Справді? Тільки не бреш! Брехня карається!

– Куди його? – спитав фельдфебель Ржепа.

– Запхаємо в шістнадцятку, – вирішив тюремний наглядач, – до тих, у підштанках. Хіба не бачите, що написав на паперах пан капітан Лінгарт: «Streng behüten, beobachten»⁹⁶. Так, так, – урочисто заявив він Швейкові, – з бандитами треба по-бандитському. Якщо хтось бунтується, ми затягуємо його до одиночки, там переламуємо йому всі ребра й залишаємо, хай лежить, допоки не здохне. Це наше право. Так ми зробили з тим різником, пам'ятаєте, Ржепо?

– Та що тут казати. Попотіли ми над ним, пане штабний наглядачу, – відповів замріяно фельдфебель Ржепа, – ото був бугай! Я топтав його хвилину із п'ять, поки в нього почали тріщати ребра й хлинула кров з пашеки. А він ще десять днів жив. Просто гідра невмируща.

– Ось бачиш, харцизнику, як у нас буває, коли хто стає дибки або намагається втекти, – завершив свою педагогічну лекцію Славик. – Це те ж саме, що й самогубство, а воно в нас також карається. І боронь боже, щоб тобі, паскуднику, спало на думку скаржитися на щось, коли прийде інспекція та спитає, чи є якісь скарги. Ти, негіднику, повинен, виструнчившись, козирнути й відповісти: «Насмілюсь доповісти, нема. Я всім задоволений». Ну, як це ти скажеш, мерзотнику? Повтори.

– Насмілюсь доповісти, нема. Я всім задоволений, – повторив Швейк з такою милою міною, що штабний тюремний наглядач пошився в дурні, сприйнявши це за щиру відданість і чесність.

– То скидай штани і чимчикуй в підштанках до шістнадцятки, – лагідно сказав він, проти своєї звички не додаючи вже ні «паскудника», ні «негідника», ні «мерзотника».

У шістнадцятій камері Швейк зустрівся з дев'ятнадцятьма чоловіками без штанів. Це були ті, про яких було зауважено в паперах: «Streng behüten, beobachten». За ними ревно наглядали, щоб, бува, не драпонули.

Якби підштанки були чисті, а на вікнах не було ґрат, то могло б на перший погляд видатися, що ви потрапили до роздягальні якоїсь лазні.

Швейка прийняв від фельдфебеля Ржепи староста – неголений паруб'яга в розхристаній сорочці. Записав його прізвище на клаптику паперу, прибитому на стіні, й повідомив:

– Завтра у нас буде справжня кумедія. Нас поведуть у каплицю на проповідь. Ми стоятимемо в підштанках якраз під амвоном. Ото буде сміху!

⁹⁶ Суворо стерегти, стежити (нім.).

Як і в усіх тюрмах, у гарнізонній тюрмі була каплиця – улюблене місце розваги в'язнів. І зовсім не тому, що всі ці примусові відвідини тюремної каплиці зближували відвідувачів з Господом Богом або прилучали в'язнів до чесноти. Про такі дурниці не могло бути й мови.

Просто служби Божі й проповіді розганяли тюремну нудьгу. Тут ішлося не про те, станеш ближчим до Бога, чи ні, а просто тішила надія знайти дорогою – в коридорах або у дворі – кинутий недопалок сигарети або сигари. Невеличкий недопалок, який валявся в плювальниці чи десь на землі в пилюці, відсував Бога далеко на задній план. Ця невеличка смердюча річ здобувала перемогу над Богом і спасінням душі.

А вже самі проповіді – що то була за комедія, що за сміхота! Фельдкурат⁹⁷ Отто Кац був, зрештою, дуже симпатичною людиною. Його надзвичайно цікаві проповіді чарували, розсіювали тюремну нудьгу. Він умів так гарно розводити теревені про нескінченне милосердя Боже та морально підтримувати занепалих духом і знеславлених в'язнів, умів так віртуозно лаятися з амвона і, стоячи біля вітваря, чудово заводити своє «*Ite, missa est*»⁹⁸. Службу він відправляв оригінальним способом, перемішуючи весь порядок відправи, а коли бував дуже п'яний, – вигадував зовсім нові молитви й нову відправу, та й весь обряд – щось таке, чого ще доти ніхто не чув і не бачив.

А вже й цирку не треба, коли фельдкурат, бува, посковзнеться й гепнеться з чашею святих дарів або з тремником, вголос обвинувачуючи прислужника з ув'язнених, що той, мовляв, йому навмисне підставив ногу; а тоді перед святими дарами засуджує його до карцера або до «шпангле».⁹⁹

Покараний тішиться, адже цей номер входив у програму всієї комедії в тюремній каплиці, і він майстерно виконав тут свою відповідальну роль.

Фельдкурат Отто Кац, один із найкращих військових священиків, був єврей. У цьому, власне, не було нічого дивного. Архієпископ Кон¹⁰⁰ також був єврей, і до того ж приятель Махара.¹⁰¹

Фельдкурат Отто Кац мав ще строкатіше минуле, ніж славний архієпископ Кон.

Отто Кац учився в торговельній академії й пішов до армії як однорічник¹⁰². Він так добре знався на вексельному праві та векселях, що за рік довів торговельну фірму «Кац і К^о» до блискучого банкрутства. Старий Кац змушений був виїхати до Північної Америки, зробивши якісь грошові оборутки зі своїми кредиторами без їхнього відома й без відома свого компаньйона, якому довелося виїхати до Аргентини.

Безкорисливо наділивши в такий спосіб Північну та Південну Америку фірмою «Кац і К^о», молодий Отто Кац опинився в становищі людини, якій немає звідки чекати спадщини і яка не знає, де прихилити голову. Отже, залишався єдиний вихід – вступити до війська.

⁹⁷ фельдкурат – австр. військовий священик. За правами і чином прирівнювався до капітана.

⁹⁸ Ідіть з миром, відправу закінчено (*лат.*).

⁹⁹ Шпангле (*спотв. нім.*) – кайдани. Праву руку арештанта приковували коротким ланцюгом до лівої ноги.

¹⁰⁰ архієпископ Кон – Теодор Кон (1845—1915). Народився в незаможній єврейській сім'ї. Доктор теології. Архієпископ в Оломоуці (з 1892 р.). В 1904 р. подав у відставку через конфлікт з духовенством та серію анонімних статей у пресі. Пізніше з'ясувалось, що їх автором (псевдонім Ректус) був молодий священик, який згодом публічно покаявся і вибачився перед Коном.

¹⁰¹ Махар Й. С. (1864—1944) – відомий чеський поет, сатирик, журналіст. Виступав з позицій заперечення естетичного диктату суспільства і потурання його смакам, відстоюючи право поета на власну творчу індивідуальність. Вперше його твори переклав українською мовою І. Я. Франко. Під час гострих нападів на архієпископа Кона в 1903 р. виступив на його захист в газетах, викриваючи закулісні напади високих церковних достойників на Кона.

¹⁰² В австро-угорській армії – солдат з освітою, що йшов добровільно на військову службу з тим, щоб після однорічного навчання дістати якийсь нижчий офіцерський чин. Під час війни таких солдатів мобілізували на загальних підставах. (*прим. перекл.*)

Однак перед тим однорічник Отто Кац устругнув надзвичайно оригінальну штуку. Він вихрестився. Навернувся до Христа, щоб той допоміг йому зробити кар'єру. І звернувся до нього з повною довірою, розцінюючи цей крок як комерційну угоду між ним і Сином Божим.

Каца урочисто хрестили в Емаузах. Сам отець Альбан занурював його в купіль¹⁰³. Це було надзвичайне видовище. Присутніми були один побожний майор із полку, де служив Отто Кац, одна стара панна з пансіону для шляхтянок на Градчанах і якийсь пикатий представник консисторії, що був за хрещеного батька.

Добре склавши іспит на офіцера, новоявлений християнин Отто Кац залишився в армії. Спочатку йому здавалося, що все піде гладенько. Він навіть намірявся вступити на штабні курси.

Але одного дня випився й пішов у ченці, змінивши шаблю на чернечу рясу. Він добився аудієнції у архієпископа на Градчанах, після чого потрапив до духовної семінарії. Перед своїм висвяченням налігався до нестями в одному вельми порядному «будинку з жіночою обслугою» на Вейвоводів вуличці й просто з виру розпусти й гульні попрямував на церемонію. Після висвячення пішов до свого полку заручитися протекцією, а коли його призначили фельдкуратором, купив коня й почав гасати по Празі, беручи участь у всіх пиятиках з офіцерами свого полку.

У коридорі будинку, де фельдкуратор мав квартиру, дуже часто було чути прокльони незадоволених кредиторів. Він водив на квартиру й повій або посилав за ними свого денщика. Залюбки грав у «фербля»¹⁰⁴. Були певні підозри й здогади, нібито фельдкуратор грає нечесно, але ніхто не довів, що в широкому рукаві його військової рясини сховано туза. В офіцерських колах його звали «святим отцем».

До проповіді він ніколи не готувався й цим різнився від свого попередника, який раніше відвідував гарнізонну тюрму. То був чоловік, який утовкмачив собі в голову тверде переконання, що людей, ув'язнених у гарнізонній тюрмі, можна настановити на путь праведну з амвона. Той достойний куратор, побожно закотивши очі, розтлумачував арештованим, що потрібна реформа законів про повій та неодружених матерів, і розводився про виховання нешлюбних дітей. Його казання були абсолютно абстрактні й не мали ніякого зв'язку з сучасним становищем, тобто просто спричиняли нудьгу.

Зате фельдкуратор Отто Кац виголошував проповіді, яких усі нетерпляче дожидались.

То була урочиста хвилина, коли шістнадцятку в самих підштанках вели до каплиці. Вдягнути їх – означало ризикувати, що хтось із них утече. Двадцять ангеляток у білих підштанках поставили під амвоном. Дехто, кому всміхнулося щастя, жував недопалки, знайдені дорогою, бо, звичайно, не було кишені, де б їх можна було сховати.

Навколо них стояли інші гарнізонні в'язні й милувалися двадцятьма парами підштанків під амвоном, куди, видзвонюючи острогами, видряпався фельдкуратор.

– Nabacht!¹⁰⁵ – ревноу він. – Моліться! Повторюйте всі за мною! А ти там, ззаду, мерзотнику, не сякайся в руку, ти ж бо в храмі Божім! Якщо не перестанеш, накажу замкнути тебе в карцер. Гей ви, волоцюги, чи не забули ще «Отче наш»? Ану, спробуймо! Ну звичайно, я так і знав! Який тут «Отче наш»? Вам аби по дві порції м'яса з квасолею, та напхатися, лягти червом на нари, длубати в носі й не думати про Господа Бога. Що? Може, не правда?

¹⁰³ Сам отець Альбан занурював його в купіль – отець Альбан (в миру Шахлейтер; пом. 1937 р.) – католицький священник Емаузького (На Слованех) храму. Належав до Ордену бенедиктинців. Освіту здобув у Лейпцигу. Після проголошення незалежності Чехословаччини виїхав до Мюнхена, де приєднався до нацистів. Через його надмірну участь в заходах фашистів Папа Пій XI в 1933 р. позбавив о. Альбана всіх церковних постів. Був близько знайомий із Гітлером, який після його смерті наказав включити портрет Шахлейтера до ювілейної публікації про «Велетнів нацистського руху».

¹⁰⁴ грав у «фербля» – фербель – азартна гра в карти, дуже поширена в Австро-Угорщині.

¹⁰⁵ Струнко! (слова нім. «Habt acht!»)

Він глянув з амвона вниз на двадцятьох білих янголів у підштанках, які буйно веселилися разом з усіма. У задніх рядах грали у «м'ясо».¹⁰⁶

– Дуже гарно, – пошепки сказав Швейк своєму сусідові, над яким тяжіла підозра, ніби за три крони він сокирою відрубав своєму другові всі пальці на руці, щоб того звільнили з військової служби.

– Ще не те буде! – додав сусід. – Сьогодні він нажлуктився по саме нікуди й знов оповідатиме про гріховну тернисту путь.

І справді, фельдкурат був сьогодні в розчуленому настрої. Він навіть сам не знав, навіщо це робить, але весь час перехилявся з амвона, і ще трохи – був би втратив рівновагу та гепнувся вниз.

– Нумо, хлопці, заспівайте щось, – гукнув він, – чи, може, хочете, щоб я вас навчив нової пісеньки? Співайте за мною:

Найгарнішу в світі милу
Я нікому не віддам,
Не ходжу за нею сам,
Таж за нею, молодую,
Ходять інші чередою.
А ця моя наймиліша,
Це Марія найсвятіша
Із небесних брам.

– Ви цього, пройдисвіти, ніколи не навчитеся, – провадив фельдкурат, – я за те, щоб вас усіх перестріляти; ви мене добре зрозуміли? Проголошую з цього Божого місця, нікчеми, що Бог – така сила, яка вас не боїться, й вона таке вам устругне, що очманієте, бо ви не дуже-то поспішаєте повернутися до Христа, а волієте йти тернистою дорогою гріха.

– Ого, вже почалось! Налігався впень, – радісно шепотів Швейків сусід.

– Терниста путь гріха, йолопи дурноверхі, це путь боротьби з пороками. Ви блудні сини, тому ви волієте валятися в самотності, ніж повернутися до Отця нашого Небесного. Вище підніміть і зверніть свої очі у небесну височину, і переможете; мир оселиться в душах ваших, розбишаки. І, будь ласка, там, ззаду, не пирхайте. Ви не жеребці й не в стайні, а в храмі Божому. Звертаю на це вашу увагу, голубчики. На чому ж я зупинився? Ja, über den Seelenfrieden, sehr gut!¹⁰⁷ Запам'ятайте собі, тварюки, що ви люди, й повинні дивитись крізь темну хмару в далекий простір і усвідомити одне: все триває тут лише до часу, а тільки один Бог вічний. Sehr gut, nicht wahr, meine Herren?¹⁰⁸ Я б мав день і ніч за вас, йолопи, молитись, аби милосердний Бог влив свою душу в ваші холодні серця, й своїм святим милосердям змив усі ваші гріхи, й ви навіки стали його чадами, щоб вас, негідників, не обійшов він любов'ю своєю. Але ви помиляєтесь. Я вас до цього раю вести не буду.

Фельдкурат гикнув.

– Ні, не буду, – повторив він уперто, – і нічого для вас не зроблю, мені це й не в голові, бо ви непоправні лайдаки. Вашими дорогами не поведе вас доброта Господня, подих Божої любові вас не овіє, бо Господу Богу й на думку не спаде морочитись із такими розбійниками. Чуєте, ви там, у підштанках?

Двадцятіро підштанків глянуло вгору і в один голос промовило:

– Дозвольте доповісти, чуємо.

¹⁰⁶ «М'ясо» – груба казарменна гра, при якій солдати били один одного по заду.

¹⁰⁷ Ага, про мир у душі, дуже добре! (нім.)

¹⁰⁸ Дуже добре, еге ж, панове? (нім.)

– Не досить тільки чути, – вів далі свою проповідь фельдкурат, – у темній хмарі життя Божий усміх не втішить вашої скорботи, телепні, бо Господня доброта також має свої межі, а ти, віслучино, там ззаду, не гикай, бо замкну тебе в карцер, аж почорнієш. І ви там, унизу, не думайте, що ви в корчмі. Милосердю Божому нема кінця-краю, але воно лише для порядних людей, а не для покидьків людського суспільства, які не керуються ані його законами, ані військовим статутом. Це я вам і хотів сказати. Молитися ви не вмієте і гадаєте, що ходити до каплиці – це якась кумедія, що тут якийсь театр або кінематограф. Але я вам виб'ю це з голови, й ви не думатимете, буцімто я тут лише задля того, щоб вас розважати й веселити. Порозсаджую вас, лобуряки, по одиночках, – ось що я вам зроблю. Тільки гаю час із вами й бачу – це все пусте. Хоч би тут замість мене був сам фельдмаршал або архієпископ, ви однак не розкаетесь і не навернетесь до Бога. І все ж колись згадаєте, що я вам не був ворогом.

З шеренги підштанків почулося хлипання. Це плакав Швейк.

Фельдкурат глянув униз. Там стояв Швейк і втирав кулаком очі. Навколо всі радісно притакували.

Фельдкурат промовив, указуючи на Швейка:

– Хай кожен бере приклад із цього чоловіка. Що він робить? Плаче. Не плач, кажу тобі, не плач. Ти прагнеш виправитись? Та це тобі, хлопче, не так легко вдасться. Тепер плачеш, а коли звідсіля повернешся до камери, знов будеш таким же негідником, як і раніше. Ти ще, голубе, багато мусиш поміркувати про безкінечне милосердя та Божу ласку. Довго ще тобі трудитись, поки грішна душа твоя знайде на світі добру путь, якою повинна йти. Сьогодні перед нами розрюмсався один із вас. Він хоче навернутися на путь праведну, а ви, решта, що робите? Анічогісінько. Ось там один щось жує, немов його батьки були жуйними тваринами. А ось там у храмі Божому шукають за коміром воші. Невже ж не можете пошкрябатись удома, а лишаєте цю забаву на службу Божу? А де ваші очі, пане штабний наглядачу? Таж ви всі солдати, а не якісь там придуркуваті цивільні. Ваш обов'язок поводитися так, як це личить солдатам, хоча б і в церкві. Киньтєся, грім би вас побив, шукати Бога, а воші шукатимете вдома. На цьому я скінчив, гультіпаки, й прошу, щоб на відправі ви поводитися пристойно, а не так, як минулого року, коли позаду вимінювали один одному казенну білизну за хліб і жерли його під час піднесення святих дарів.

Фельдкурат зійшов з амвона й попрямував у ризницю, за ним подався й тюремний наглядач. За хвилину той повернувся, підійшов просто до Швейка, витяг його з групи двадцяти підштанків і відвів до ризниці.

Фельдкурат сидів, розвалившись, на столі й скручував цигарку. Коли Швейк увійшов, він сказав:

– Ага, ось і ви. Я поміркував і гадаю, що бачу вас наскрізь. Розумієш, шибенику? Це перший випадок, коли хтось тут у церкві при мені розрюмсався. – Сплигнувши зі стола, він шарпнув Швейка за плечі й крикнув, стоячи під великим насупленим образом Франциска Салезького¹⁰⁹. – Признайся, пройдисвіте, адже ти лише комедію строїв!

Франциск Салезький допитливо поглядав з образу на Швейка. З другої стіни, з іншого образу, здивовано дивився на Швейка якийсь мученик, що його пиляли невідомі римські солдати, й зубці пилки саме врізалися йому в оголений зад. На обличчі мученика не було помітно ні страждання, ні радості, ані жодного мученицького ореолу. На його обличчі застиг лише подив, немовби він збирався сказати: «І як це я, власне, вскочив у таку халепу, що це ви, панове, зі мною робите?»

¹⁰⁹ Франціск Салезький (Франсуа Сальський) (1567—1622) – єпископ Женевський (з 1602 р.), теолог, проповідник, літератор, мораліст. Відігравав значну роль в русі Контрреформації. Проголошений Вчителем Церкви. В 1610 р. разом із Жанною де Шанталь заснував Орден візитандінок. Заснував чол. Орден Салезіанців та жін. Салезіанок (за кількістю членів посідає зараз третє місце серед чоловічих орденів і друге серед жіночих). Духовні твори Франсуа Сальського мали значний вплив на розвиток художніх форм французької літератури. Вважається покровителем журналістів.

– Насмілюсь доповісти, пане фельдкурате, – серйозно сказав Швейк, ставлячи все на карту, – сповідаюся Богу всемогутньому й вам, достойний отче, як заступникові Божому, що справді я рюмсає лише заради сміху. Я ж бачив, що до вашої проповіді бракує одного покаєнника, до якого ви даремно зверталися в своїх словах. Отож я й хотів зробити вам приємність, аби ви не думали, ніби на світі вже немає добрих людей. А потім я й сам хотів повеселитися, щоб мені відлягло від серця.

Фельдкурат допитливо глянув у добродушне обличчя Швейка. Сонячний промінь заграє на похмурому образі Франциска Салезького й теплом своїм зігріє здивованого мученика на протилежній стіні.

– Ви мені чимраз більше подобається, – сказав фельдкурат, знову сідаючи на стіл. – З якого ви полку? – Він гикнув.

– Насмілюсь доповісти, пане фельдкурате, що належу й не належу до дев'яносто першого полку, та й взагалі не знаю, на якому я світі.

– А за що ж ви тут сидите? – спитав фельдкурат, гикаючи.

З каплиці було чути звуки фісгармонії, яка заступала орган.

Музикант-учитель, ув'язнений за дезертирство, видушував із фісгармонії найтужливіші церковні мелодії. З гикавою фельдкурата ці звуки зливалися в якусь не відому досі доричну гаму.¹¹⁰

– Насмілюсь доповісти, пане фельдкурате, я сам не знаю, за що тут сиджу, та я на це не нарікаю. Мені просто не щастить. Я хочу, щоб усе було якнайкраще, а воно завжди виходить у мене на найгірше. Достеменно, як тому мученикові он там на образі.

Фельдкурат зиркнув на образ, усміхнувся й сказав:

– Ви мені таки справді подобається, я запитав про вас у пана слідчого, а зараз більше не гаятиму з вами часу. Аби тільки швидше здихатися тієї відправи. Kehrt euch! Abtreten!¹¹¹

Повернувшись до гурту рідних підштанків під амвоном, Швейк на запитання, чого від нього хотів фельдкурат у ризниці, відповів дуже сухо й лаконічно:

– Насмоктався.

За новим подвигом фельдкурата – святою службою Божою – всі стежили дуже уважно і з неприхованими симпатіями. Один під амвоном навіть побився об заклад, що фельдкурат упустить з рук дароносицю; він поставив усю свою пайку хліба проти двох ляпасів – і виграв.

Не містицизм віруючих і не побожність справжніх католиків сповнювали душі тих, хто в каплиці дивився, як фельдкурат виконував обряди. Це було таке почуття, яке охоплює нас у театрі, коли ми не знаємо змісту п'єси, а дія заплутується, і ми з нетерпінням чекаємо, що ж буде далі. Всі присутні цілком поринули у видовище, яке самовіддано влаштовував для них фельдкурат біля вівтаря.

Естетичну насолоду давала їм риза, що її фельдкурат надягнув навиворіт, із щирим захопленням та хвилюванням вони спостерігали за всім, що діялося перед вівтарем.

Рудий прислужник, дезертир із духовних кіл, фахівець з дрібних крадіжок у двадцять восьмому полку, чесно намагався відновити в пам'яті весь порядок, техніку й текст святої меси. Він був водночас і за причетника, і за суфлера, бо фельдкурат з надзвичайною легковажністю переставляв цілі речення й, натрапивши у требникові замість звичайної меси на передвеликодню заутреню, почав правити її на превелике задоволення публіки.

У нього не було ні голосу, ні музичного слуху, й під склепінням каплиці розлягався такий вереск і кувікання, немов у свинарнику.

– Ну й нахлистався ж сьогодні, – радісно і з цілковитим задоволенням говорили перед вівтарем. – Ото вже догодив собі. Знову на нього найшло. У дівок упився, а де ж би ще?

¹¹⁰ ...якусь невідому досі доричну гаму – музичний лад в старогрецькій музиці.

¹¹¹ Кругом! Марш! (нім.)

А тут від вітваря вже втретє лунав спів фельдкурата: «Ite, missa est!» – точнісінько як бойовий клич індіанців, аж шибки брязкотіли.

Фельдкурат іще раз зазирнув на дно чаші, чи не залишилося там, бува, хоч краплі вина, та, не знайшовши нічого, гнівно махнув рукою й звернувся до глядачів:

– Так ось, драбуги, тепер уже можете йти додому. Кінець. Ви не проявляєте, як я бачу, тієї справжньої побожності, яку вам, розбишакам, годилося б мати в церкві перед найсвятішими дарами. Віч-на-віч із Всевишнім ви не соромитесь гучно сміятися, кашляти, харкати, човгати ногами й робите це навіть при мені, хоч я тут заступаю Діву Марію, Ісуса Христа і Бога-отця, бовдури. Якщо це ще коли-небудь повториться, то я вже дам вам духу за всіма правилами, й тоді ви переконаєтеся, що існує не одне лише пекло на небі, про яке я вам говорив у передостанній проповіді, але ще є також пекло й на землі, та якби навіть ви могли врятуватися від першого, то від цього другого вам у мене не врятуватись... abtreten!

Так гарно здійснюючи на практиці надзвичайно давню традицію відвідувати в'язнів, фельдкурат зайшов до ризниці, переодягнувся, звелів налити собі з бутля церковного вина, випив його й за допомогою рудого прислужника сів на прив'язаного на подвір'ї кавалерійського коня. Але враз він згадав про Швейка, зліз із коня і пішов до слідчого Берніса.

Слідчий ревізор Берніс, розпусник і неперевершений танцюрист, належав до світського товариства. Він тут страшенно нудгував і пописував німецькі віршики, призначені для дівочих альбомів, аби завжди мати їх напихваті. Берніс був найважливішою складовою частиною всього апарату військового суду, бо в нього завжди накопичувалось безліч невирішених справ і заплутаних протоколів, чим він викликав пошану всього складу військового суду на Градчанах. Він часто губив звинувачувальний матеріал із доказами й мусив вигадувати новий, переплутував прізвища, втрачав нитки обвинувачення й сукав нові, які тільки заманеться. Судив дезертирів за крадіжку, а злодіїв за втечу з військової служби. Крутив політичні процеси, матеріали для яких брав просто з повітря. Робив різноманітні виверти, щоб довести вину підсудних у злочинах, про які їм ніколи навіть і не снилось. Вигадував образи цісарської величності, й ці вигадані злочини та висловлювання приліплював завжди тому, чії документи з обвинуваченням або доносом загубилися в цьому постійному хаосі службових протоколів та інших офіційних паперів.

– Привіт! – сказав фельдкурат, подаючи йому руку. – Як воно живеться?

– Так собі, – відповів слідчий Берніс, – переплутали мені всі матеріали, а тепер сам нечистий не розбере. Вчора я послав начальству вже опрацьований матеріал про одного типа, обвинуваченого в заколоті, а мені все повернули назад, бо, мовляв, у цьому випадку йдеться не про бунт, а про крадіжку бляшанки консервів. Окрім цього, я поставив на справі не той номер, що слід. Як вони до того додлубались, один Бог знає.

Ревізор сплюнув.

– Ти ще ходиш грати в карти? – спитав фельдкурат.

– Я здорово програвся. Востаннє ми грали з тим лисим полковником у макао, і все пішло як бісові в пельку. Але, скажу тобі, я нагледів таку дівчинку... А ти що поробляєш, святий отче?

– Мені потрібен денщик, – сказав фельдкурат, – останнім часом у мене служив один старий бухгалтер, без вищої освіти, але тварюка – перший клас. Увесь час тільки скиглив і молився, щоб його Бог уберіг, то я його й послав з марш-батальйоном на фронт. Кажуть, той батальйон вибили до ноги. Потім мені прислали якогось хитруна, і той нічого не робив, тільки сидів у шинку та пив за мій рахунок. Цей був ще так-сяк стерпний, але в нього пітніли ноги. Отож я і його відправив з маршбатальйоном. А сьогодні на проповіді я нагледів одного муги-ряку, що задля сміху розридався. Ось такого мені й потрібно. Прізвище його Швейк, а сидить у шістнадцятій. Хотів би я знати, за що його посадили й чи не можна було б мені якось цього типа звідтіль витягти.

Слідчий почав шукати по шухлядах справу Швейка. Шукав, шукав, але, як завжди, не міг нічого знайти.

– Мабуть, вони в капітана Лінгарта, – сказав він нарешті. – Біс його знає, куди пропадають усі ті документи! Мабуть, я їх надіслав Лінгарткові. Зараз йому зателефоную. Алло, говорить слідчий надпоручик Берніс. Пане капітане, пробачте, чи не маєте ви там у себе паперів на такого собі Швейка? Що кажете? Швейк мусить бути в мене? Дуже дивно... Кажете, я їх сам у вас забрав? Йй-богу, дивно. Сидить у шістнадцятій... Так, я знаю, пане капітане, що шістнадцятка моя, але я гадав, що Швейкові папери валяються десь у вас. Просите таким тоном з вами не розмовляти? У вас, кажете, нічого не валяється? Алло... Алло...

Слідчий Берніс сів за стіл і заходився обурюватись непорядками у веденні слідства. Між ним і капітаном Лінгартом уже давно точилася ворожнеча, й обидва в ній були дуже послідовні. Якщо документ, призначений Лінгарткові, потрапляв до рук Берніса, Берніс запроторював його так, що й чорти кінців не відшукали б, Лінгарт робив те саме з паперами Берніса. Так само зникали кудись і додатки до справ.¹¹²

(Швейкові папери знайшлися в архіві військового суду аж після перевороту з таким висновком: «Збирався скинути маску лицемірства й публічно виступити проти нашого монарха та нашої держави». Документи запхнули у справу якогось Йозефа Коуделі. На конверті стояв хрестик, а під ним: «Виконано», – і дата.)

– Нічого не вдієш. Швейк загубився, – сказав слідчий Берніс. – Накажу викликати його сюди, і якщо ні в чому не признається – випущу й звелю відвезти до тебе, а ти вже доведеш до кінця цю справу в полку.

Тільки-но фельдкурат пішов, слідчий Берніс наказав привести Швейка; але тому довелося чекати біля дверей, бо з управління поліції прийшла телефонограма, в якій повідомлялося, що потрібний матеріал до обвинувачення № 7267 (справа піхотинця Майкснера), прийнятий до канцелярії № 1 за підписом капітана Лінгарта.

Швейк тим часом оглядав кабінет слідчого. Не можна сказати, щоб обстановка його справляла дуже приємне враження, особливо фотографії, розвішані по стінах. Вони відтворювали різноманітні екзекуції, вчинені армією в Галичині й Сербії. Це були мистецькі знімки спалених хат і дерев, гілля яких згиналося під вагою повішених. Особливо гарною була фотографія з Сербії – повішена родина: маленький хлопчик, батько й мати. Двоє солдатів із багнетами охороняють дерево зі страченими, а якийсь офіцер гордовито, мов переможець, стоїть на передньому плані й палить цигарку. По другий бік, на задньому плані, видно польову кухню в розпалі роботи.

– То як же нам бути, Швейку? – поцікавився слідчий Берніс, поклавши телефонограму в папку зі справою. – Що ви накоїли? Признаєтеся чи, може, чекатимете, аж поки на вас буде складено звинувачувальний акт? Так далі не піде. Не думайте, що ви перед якимось судом, де вас допитують цивільні телепні. У нас суд військовий, K. und K. Militärgericht¹¹³. Врятувати вас від суворої та справедливої кари може тільки ваше відверте зізнання.

Ревізор Берніс мав свій метод на випадок втрати матеріалів проти обвинуваченого. Проте, як бачите, в цьому методі не було нічого особливого, тому не доводилося дивуватись, коли результати такого слідства й допиту завжди дорівнювали нулю.

І тоді слідчий Берніс вважав себе настільки далекоглядним, що, коли не мав матеріалу проти обвинуваченого, не знав, у чому його обвинувачують і за що той сидить у гарнізонній тюрмі, він уважно спостерігав за поведінкою та фізіономією допитуваного в'язня й на підставі цього вигадував причину ув'язнення.

¹¹² Тридцять відсотків людей, що сиділи в гарнізонній тюрмі, пробули там усю війну й жодного разу не побували на допиті. (прим. автора)

¹¹³ Цісарсько-королівський військовий суд (нім.).

Його проникливість і знання людей були такими глибокими, що одного цигана, який потрапив зі свого полку в гарнізонну тюрму за крадіжку кількох дюжин білизни (він був помічником комірника на складі), Берніс обвинуватив у політичному злочині, – мовляв, той десь у шинку говорив із солдатами про створення самостійної національної держави із земель королівства Чеського і Словаччини під егідою короля-слов'янина.

– У нас є документи, – сказав він нещасному циганові, – і вам не залишається нічого іншого, як тільки признатися, в якому шинку ви це говорили, з якого полку були солдати, що вас слухали, та коли це сталося.

Бідолашний циган видумав і дату, і шинок, і з якого полку були його імовірні слухачі, а дорогою з допиту до гарнізонної тюрми просто втік.

– Ви не хочете ні в чому признаватись? – спитав слідчий Берніс, бо Швейк мовчав, як пень. – Ви не хочете повідомити, чому ви тут опинилися, за що вас посадили? Принаймні мені ви могли б сказати це, доки я сам не сказав. Попереджую ще раз, признайтесь. Це ж краще для вас, бо полегшить слідство й зменшить покарання. Щодо цього, то в нас так само, як і у цивільних судах.

– Насмілюсь доповісти, – відізався Швейк добродушним голосом, – що я тут, у гарнізоні, як знайда.

– Тобто як?

– Насмілюсь доповісти, я це можу пояснити дуже просто. На нашій вулиці живе один вугляр, у нього був ні в чому не винний дворічний хлопчик. Одного разу хлопчик пішки забрів з Віноградів аж до Лібені¹¹⁴, сів на тротуарі, там його поліцай і надібав. Він завів хлопчика до комісаріату, де цю дворічну дитину замкнули. Як бачите, хлопчик був ні в чому не винний, а проте його все ж посадили. А якби він умів говорити, а хтось його запитав, за що він сидить, він однаково не зміг би відповісти. І зі мною вийшло щось подібне. Я теж такий знайда.

Пронизливий погляд слідчого ковзнув по Швейковій постаті, по обличчю й розбився об них. Усе Швейкове єство променіло такою байдужістю й невинністю, що Берніс почав роздратовано походжати канцелярією, й хто зна, чим би все це скінчилося для Швейка, коли б слідчий не пообіцяв послати його фельдкуратові. Нарешті Берніс знову зупинився біля свого столу.

– Слухайте, – сказав він Швейкові, який байдуже розглядався навколо. – Тільки ще раз наверніться мені під руку, – довго мене не забудете! Відведіть його!

Поки Швейка відводили назад до шістнадцятки, слідчий Берніс викликав до себе наглядача Славіка.

– Аж до остаточного вирішення, – наказав він коротко, – Швейк надсилається в розпорядження пана фельдкурата Каца. Приготувати папери на звільнення та з двома конвойними відвести до пана фельдкурата.

– Чи накажете відвести його в кайданах, пане надпоручику?

Слідчий грюкнув кулаком по столу:

– Бовдуре! Я ж вам ясно сказав, приготувати папери на звільнення.

І все, що назбиралося за день у душі слідчого: і капітан Лінгарт, і Швейк, – вилилось бурхливим потоком на наглядача й завершилося словами:

– А тепер розумієте, що ви коронований віслук?

Так годилося б називати лише королів і цісарів, але навіть і звичайний наглядач – особа некоронована – не був задоволений таким звертанням. Виходячи від слідчого, він копнув в'язня, який прибирав у коридорі.

Щодо Швейка, то наглядач вирішив залишити його бодай на одну ніч у гарнізонній в'язниці, хай ще зазнає втіхи.

¹¹⁴ ...пішки забрів з Віноградів аж до Лібені – райони в протилежних кінцях Праги.

Ніч, проведена в гарнізонній тюрмі, завжди викликає приємні спогади. Поряд із шістнадцяткою містився карцер-одиначка, похмура діра, звідки й цієї ночі розлягалось виття замкненого солдата, що йому фельдфебель Ржепа з наказу штабного наглядача Славіка ламав ребра за якусь дисциплінарну провину.

Коли виття вщухло, в шістнадцятій стало чути тільки потріскування знайдених у білизні вошей, які потрапили під нігті в'язнів.

Над дверима, в заглибленні стіни, стояла гасова лампа з дротяною запобіжною сіткою. Лампа світила тьмяно й коптіла. Запах гасу зміщувався з природними випарами людських немитих тіл і смородом параші. Після кожного користування параша відкривала свою поверхню, випускаючи нову хвилю смороду в шістнадцятку.

Недоброякісна їжа утруднювала процес травлення, й більшість людей страждала від накопичення газів, які випускалися в нічну тишу. В'язні перегукувались один із одним тими сигналами, супроводжуваними всілякими жартами. У коридорах чулися розмірені кроки вартових, коли-не-коли у дверях відчинялося віконце й в нього зазиравав наглядач.

З середніх нар линула тиха розповідь.

– Мене перевели сюди після невдалої втечі. Раніше я сидів у дванадцятій камері. Там ніби тримають за легші провини. Одного разу привели до нас сільського дядька. Цей голубчик дістав чотирнадцять діб за те, що приймав до себе на нічліг вояків. Спочатку думали – політична змова, але потім виявилось, що він робив це за гроші. Селянина мали посадити поміж дрібними злочинцями, але там було вже повнісінько, й він потрапив до нас. Якого тільки добра він не приніс із собою з дому, і чого йому не напередавали! Йому дозволили чомусь харчуватися власними продуктами на додаток до тюремної їжі. І палити дозволили. Приніс він із собою дві шинки, величезну хлібину, яйця, масло, цигарки, тютюн – одне слово, все, чого душа забажає, й все він тримав у двох торбах. Цей дурило збирався усе те зжерти сам. Навіть не здогадався поділитися з нами, як чинили інші, коли щось діставали. А коли ми почали у нього випрошувати, він, скнара бісова, все відмовлявся та відмовлявся. Він, мовляв, сидітиме тут чотирнадцять днів і може зіпсувати собі шлунок тією капустою та гнилою картоплею, що нам дають на обід. Він обіцяв віддавати нам усю тюремну страву й тюремний хліб, бо вони, мовляв, його не цікавлять. «Діліться, – каже, – поміж собою або міняйтеся по черзі». І знаєте, такий був панський цуцик, що навіть не хотів сідати на парашу, а чекав наступного дня, аби на прогулянці зробити це у вбиральні. Це розпечене створіння принесло з собою навіть туалетний папір. Ми йому сказали, що нам начхати на ту його порцію. І терпіли день, другий, третій. Чолов'яга жер шинку, мастив хліб маслом, лупив яйця, одним словом, жив, як у Бога за пазухою. Кури́в сигарети й не хотів навіть дати комусь бодай хоч раз затягнутись. Вам, казав, заборонено курити, і якщо наглядач побачить, то йому, мовляв, нагорить. Так ми терпіли три дні. А на четвертий день вночі з ним і порахувались. Вранці скнара прокидається, – а я вам забув сказати, що він завжди вранці, вдень і ввечері, перед тим як напхатися, молився. Довго молився. Отже, й тепер помолився й давай нишпорити по своїх торбах під нарами.

Торби лежали на місці, але були сплюснені й зморщені, мов висушена слива. Бідолаха почав репетувати, що його обікрали, що там залишився тільки туалетний папір. Спочатку він думав, що ми жартуємо, просто все поховали кудись. І каже нам, та ще так весело: «Гей ви, шалапути, ви ж однаково мені все повернете, але ніде правди діти, гарно у вас це вийшло». Серед нас був один із Лібеня, ось він і каже: «Знаєте що, дядьку, ви з головою накрийтеся рядом і рахуйте до десяти, а потім визирніть й загляньте у свої торби». Скупиндра накрився, як слухняний хлопчик, і рахує: «Один, два, три...» А лібенчанин йому знову: «Не так швидко, не так швидко, лічіть повільніше». А той під рядом і справді почав рахувати прокволом, із перервами: «Один, два, три...» Коли відрахував до десяти, зліз із нар, заглянув у торби та як зарепетує: «Ісусе Христе, люди добрі! Таж вони порожні, як і були!» Треба було бачити його дурнувату пику! Ми всі мало не луснули зо сміху. А лібенчанин каже: «Ану, спробуйте ще

раз!» І хоч вірте, хоч ні – мурмило так від усього того отетерів, що спробував ще раз, але, знов не знайшовши в торбах анічогісінько, крім туалетного паперу, почав гамселити в двері й горлати: «Мене обікрали, мене пограбували! Рятуйте! Відчиніть! Ради Бога, відчиніть!» Тієї ж миті до камери збіглися охоронники, покликали штабного наглядача й фельдфебеля Ржепу. Ми всі в один голос кажемо, що він з глузду з'їхав. Учора до пізньої ночі жер, аж поки все не ум'яв. А той тільки плаче і безперестанку своєї торочить: «Бодай крихти повинні б лишитися!» Почали наглядачі шукати крихти, але так і не знайшли, бо й ми ж не в тім'я биті: те, що самі не зжерли, послали «поштою» по мотузці на другий поверх. Так нам нічого й не змогли довести, хоч той йолоп без упину торочив: «Таж крихти повинні десь бути». Цілий день він нічого не жер, а приглядався, хто що їсть і чи не курить. А наступного дня спочатку не торкався тюремної їжі, але вже ввечері наминав собі на здоров'ячко і капусту, і гнилу картоплю, аж за вухами лящало. Тільки що не молився, як уперше, коли брався до шинки та яєць. Потім одному з нас поталанило дістати з волі «Драмки»¹¹⁵ й ось тоді він із нами вперше заговорив, мовляв, дайте хоч разок затягнутися, але ми йому дідька лисого дали.

– А я вже боявся, що ви йому кінець кінцем таки дали покурити, – сказав Швейк, – ви б цим зіпсували все оповідання. Таке благородство буває тільки в романах, але в гарнізонній тюрмі в тих умовах подібне було б просто дурістю.

– А ви його не висповідали потемки? – почувся чийсь голос.

– Ні, про це забули.

Розпочалися тихі дебати, чи варто було його на додаток ще й віддухопелити. Більшість була «за».

Розмови помалу втихали. Арештанти засинали, шкреблися під пахвами, чухали груди, живіт, де в білизні найбільше заводяться воші. Засинали, натягаючи завошивлені рядна на голову, щоб не заважало світло газової лампи.

О восьмій годині ранку Швейка викликали й наказали йти до канцелярії.

– З лівого боку біля дверей канцелярії є плювальниця, куди кидають недопалки, – повчав Швейка один із в'язнів.

– А на другому поверсі ти теж ітимеш повз плювальницю. Замітають коридори аж о дев'ятій, то, мабуть, там дещо буде.

Але Швейк не виправдав їхніх надій. До шістнадцятки він більше не повернувся. Дев'ятнадцять підштанків з приводу цього робили найрізноманітніші припущення. Один веснянкуватий ополченець із найбуйнішою фантазією розпустив чутку, ніби Швейк застрелив свого капітана і його сьогодні повели на Мотольський плац на страту.

¹¹⁵ Найдешевші сигарети.

Глава Х

Швейк денщиком у фельдкурата

І

І знову починається Швейкова одісея під почесним ескортом двох солдатів з багнетами, які мали припровадити його до фельдкурата.

Конвоїри взаємно доповнювали один одного. Перший з них був сухорлявий довгань, другий – маленький і гладкий. Довгань кульгав на праву ногу, коротун – на ліву. Обидва служили в тилу, бо ще перед війною їх зовсім звільнили від військової служби.

Вони поважно йшли бруком біля тротуару, інколи скося позираючи на Швейка. Той ішов поміж ними й козиряв направо і наліво. Його цивільний одяг загубився на складі гарнізонної тюрми разом з військовим кашкетом, у якому він пішов до армії. Отож перед звільненням йому видали стару військову форму, що раніше належала якомусь череваневі, на цілу голову вищому за Швейка.

У штани, в які він убрався, могли б увлізти три Швейки. Нескінченні зборки від ніг і мало не до шиї, куди сягали штани, мимохіть збуджували подив прохожих. Величезна, полатана на ліктях, брудна і заяложена гімнастерка теліпалася на ньому, як на городньому опудалі. Штани висіли на Швейкові, мов на клоуні в цирку. Військовий кашкет, який у гарнізонній тюрмі йому теж замінили, з'їхав аж за вуха.

На посмішки глядачів Швейк відповідав м'яким усміхом і теплим поглядом своїх лагідних очей.

Так ішли вони до Карліна, де мешкав фельдкурат.

Першим заговорив до Швейка товстун. Вони саме були на Малій Страні під портиком.

– Ти звідкіля? – спитав він.

– З Праги.

– А не втечеш від нас?

У розмову втрутився сухорлявий довгань. Дивне явище: коли маленькі товстуни звичайно бувають добродушними оптимістами, то люди худі й довготелесі – переважно скептиками.

Тому довгий сказав маленькому:

– Звичайно, якби міг, утік би.

– А на якого біса йому тікати? – озвався маленький. – Так чи так, він – на волі, з гарнізонної тюрми звільнений. Це я й несу ось тут, у пакеті, для фельдкурата.

– А що в ньому? – спитав довгань.

– Не знаю.

– От бач, не знаєш, а балакаєш... Карлів міст вони пройшли мовчки. Але на Карловій вулиці товстун знову заговорив до Швейка:

– Ти не знаєш, нащо ми ведем тебе до фельдкурата?

– На сповідь, – байдуже відповів Швейк, – завтра мене вішатимуть. Це завжди так робиться, і таку процедуру називають духовною розрадою.

– А за що тебе, так би мовити, тее?.. – обережно спитав довгань, тоді як товстун співчутливо поглянув на Швейка. Обидва були сільські ремісники й батьки родин.

– Не знаю, – відповів Швейк, добродушно всміхаючись. – Я нічого не знаю, мабуть, така вже доля.

– Либонь, тобі така нещаслива планета вийшла, – співчутливо, із знанням справи зауважив маленький. – У нас в Ясенній біля Йозефова ще за прусської війни теж повісили одного. Прийшли по нього, нічого йому не сказали і в Йозефові повісили.

– А по-моєму, – сказав скептично довготелесий, – так, ні сіло ні впало, не вішають. Мусить же бути якась причина, щоб усе це обґрунтувати.

– Коли немає війни, – зазначив Швейк, – воно обґрунтовується, але під час війни хто зважатиме на якусь одну людину. Однаково, чи загине на фронті, чи вдома її повісять. Пішки чи за возом – один дідько.

– Послухай-но, чи ти, бува, не пхав носа до тієї політики? – спитав довгань. З його тону видно було, що в нього прокидається симпатія до Швейка.

– Ще й до якої політики! – усміхнувся Швейк.

– А чи ти часом не національний соціаліст¹¹⁶? Тепер товстун став обережний і втрутився в розмову.

– А що нам до нього? – сказав він. – Дивіться, всюди повно людей, і всі витріщаються на нас. Коли б принаймні ми могли в якомусь під'їзді зняти багнети, щоб не так упадати в очі. Ти не втечеш? А то ми матимемо неприємності. Правда ж, Тоніку? – звернувся він до довганя; той тихо промовив:

– Багнети можна було б зняти. Адже він наш.

Тонік перестав бути скептиком і сповнився співчуттям до Швейка.

Вони знайшли під'їзд, де зняли багнети, і товстун дозволив Швейкові йти поруч нього.

– Ти б, може, закурив, га? – спитав він. – А чи... – Він хотів спитати: «А чи дадуть тобі покурити, перш ніж повісять!» – але не докінчив речення, відчуваючи, що це було б нетактовно.

Вони закурили, і конвоїри почали розповідати Швейкові про свої родини, які живуть в районі Градец Кралове, про жінок, дітей, про шматок поля, про єдину корівчину.

– Пити хочеться, – заявив Швейк. Довгань і малий презирнулися.

– Десь на один кухоль і ми знайшли б, – сказав малий, відчуваючи, що довгань не проти. – Але куди-небудь так, щоб не впадало в вічі.

– Ходімо в «Куклік»¹¹⁷, – запропонував Швейк, – гвинтівки можна лишити в кухні, шинкарем там Серабона, сокіл¹¹⁸, його можете не боятися. Там грає скрипка і гармонія, – говорив він далі, – заходять туди і вуличні дівчата та інші пристойні люди, яких не пускають в «репрезентяк».¹¹⁹

Довгань ще раз презирнувся з малим і сказав:

– Що ж, ходімо, до Карліна ще далеко.

¹¹⁶ ...національний соціаліст – член чеської радикальної партії, яку в 1898 р. заснував Й. В. Клофач (1868—1942) – міністр оборони Чехословаччини (1918—1920). Метою її створення були соціальні реформи і зближення всіх верств населення на національному ґрунті. До неї входили, переважно, робітники, дрібні підприємці, державні службовці та вчителі. Її членом (з 1922 р.) був Е. Бенеш – президент Чехословаччини (1935—1948). Головними засадами політики партії на початку її існування був антимілітаризм і чеський національний радикалізм. З фашизмом нічого спільного не має. Після початку Першої світової війни членів партії було піддано репресіям (деяких навіть страчено), а самого Клофача заарештовано. Так що запитання конвоїра Швейка було цілком обґрунтованим.

¹¹⁷ «Куклік» – празька пивниця.

¹¹⁸ сокіл – член відомої чеської гімнастичної організації «Сокіл», засн. в 1862 р. М. Тиршом. Її осередки існували по всій Австро-Угорщині, зокрема і в Галичині.

¹¹⁹ ...яких не пускають в «репрезентяк» – розм. назва «Репрезентаційного Дому» – («Палац для урочистих зустрічей і репрезентаційних концертів»). Первісна назва «Празький Репрезентаційний Дім». В народі його дотепно називали скорочено «ПРД», що по-чеськи звучить не дуже пристойно. Тому згодом цей будинок перейменували на «Обеснї Дім» («Громадський дім»).

Дорогою Швейк розповідав їм різні анекдоти; вони прийшли в «Куклік» у доброму настрої і все зробили так, як порадив Швейк. Гвинтівки сховали на кухні й зайшли до залу, де скрипка і гармонія наповнювали все приміщення звуками улюбленої пісні «На Панкраці є горбочок, там алея, як шнурочок...».

Якась дівчина сиділа на колінах у підтоптаного на вигляд молодика з рівненьким проділом і співала хрипким голосом: «Я нагледів дівчиноньку, та у неї інший є».

За одним столиком спав п'яний торгівець сардинами. Вряди-годи він прокидався, грюкав кулаком об стіл і бурмотів: «Так не годиться!» І знову засинав. За більярдом під дзеркалом сиділо ще троє дівчат, що гукали якомусь залізничному кондукторові: «Кавалере, почастуйте нас вермутом!» Біля музикантів двоє сварилися, з'ясовуючи, чи зацапав учора патруль якусь Марженку, чи ні. Один казав, що бачив це на власні очі, а другий запевняв, що вона пішла переспати з якимось солдатом у готель «Вальшум».

Біля самих дверей сидів солдат із кількома цивільними й розповідав їм, як його поранили в Сербії. У нього була перев'язана рука і повні кишені сигарет, які він діставав від спів-

розмовників. Він усе говорив, що не може більше пити, а один з цієї компанії, лисий дідок, безперестанно його заохочував:

– Та пийте, пийте, солдатику, хто зна, чи ще колись зустрінемося. Замовити для вас якусь пісню? Ви любите «Сирітку»?

Це була улюблена пісня лисого дідка, і коли за хвилину скрипка і гармонія заквилили її, очі старого налилися слізьми, і він завів деренчливим голосом:

Розуму набрала, і все маму звала, і все маму звала.

Від сусіднього стола хтось гукнув:

– Та годі ж бо! Йдіть під три чорти! Забирайтесь вже з цією своєю сиріткою!

І наперекір старому за ворожим столом почали співати:

Розлука, розлука,
для серця розпука, розпука...

– Франто! – покликали вони пораненого вояка, заглушивши «Сирітку» і доспівавши «Розлуку». – Кинь ти вже їх до бісового батька та ходи до нас. Плюнь на них і тягни сюди сигарети. Годі тобі розважати овечок Божих.

Швейк із своїми конвоїрами зацікавлено дивилися на цю сцену.

Швейк – він часто бував тут до війни – поринув у спогади, як налітав сюди, бувало, з облавою комісар поліції Драшнер, як його боялися повії, але все ж таки складали про нього пісні, де все було навпаки.

Якось вони навіть хором заспівали:

За Драшнера-пана
Пригодонька сталась,¹²⁰
Марженка упиласть,
Його не боялась.

Цієї миті несподівано ввійшов Драшнер у супроводі свого почту, страшний і неблаганний. Всі сіпонулись, як куріпки від пострілу. Таємні агенти зігнали всіх до купи, і Швейк теж опинився в цій компанії, бо на свою біду, коли комісар Драшнер зажадав від нього посвідчення особи, спитав: «А чи маєте ви на це дозвіл управління поліції?»

Швейк пригадав також одного поета, який висиджував тут під дзеркалом, і під невгамовну метушню та звуки гармонії писав віршики й тут же, у «Кукліку», читав їх повіям.

Швейкові конвоїри, навпаки, ніяких спогадів не мали. Для них це було щось зовсім нове, і це нове починало їм подобатися. Першим оговтався маленький товстун, бо такі люди не тільки оптимісти, але мають нахил і до епікурейства¹²¹. Довгань ще якусь хвилину боровся сам із собою, але, позбувшись свого скептицизму, поволі втрачав також і стриманість та розсудливість.

– Я потанцюю, – вирішив він після п'ятого кухля пива, побачивши, як пари танцюють «шлапака».¹²²

¹²⁰ «За Драшнера пана пригодонька сталась» – Драшнер Ладіслав – начальник 4-го департаменту пражського управління поліції (відділення гром. порядку – скор. «четвірка»; аналог сучасної «поліції моралі»). На фотографії дійсно виглядає суворим і неблаганним.

¹²¹ ...нахил до епікурейства – система поглядів давньогрецького філософа Епікура (341—270 рр. до н. е.), яка в повсякденній уяві асоціюється з потягом до земних насолод життя.

¹²² «шлапак» – чеський народний танець.

Товстун зазнавав усіх радощів життя.

Біля нього сиділа дівчина і верзла непристойності, а в нього від її слів очі так і вигравали.

Швейк пив. Довгань, натанцювавшись, повернувся із своєю партнершою до стола. Потім усі вони співали, танцювали, безперестанку пили і поплескували своїх подружок. У тій атмосфері продажного кохання, нікотину та алкоголю все немов керувалося старим гаслом: «Після нас – хоч потоп».

Пополудні до них підсів якийсь вояк і запропонував зробити за п'ятірку флегмону¹²³ або зараження крові. Шприц, мовляв, при ньому, і він може впорснути їм у руку або ногу гас¹²⁴. Після того будете, каже, лежати щонайменше зо два місяці, а якщо змочувати рану слиною, то, можливо, і з півроку, а тоді вас змушені будуть зовсім відпустити з військової служби.

Довгань, який втратив душевну рівновагу, домовився з вояком, і той в убіральні впорснув йому гас у ногу.

Коли почало вже добре вечоріти, Швейк запропонував вирушити в путь до фельдкурата. Але маленький товстун, хоч уже ледве ворухив язиком, почав умовляти Швейка залишитися ще. Та й довгань був тієї думки, що фельдкурат може почекати. Проте Швейкові вже набридло в «Кукліку», і він став погрожувати, що піде сам.

Отож і пішли, але Швейк пообіцяв, що дорогою вони заглянуть іще куди-небудь.

Вони зайшли до маленького кафе за «Флоренцією», де товстун продав свій срібний годинник, щоб можна було ще порозважатися. Звідтіля вже Швейк вів їх попід руки. Це йому коштувало великих зусиль. Ноги в конвоїрів увесь час підламувались, і їм хотілося ще кудись завітати. Маленький товстун мало не загубив пакета для фельдкурата, і Швейкові довелося той пакет нести самому. Коли дорогою їм зустрічалися офіцер або якийсь старшина, Швейк мусив попереджувати своїх конвоїрів. Надлюдськими зусиллями й з великою натугою Швейкові нарешті вдалося притягти їх до будинку на Краловській вулиці, де жив фельдкурат.

Він сам настроїв їм багнети на гвинтівки й стусанами під ребра примусив, щоб вони вели його, а не він їх.

На другому поверсі, де на дверях квартири була прикріплена візитна картка: «Отто Кац – фельдкурат», – їм відчинив якийсь вояк. З кімнати лунали голоси та дзенькіт пляшок і склянок.

– Wir... melden... gehorsam... Herr... Feldkurat, – через силу промовив довгань, козиряючи воякові, – ein... Paket... und ein Mann gebracht.¹²⁵

– Залазьте, – сказав вояк, – де ж це ви так набралися? Пан фельдкурат, нівроку, теж... – Вояк сплюнув.

Він пішов з пакетом. Прибулі довго чекали в передпокої, поки двері нарешті відчинились і ввійшов, точніше, не ввійшов, а влетів фельдкурат. Він був без піджака, в самій жилетці й тримав у руці сигару.

– То ви вже тут? – сказав він Швейкові. – Оце вас привели? Е-е, нема у вас сірників?

– Насмілюсь доповісти, пане фельдкурате, нема.

– Е-е, а чому ж у вас нема сірників? Кожен солдат повинен мати сірники, щоб закурити. Солдат, який не має сірників, він є... Що є?

– Він є, насмілюсь доповісти, без сірників, – відповів Швейк.

– Дуже правильно, він є без сірників і не може нікому дати прикурити. Це по-перше, а тепер по-друге. Ноги у вас не смердять?

– Насмілюсь доповісти, не смердять.

¹²³ Гостре, гнійничкове запалення клітчатки, що виникає внаслідок пошкодження шкіри.

¹²⁴ Цей засіб потрапити в лікарню був цілком випробуваний. Але сморід гасу залишається в пухлині і зраджує. Бензин кращий, бо швидше випаровується. Пізніше впорскували ефір з бензином, а ще пізніше досягли інших удосконалень. (прим. автора)

¹²⁵ Насмілюсь... доповісти... пане фельдкурате... один... пакет... і одного солдата доставлено (нім.).

– Так. Це по-друге. А тепер – по-третє. П'єте горілку?

– Насмілюсь доповісти, горілки не п'ю, тільки ром.

– Добре, гляньте лишень на цього солдата. Я позичив його на сьогодні у старшого лейтенанта Фельдгубера, це його денщик. А він нічого не п'є, не... неп... питущий, і тому почалапає з маршовою ротою на фронт, бо... бо... та-такої людини мені не треба. Це не денщик, а корова. Та теж п'є лише воду і мукає, як віл. Т-ти, непитуший! – звернувся він до вояка. – І як же тобі не с-сором, йолопе. За це б тобі заїхати зо два рази у вухо!

Фельдкурат раптом звернув увагу на Швейкових конвоїрів. Вони, хоч як намагалися стояти рівно, хиталися, марно опираючись на свої гвинтівки.

– Ви п'я... п-п'яні! – сказав фельдкурат. – Ви нажлуктились під час служби, і за це я звелю вас п-посадити. Швейку, заберіть у них гвинтівки, відведіть на кухню і стережіть, поки не прийде патруль забрати їх. Я зараз зателефо-ну-ну-ну до казарми.

Таким чином, слова Наполеона «На війні ситуація міняється щохвилини» знайшли тут своє цілковите підтвердження. Вранці вели Швейка під багнетами й боялися, аби він не втік, потім Швейк вів конвоїрів, а врешті – вже сам їх і стеріг.

Вони не усвідомлювали собі цієї зміни, аж поки, сидячи в кухні, не побачили біля дверей Швейка з гвинтівкою і багнетом.

– Я б чогось випив! – зітхнув маленький оптиміст, тоді як на довганя знову напав скептицизм і він сказав, що все це підла зрада. Довгань почав голосно обвинувачувати Швейка. Це він, мовляв, наштотхнув їх на таке неподобство. Обіцяв, буцімто завтра його повісять, а тепер з усього видно, що вся та історія зі сповіддю й вішанням – тільки жарти.

Швейк відмовчувався і походжав біля дверей.

– Ну й бовдури ж ми, – бідкався довгань. Нарешті Швейк, вислухавши всі звинувачення, заявив:

– Тепер ви принаймні бачите, що військова служба вам не мед. Я виконую свій обов'язок. Я так само вклепався в цю історію, як і ви, але, як кажуть, мені всміхнулося щастя.

– Я б таки чогось випив, – розпачливо повторював оптиміст.

Довгань підвівся і непевним кроком попрямував до дверей. – Пустити нас додому, – сказав він Швейкові, – не дурій, колего!

– Три кроки від мене! – відповів Швейк. – Я вас мушу стерегти. Ми тепер не знайомі.

У дверях з'явився фельдкурат:

– Я... я ніяк не можу додзвонитися до тих казарм. Ідіть додому і запам'ятайте собі, що напиватися під час виконання службових обов'язків – заборонено. Марш звідси!

Треба віддати належне фельдкуратові: у казарми він не дзвонив, бо не мав телефону, а просто говорив у настільну електричну лампу.

II

Вже третій день Швейк служив денщиком у фельдкурата Отто Каца й за цей час бачив його лише один раз. Третього дня з'явився денщик надпоручика Гельміха і сказав Швейкові, щоб той прийшов до них забрати фельдкурата.

Дорогою денщик розповів Швейкові, нібито фельдкурат посварився з надпоручиком, розбив піаніно, і тепер п'яний як чіп, і не хоче йти додому. Надпоручик Гельміх, теж п'яний, викинув фельдкурата в коридор, і той сидить під дверима на підлозі й куняє.

Прибувши на місце, Швейк струснув фельдкурата за плечі, а коли той щось замимрив і розплющив очі, Швейк козирнув і сказав:

– Насмілюсь доповісти, пане фельдкурате, я прибув.

– А що вам тут треба?

– Насмілюсь доповісти, пане фельдкурате, я дістав наказ забрати вас звідсіля.

- Ви дістали наказ забрати мене? А куди ж ми підемо?
- До вас на квартиру, пане фельдкурате.
- А нащо ж мені йти до себе на квартиру, хіба я не в своїй квартирі?
- Насмілюсь доповісти, пане фельдкурате, ви в коридорі чужого дому.
- А-а як я сюди потрапив?
- Насмілюсь доповісти, ви були в гостях.
- В г-г-гостях. Я н-не був. Це ви п-пом-миляєтесь.

Швейк підняв фельдкурата і спер його на стіну. Фельдкурат хитався з боку на бік, падав на нього і при цьому застерігав:

- Я впаду! Впаду, – твердив він знову, дурнуvато посміхаючись.

Нарешті Швейкові вдалося прихилити фельдкурата до стіни, і той у новій позі знову почав дрімати.

Швейк розбудив його.

– Що вам потрібно? – спитав фельдкурат, зробивши марну спробу зсунутися по стіні й сісти на підлозі. – Що ви за один?

– Насмілюсь доповісти, – відповів Швейк, притискаючи фельдкурата до стіни, – я ваш денщик, пане фельдкурате.

– У мене немає ніякого денщика, – насилу промимрив фельдкурат і зробив нову спробу звалитися на Швейка. – Я не фельдкурат, а свиня, – признався він із щирістю пияка, – пустіть мене, пане, я вас не знаю.

Недовга боротьба скінчилася цілковитою Швейковою перемогою. Швейк використав цю перемогу і стяг фельдкурата зі сходів до під'їзду, де фельдкурат знову почав опинатись, аби його не витягли на вулицю.

– Я вас не знаю, – невпинно торочив, борюкаючись зі Швейком, фельдкурат. – Ви знаєте Отто Каца? Це я. Я був у архієпископа, – репетував він, тримаючись за двері під'їзду. – Мною цікавиться Ватикан, розумієте?

Швейк відкинув «насмілюсь доповісти» і заговорив з фельдкуратом інтимним тоном:

– Пусти двері, кажу, бо як вріжу тобі по мармизі. Ходім додому, та й годі. Не розмовляти! Фельдкурат пустив двері й звалився на Швейка.

– Так, ходімо кудись, але до «Шугів» не під¹²⁶, там я заборгував.

Швейк випхав його з під'їзду і, шарпаючи, поволік по тротуару.

– Що це за пан такий? – спитав хтось із зустрічних.

– Це мій брат, – відповів Швейк, – дістав відпустку і приїхав відвідати мене. Отож на radoшах упився, бо не думав, що застане мене живого.

Почувши останні слова, фельдкурат промугикав якийсь мотивчик з оперети, якої б ніхто не пізнав, і відразу ж почав чіплятися до перехожих:

– Хто з вас мертвий, хай з'явиться до корпусного командування протягом трьох днів, аби його тіло можна було покропити святою водою... – І вмовк, намагаючись заритися носом у тротуар. Швейк ухопив його під пахви й знову потягнув додому.

Витягши голову, волочачи ноги, фельдкурат перебирав ними, мов кицька з переламаним хребтом, і мугикав:

– Dominus vobiscum, et cum spiritu tuo. Dominus vobis-cum.¹²⁷

На біржі візників Швейк посадив фельдкурата під муром, а сам пішов торгуватися з ними. Один із них заявив, що він цього пана дуже добре знає, бо раз уже його возив, і більше не повезе.

¹²⁶ ...але до «Шугів» я не під^у... – «Шуги» – ресторан у Празі.

¹²⁷ Господь з вами і з духом твоїм. Господь з вами (латин.).

– Обригав мені геть усе і не заплатив навіть за проїзд. Я його возив щось години зо дві, поки знайшов, де він мешкає. Потім я тричі приходив по гроші, і лише тиждень тому він дав мені за все п'ять крон.

Після довгих умовлянь один із візників погодився їх везти.

Швейк повернувся до фельдкурата. Той спав, і хтось тим часом зняв у нього з голови й забрав чорний котелок (фельдкурат звичайно ходив у цивільному).

Швейк збудив свого хазяїна й за допомогою візника завантажив його в дрожки. Там фельдкурата охопила цілковита апатія. Швейк здався йому полковником Юстом, з сімдесят п'ятого піхотного полку, і він кілька разів повторив:

– Не гнівайся, друже, що я тикаю тобі: я – свиня!

Одну мить здавалося, що підстрибування дрожок на бруківці витверезує його. Він сів рівно і заспівав якийсь уривок з невідомої пісні. Можливо, це була його імпровізація:

Він мене в ті дні щасливі
На коліна брав колись,
В Меркліні тоді жили ми,
Біля Домажліце.

За хвилину, однак, йому знову світ замакітрився, і, звернувшись до Швейка, він поцікавився, примруживши одне око:

– Як ся маєте, шановна пані? Виїжджаєте кудись на дачу? – В очах у нього двоїлося, і після короткої паузи він докинув:– Зволите мати дорослого сина? – І показав пальцем на Швейка.

– Сядеш ти каменем чи ні? – визвірився на нього Швейк, коли фельдкурат спробував вилізти з ногами на сидіння. – Гадаєш, я тебе не навчу порядку?

Фельдкурат затих і маленькими свинячими очима почав роздивлятися довкола, ніяк не розуміючи, що, власне, з ним діється.

А далі, вже цілковито втративши розум, звернувся до Швейка і тужливо сказав:

– Пані, дайте мені перший клас¹²⁸, – і зробив спробу спустити штани.

– Зараз же застєбнися, свинюко! – гримнув Швейк. – Тебе вже знають усі візники, ти вже раз обригав усе, а тепер ще й таке вигадав. Не сподівайся, що тобі знову удасться не заплатити, як торік.

Фельдкурат меланхолійно підпер голову долонею і почав співати: «Вже мене ніхто не любить...» Але відразу й урвав свій спів і промовив:

– Entschuldigen Sie, lieber Kamerad, Sie sind ein Trottel! Ich kann singen, was ich will!¹²⁹

Потім він зібрався, мабуть, засвистіти якусь мелодію, але замість цього з його губ зринувало таке розкотисте «тпр-р», що коні зупинилися. Коли за наказом Швейка вони поїхали далі, фельдкурат почав замість сигарети розкурювати мундштук.

– Не горить, – промовив він розпачливо, вичиркавши цілу коробочку сірників. – Це ви на них дмухаєте.

Але зараз же з'їхав на інше і засміявся:

– Ну й кумедія! Ми в трамваї самі. Еге ж, колег? – І почав нишпорити по кишенях.

– Я загубив квиток, – вигукнув він. – Зупиніть! Цей квиток треба знайти!

Та врешті безнадійно махнув рукою.

– Хай їдуть... – І почав мурмотіти:—У більшості випадків... так, все гаразд... У всіх випадках... Ви помиляєтесь...

¹²⁸ Пані, дайте мені перший клас... – П'яний фельдкурат уявляє, що розмовляє зі служницею в платному туалеті.

¹²⁹ Пробачте, любий друже, ви дурень! Я можу співати, що хочу! (нім.)

Третій поверх?... Це відмовка... Йдеться не про мене, а про вас, вельможна пані... Платити... Брав чорну каву...

Уже в напівсні посварився з якимсь уявним ворогом, який буцімто заперечував його право сидіти в ресторані біля вікна. Потім дрожки здалися йому поїздом, і, вихилившись набік, він загукав на всю вулицю по-чеському і по-німецькому:

– Німбурк, пересадка!

Швейк притяг його до себе, і фельдкурат, забувши про поїзд, почав імітувати різних тварин. Найдовше він імітував півня, і його «кукуріку» переможно лунало з дροжок.

Взагалі якийсь час фельдкурат був дуже рухливий, непосидючий і намагався вистрибнути на брук, обзиваючи хуліганамі людей, яких вони минали. Пізніше він викинув на вулицю носову хусточку і заволав, щоб візник зупинився, бо він, мовляв, загубив багаж. Потім почав оповідати:

– В Будейовіце був один барабанщик. Оженився він, а за рік помер, – і зненацька зареготав. – Смішний анекдот? Еге ж?

Швейк увесь час поводився з фельдкуратом безжалісно суворо. При найменших спробах фельдкурата щось устругнути, наприклад, випасти на брук або зламати сидіння, Швейк раз у раз стусав його попід ребра, і фельдкурат сприймав це на диво байдуже. Лише один раз він спробував збунтуватись і вискочити з дροжок, заявивши, що далі не поїде, мовляв, знає: замість Будейовіце вони їдуть до Подмоклі. Але Швейк моментально й повністю ліквідував бунт і примусив фельдкурата повернутися до попередньої позиції на сидінні, пильнуючи, аби той не заснув. Найделікатніші слова, яких він ужив при цьому, були: «Не спи, падлюко!»

На фельдкурата раптом напала меланхолія: він почав плакати, випитуючи в Швейка, чи була в нього мама.

– Я, люди добрі, самотній на цьому світі, – кричав він з дροжок. – Заступіться за мене!
– Не ганьби мене, – картав його Швейк. – Перестань, а то всі побачать, що ти насмоктався.
– Я нічого не пив, друже, – відповів фельдкурат. – Я геть тверезий.

Нараз він устав і козирнув:

– Ich melde gehorsam, Herr Oberst, ich bin besoffen¹³⁰. Я свиня, – повторив він разів десять підряд із щирим розпачем.

І, звертаючись до Швейка, заскиглив:

– Викиньте мене з машини. Нащо ви мене з собою везете? – Врешті сів і замурмотів: – «Навколо місяця круги...» Ви, пане капітане, вірите в безсмертність душі? А кінь може потрапити на небо?

Далі він почав голосно реготати, але за хвилику посумнішав і, апатично дивлячись на Швейка, промовив:

– Пробачте, добродію, я вас уже десь бачив. Чи не були ви часом у Відні? Я пам'ятаю вас із семінарії.

Хвилину він розважався, декламуючи латинські вірші:

– Aurea prima sata est aetas, quae vindice nullo¹³¹. Далі ніяк не втну, – признався фельдкурат. – Викиньте мене на вулицю. Чому ж ви не хочете мене викинути? Я нічого собі не заподію. Просто хочу заорати носом, – заявив він рішучим тоном.

– Пане, – благав він далі, – дорогий друже, вріжте мені по потилиці.

– Раз чи декілька? – поспитав Швейк.

– Два.

– Ось тобі...

¹³⁰ Насмілюсь доповісти, пане полковнику, я п'яний (*нім.*).

¹³¹ Aurea prima sata est aetas, quae vindice nullo – «Першим був посіяний вік золотий, який не знав відплати» (лат.). – Слова римського поета Публія Овідія Назона з книги «Метаморфози». П'яний фельдкурат пригадає завчені, очевидно, ще замолоду рядки з клас. лат. поезії.

Фельдкурат у голос рахував одержані запотиличники й радісно посміхався:

– Це дуже добре впливає на шлунок – поліпшує травлення. Дайте мені разочок ще й по пиці. Щиро дякую, – вигукнув він, коли Швейк поквапився виконати його прохання, – я цілком задоволений. Розірвіть мені, будь ласка, жилетку.

Він висловлював найрізноманітніші бажання. Хотів, аби Швейк звихнув йому ногу, трохи придушив, обрізав нігті й вирвав передні зуби. Потім прагнув мучеництва, домагаючись, щоб Швейк відірвав йому голову і в мішку кинув її до Влтави.¹³²

– Мені б дуже личили зірочки навколо голови, – захоплено провадив він. – Потрібно було б так із десяток.¹³³

Потім заговорив про перегони, швидко перейшов на балет, та на ньому він теж недовго затримався.

– Ви танцюєте чардаш? – спитав він у Швейка. – Вмієте «Танець ведмедя»? Ось так... – Він хотів підстрибнути і впав на Швейка. Той відбоксував його як слід і поклав на сидіння.

– Мені чогось хочеться, – кричав фельдкурат, – але я не знаю чого. Ви не знаєте, чого мені хочеться? – Він безнадійно похнюпився, потім серйозно сказав: – А що мені до того, чого я хочу? І вам, пане, до цього немає діла. Я вас не знаю! Як ви смієте дивитися на мене? Вмієте фехтувати?

На мить він став войовничий і спробував скинути Швейка з сидіння.

Потім, коли Швейк його заспокоїв, безцеремонно давши відчутти свою фізичну перевагу, фельдкурат запитав:

– Сьогодні понеділок чи п'ятниця?

Він захотів також дізнатись, що нині: грудень чи червень, і взагалі виявив хист ставити найрізноманітніші запитання:

– Ви одружені?! Любите горгонзолу¹³⁴? У вас удома є блошиці? Як вам живеться? Ваш песик хворів на чумку?

Потім зробився відвертим. Розповів, що винен за кавалерійські чоботи, нагай і сідло, що хворів на трипер і лікував його марганцівкою.

– Ні про що інше не було часу й подумати, – гикаючи, сказав він. – Можливо, це здається вам досить неприємним, але скажіть – гик! гик! – що мені робити? Гик! Ви мусите мені пробачити... Термосом, – вів далі фельдкурат, забувши, про що говорив перед тим, – називається така посуда, яка зберігає напої та їжу в первісній температурі. Як на вашу думку, колего, яка гра чесніша, «фербель» чи «двадцять одно»? Я таки десь бачив тебе, – вигукнув він, намагаючись обійняти Швейка і поцілувати його слинявими губами. – Ми ж разом ходили до школи. Ти славний хлопець, – ніжно промовив він і почав гладити свою ногу. – Як ти виріс із того часу, відколи я тебе не бачив. Побачивши тебе, я забуваю про всі свої страждання.

Нарешті його охопив поетичний настрій, і він завів мову про повернення до сонячного світанку щасливих створінь і палких сердець.

Потім упав навколішки й почав молитися: «Богородице Діво, радуйся», – причому реготав на весь голос.

Коли вони приїхали, його ніяк не можна було витягти з екіпажу.

– Ми ще не приїхали, – репетував він. – Допоможіть! Мене викрадають! Хочу їхати далі! – Його буквально довелося виколупувати з дрозжок, як вареного слимака з мушлі. На мить

¹³² ...домагаючись, щоб Швейк відірвав йому голову і в мішку кинув її до Влтави – фельдкурат хоче бути схожим на Я. Непомуцького (див. прим. до розд. «Бравий вояк Швейк в управлінні поліції»), якого за легендою стратили саме в такий спосіб.

¹³³ Мені б дуже личили зірочки навколо голови... Потрібно було б так із десяток. – Фельдкурат має на увазі німб, з якими завжди зображують святого.

¹³⁴ Любите горгонзолу? – італійський сир з жирністю 38—54 % (в залежн. від виду). Визріває в спец. формах, змашених сумішшю воску, сала і оксиду заліза. Назва походить від італ. містечка в Ломбардії.

здалося, що його розірвуть, бо він учепився ногами за сидіння. При цьому фельдкурат голосно реготав, гадаючи, що обдурив їх.

– Ви мене розірвете, панове!

Потім його потягли нагору сходами у квартиру й кинули, мов лантух, на канапу. Тут він заявив, що не платитиме за автомобіль, бо не замовляв його. Понад чверть години Швейк і візник мучилися, поки втовкмачили йому, що це були дрожки.

Але фельдкурат протестував, запевняючи, що їздить лише фіакрами.

– Ви мене хочете обдурити, – заявив він, значуще підморгуючи Швейкові й візникові.
– Ми ж ішли пішки.

Потім у пориві великодушності кинув гаманець візникові:

– Бери все! Ich kann bezahlen!¹³⁵ Я не трушуся над крейцером.

Справедливіше було б сказати, що він не труситься над тридцятьма шістьма крейцерами, бо в гаманці більше й не було. На щастя, візник ретельно обшукав фельдкурата, згадуючи при цьому слово «ляпаси».

– Коли хочеш, можеш ударити, – відповів фельдкурат, – гадаєш, не витримаю? Я витримаю п'ять твоїх ляпасів.

У фельдкуратовій жилетці візник знайшов п'ятірку й пішов, проклинаючи свою долю та фельдкурата, який забрав у нього стільки часу і позбавив до того ж заробітку.

Фельдкурат засинав дуже поволі, в голові в нього снувалися якісь плани. Він одразу ж хотів робити все: і грати на фортепіано, і вчитися танцювати, і підсмажити собі рибки.

Потім пообіцяв одружити Швейка з своєю сестрою, хоч її в нього й не було. А ще потім зажадав, аби його віднесли на ліжку, і нарешті заснув, виявивши бажання, щоб у ньому визнали людину – істоту, рівноцінну свині.

III

Увійшовши вранці до фельдкуратової кімнати, Швейк побачив його на канапі. Отто Кац лежав і напружено міркував, хто б міг його так облили, що він аж приклеївся штанами до шкіряної канапи.

– Насмілюсь доповісти, пане фельдкурате, – сказав Швейк, – це ви вночі...

І кількома словами пояснив йому, як страшенно він помиляється, коли думає, що його облили. У фельдкурата голова аж тріщала, він був у дуже пригніченому настрої.

– Не можу пригадати, – сказав він, – як я потрапив з ліжка сюди на канапу.

– А ви на ліжку й не були, вас одразу ж, як тільки приїхали, поклали на канапу. Далі відтягти вже не змогли.

– А що я викомарював? І взагалі, я викомарював щось? Хіба, не доведи боже, я був п'яний?

– Як чіп, – відповів Швейк, – до нестями, пане фельдкурате. Був у вас маленький перепій. Гадаю, вам стане краще, коли переодягнетесь і вмиєтесь.

– Я почуваюся так, немовби мене хто змолотив, – поскаржився фельдкурат. – До того ж пити хочеться. Я не бився, бува, з кимсь учора?

– До цього не дійшло, пане фельдкурате. А сьогоднішня спрага – це наслідок учорашньої. Цього так швидко не здихаєшся. Я знав одного столяра, так той уперше впився на Сільвестра¹³⁶ тисяча дев'яцот десятого року, а першого січня вранці мав таку спрагу й так погано почувався, що змушений був купити собі оселедця і знову напиться, і так робить тепер щодня вже чотири

¹³⁵ Я спроможний заплатити! (нім.)

¹³⁶ 31 грудня.

роки. І нема йому рятунку, бо завжди по суботах накуповує собі оселедців на цілий тиждень. Це вже така карусель, як говорить один фельдфебель з дев'яносто першого полку.

Фельдкурат страждав від сильного похмілля й глибокої депресії. Якби в цю хвилину його хтось почув, то подумав би, що слухає лекцію доктора Александра Батека¹³⁷ на тему: «Ого-лосімо війну не на життя, а на смерть демонові алкоголю, який вбиває найкращих людей» – або що читає його книгу «Сто етичних іскор».¹³⁸

Правда, висловлювання фельдкурата мали трохи інший зміст.

– Якби хоч я, – міркував він, – пив якісь благородні напої, наприклад, арак, мараскін, коньяк, але ж я вчора пив саму ялівцівку. Дивуюсь, як я міг її пити? Вона ж огидна на смак. Хоча б це була принаймні вишнівка. Навигадують люди різне свинство і п'ють його, як воду. Адже ялівцівка паскудна, ні смаку, ні кольору, тільки в горлі пече. Якби це була бодай справжня ялівцівка, така, як я пив одного разу в Моравії. Але ж ця вчорашня була з деревного спирту й олії. Погляньте лише, як мені відригується. Горілка – це отрута, – констатував він. – Вона повинна бути чиста, справжня й в жодному разі не виготовлена на єврейських винокурнях холодним способом¹³⁹. Так само, як і ром. Добрий ром – рідкість. Коли б тут була справжня горіхівка, – він зітхнув, – вона б мені підлікувала шлунок. Така горіхівка, як у капітана Шнабля в Брусті.

Фельдкурат почав порпатися в гаманці.

– У мене є всього-на-всього тридцять шість крейцарів. А що, якби продати цю канапу, – міркував він, – як ви гадаєте? Чи знайдеться покупець на неї? Домовласникові скажу, що я її позичив або її в нас хтось украв. Ні, канапу я залишу. Я краще пошлю вас до пана капітана Шнабля – позичити мені сто крон. Він виграв у карти. Якщо там вам не поталанить – підете у Вршовіце, в казарми, до поручика Малера. Як і там не роздобудете – підете на Градчани¹⁴⁰ до капітана Фішера. Скажете йому, що я мушу заплатити за фураж для коней, а гроші пропив. А якщо й там нічим не розживетесь, заставимо фортепіано. Хай буде, що буде. Я вам напишу для всіх по кілька рядків. Якщо відмовлятимуть – навідайте. Скажете, що я дуже потребую, що зовсім без грошей. Видумайте будь-що, але не повертайтеся з порожніми руками, бо відправлю вас на фронт. Спитайте капітана Шнабля, де він купує свою горіхівку, й придбайте дві пляшки.

Швейк чудово впорався з дорученням. Його щира наївність і чесне обличчя примушували вірити всьому, що він казав.

Швейк вирішив, що краще не розповідати капітанові Шнаблю й капітанові Фішеру, й поручикові Малеру про те, що фельдкурат мусить заплатити за фураж для коней, а підкріпив його прохання заявою, що фельдкуратові, мовляв, необхідно платити аліменти.

Гроші він одержав усюди.

Коли Швейк із честю повернувся зі свого походу і показав триста крон, фельдкурат, який тим часом уже вмився і переодягся, був дуже здивований.

– Я взяв усе за одним рипом, – промовив Швейк, – аби нам завтра або післязавтра не довелося знову турбуватися про гроші. Все йшло гаразд, але перед капітаном Шнаблем я таки

¹³⁷ ...що слухає лекцію доктора Александра Батека – Александр Соммер-Батек (1874—1944) – хімік, професор Промислового інституту (Прага), основоположник сучасної чеської хімічної термінології, фундатор чеської Армії порятунку, скаутського руху тощо. Поставив багато експериментів у галузі фізики, ботаніки тощо. Не вживав алкоголю, не палив, був вегетаріанцем і прихильником спокійного переживання їжі. Через різноманітні лекції, в яких він пропагував у доступній і оригінальній формі здоровий спосіб життя (зокрема лялькова вистава про статеві хвороби для солдатів, лекція про вірне дихання, прочитана циганам на весіллі тощо) набув репутації цікавого дивака, що сприяло створенню ажіотажу навколо його імені. Автор афоризму «Будьмо джентльменами не за одягом, а за духом».

¹³⁸ «Сто іскор етичних» – збірник афоризмів А. Батека, який неодноразово перевидався.

¹³⁹ ...холодним способом – технологія виготовлення спиртних напоїв без застосування перегонки (тобто без нагрівання сировини).

¹⁴⁰ Вршовіце, Градчани – райони в протилежних кінцях Праги.

мусив упасти навколішки. Це якась потвора! Та коли сказав йому, що вам треба платити аліменти...

– Аліменти? – перелякано повторив фельдкурат.

– Авжеж, аліменти, пане фельдкурате, відступне дівчатам. Ви ж сказали, аби я щось вигадав, а мені нічого іншого на думку не спало. У нас один швець платив аліменти відразу п'ятьом дівчатам. Вже й не знав, бідолаха, що робити, і теж позичив для цієї справи гроші. І уявіть собі, кожен співчував, що він справді у скрутному становищі. Розпитували мене, що то за дівчина. Я сказав, буцімто дуже вродлива і їй немає ще п'ятнадцяти років. Розпитували про її адресу.

– Ну й гарно ж ви це залагодили, Швейку, – зітхнув фельдкурат і почав ходити кімнатою. – Знову компрометація! – сказав він, хапаючись за голову. – А тут ще й голова болить.

– Я дав їм адресу однієї старенької глухої пані на нашій вулиці, – пояснив Швейк. – Я хотів влаштувати справу ґрунтовно, бо наказ – є наказ. Я навідався, отож і мусив щось вигадати. До речі, у передпокої чекають на фортепіано. Я їх привів, аби вони забрали його в ломбард, пане фельдкурате. Буде непогано, коли ми його сплавимо. І місце звільниться, і більше грошей нагребемо. Хоч на якийсь час матимемо святий спокій. А якщо домовласник розпитуватиме, що ми хочемо робити з фортепіано, я скажу, що в ньому полопалися струни й ми відіслали його на фабрику в ремонт. Двірничці я теж так сказав, хай не дивується, коли фортепіано будуть виносити й вантажити на підводу. Є в мене купець і на канапу. Це один мій знайомий, він гендлює старими меблями. Він прийде до нас по обіді. Тепер ціни на шкіряні канапи пішли вгору.

– Більше ви нічого не накоїли, Швейку? – спитав фельдкурат з розпачливим виразом обличчя, весь час стискаючи голову в долонях.

– Насмілюсь доповісти, пане фельдкурате, я замість двох пляшок горіхівки, яку купує пан капітан Шнабль, приніс п'ять, щоб у нас був якийсь запас і ми мали що пити. Можуть ті люди забрати фортепіано? А то ломбард перед носом зачиняє.

Фельдкурат безнадійно махнув рукою, і за мить фортепіано вже вантажили на візок.

Повернувшись з ломбарду, Швейк застав фельдкурата перед розкоркованою пляшкою горіхівки. Той сидів і лаявся, чому на обід йому подали недосмажену відбивну. Фельдкурат знову був у своїй стихії. Він заявив Швейкові, що від завтрашнього дня починає нове життя. Пити алкоголь, це, мовляв, грубий матеріалізм, а треба жити духовним життям.

Він розводив цю філософію щось із півгодини. Коли вже була відкоркована і третя пляшка, прийшов торговець старими меблями, і фельдкурат за безцінь продав йому канапу, запрошуючи торговця залишитися погомоніти, і був дуже невдоволений, коли той відмовився, перепрошуючи: йому, мовляв, треба купувати ще нічний столик.

– Шкода, що в мене немає такого, – розчаровано сказав фельдкурат. – Хто ж може передбачити все заздалегідь!

Коли торговець старими меблями пішов, фельдкурат завів дружню розмову зі Швейком і розпив з ним нову пляшку. Частина цієї балачки присвячувалась особистому ставленню фельдкурата до жінок і до карт.

Сиділи довго. Уже й вечір застав Швейка і фельдкурата за дружньою бесідою.

Але вночі відносини змінилися. Фельдкурат повернувся до свого вчорашнього стану, переплутав Швейка з кимсь іншим і казав йому:

– В жодному разі не йдіть. Пам'ятаєте того рудого кадета з обозу?

Ця іділія тривала, аж поки Швейк не сказав фельдкуратові:

– Досить з мене! Тепер лізь у ліжко й хろпи! Ясно?

– Лізу, голубе, лізу, чому ж не лізти, – белькотів фельдкурат. – Пам'ятаєш, як ми ходили до п'ятого класу і я за тебе писав роботи з грецької мови? У вас вілла в Збраславі¹⁴¹, й туди можна добиратися пароплавом по Влтаві. Ви знаєте, що таке Влтава?

Швейк примусив його скинути черевики й роздягтися. Фельдкурат послуховався, висловлюючи свій протест перед якимись уявними особами.

– Бачите, панове, – звернувся він до шафи й фікуса, – як зі мною поводяться мої родичі. Я не визнаю ніяких родичів, – раптом вирішив він, лягаючи в постіль. – Хоч би небо й земля змовилися проти мене, я не бажаю їх знати.

І кімнатою розляглося фельдкуратове хропіння.

IV

У ці ж дні Швейк відвідав свою стару служницю пані Міллерову. Удома Швейк застав її двоюрідну сестру. Плачучи, вона розповіла, що пані Міллерову заарештували того самого вечора, коли вона відвезла Швейка на війну. Стареньку судили у військовому суді, а оскільки так нічого й не змогли довести, її відправили до концентраційного табору в Штейнгофі. Від неї вже прийшов лист.

Швейк узяв цю родинну реліквію і прочитав:

«Мила Анінко!

Нам тут дуже добре, всі ми здорові. Сусідка по ліжку має висипний... з'явилася тут і чорна...

Все інше в порядку, їсти маємо досить і збираємо картопляні... на юшку. Я чула, що пана Швейка вже... Ти якось довідайся, де він похований, щоб після війни ми могли обсадити його могилу квітами. Я забула тобі сказати, що на горщиці, в правому кутку, в ящику, залишилося маленьке цуценя, пінчер. Але вже багато тижнів йому ніхто не давав їсти, ще з того часу, як прийшли мене... Отже, думаю, що вже пізно. І той песик теж пішов на той...»

А через усю сторінку рожевий штемпель:

*«Zensuriert. K. und K. Konzentrationslager Steinhof».*¹⁴²

– І справді, цуценя було вже неживе, – хлипала двоюрідна сестра пані Міллерової. – І кімнати свої ви б не впізнали. Винайняла її кравчиням, а вони з неї зробили дамський салон. Всюди по стінах моди, у вікнах букети.

Двоюрідна сестра пані Міллерової не могла заспокоїтись. Нарікаючи й не перестаючи хлипати, вона висловила нарешті побоювання, чи не втік Швейк часом із війська і чи не хоче тепер накликати й на неї біду та її занапастити. Під кінець вона розмовляла з ним, як із запеклим пройдисвітом.

– Кумедно, – сказав Швейк. – Це мені надзвичайно подобається. Так, пані Кейржова, ваша правда. Я втік, але для цього я мусив забити п'ятнадцять вахмістрів і фельдфебелів. Тільки ж глядіть, нікому ні слова.

Виходячи зі свого дому, де його так негостинно зустріли, Швейк попросив:

– Пані Кейржова, у пральні є кілька моїх комірців і манишок, викупіть їх, аби я мав у що вдягнутися, коли повернуся з армії. Простежте також, щоб у шафі в моєму одязі не завелася міль. А тих панянок, які сплять на моєму ліжку, вітайте від мене.

Потім Швейк зайшов у шинок «Під келихом». Побачивши його, пані Палівцова відмовилася наточити йому пива, бо він, мабуть, чкурнув з війська.

¹⁴¹ Збраслав – дачна місцевість поблизу Праги.

¹⁴² Переглянуто цензурою. Імператорсько-королівський концентраційний табір Штейнгоф (нім.).

– Мій чоловік, – почала вона ялозити стару історію, – такий уже був обережний, що й на холодне дмухав, а тим часом сидить, бідолаха, замкнений ні за цапову душу. А такі ось люди, що втекли з війська, розгулюють по світі. Вас тут на тому тижні знов шукали. Ми обережніші, ніж ви, – закінчила вона, – а таки встряли в біду. Не кожний має таке щастя, як ви.

Цю розмову чув один літній чоловік, слюсар із Сміхова.

Він підійшов до Швейка і сказав:

– Будь ласка, пане, почекайте мене на подвір'ї, мені треба з вами поговорити.

На вулиці він розговорився з Швейком, якого, зі слів шинкарки Палівцової, також вважав за дезертира.

Старий признався, що в нього є син, який теж утік із війська й тепер живе у бабусі в Ясенній біля Йозефова.

Незважаючи на запевнення Швейка, що він зовсім не дезертир, старий пан тицьнув йому в руку десятку. – Це вам про всякий випадок, – сказав він і потяг Швейка з собою до пивної на розі, – я вас розумію, і вам нема чого боятись.

Швейк повернувся додому пізно вночі. Фельдкурата ще не було, він прийшов аж під ранок, збудив Швейка і сказав:

– Завтра їдемо правити польову месо. Зваріть чорну каву з ромом... Або краще зваріть грог.

Глава XI

Швейк із фельдкуратором їдуть правити польову месу

I

Підготовка до вбивства людей відбувалася завжди з ім'ям Бога або якоїсь іншої вищої істоти, яку витворило людство у своїй фантазії.

Стародавні фінікіяни, перш ніж перерізати горло якомусь полоненому, відправляли такі ж самі урочисті служби Божі, як і кілька тисяч років пізніше нові покоління, коли збирались на війну, аби вогнем і мечем винищувати своїх ворогів.

Людожери гвінейських і полінезійських островів, перед тим як урочисто зжертви своїх полонених або непотрібних їм людей, як от: місіонерів, мандрівників, агентів різних торговельних фірм чи просто цікавих, – приносять жертви своїм богам і виконують при цьому найрізноманітніші релігійні обряди. Через те що в їхні землі ще не проникла культура риз, вони прикривають стегна просто вінками зі строкатого пір'я лісових птахів.

Свята інквізиція перед спаленням своїх жертв відправляла найурочистіші богослужіння: велику месу зі співами.

Під час страти злочинця завжди присутній священик, який своєю присутністю обтяжує приреченого.

У Пруссії пастор підводив нещасного звинуваченого під сокиру, в Австрії католицький священик – на шибеницю, у Франції – під гільйотину, в Америці – на електричний стілець, в Іспанії – на крісло, де засудженого душили дотепно придуманим апаратом. У царській Росії бородатий піп водив революціонерів на смерть тощо.

Всюди при цьому служителі церкви маніпулювали святим розп'яттям, немовби хотіли цим сказати: «Тобі тільки відрубають голову або повісять, задусають чи пропустять через тебе п'ятнадцять тисяч вольт, але згадай, скільки ось цей мусив витерпіти».

Велика бойня – світова війна – теж не обійшлася без благословення священиків. Фельдкурати всіх армій молились і правили меси за перемогу того табору, чий хліб їли.

Під час страти солдатів-бунтівників з'являвся священик. Священника можна було побачити й на стражах чеських легіонерів.

Нічого не змінилося від тих часів, як розбійник Войтех¹⁴³, котрого нарекли «святим», з мечем в одній руці й з хрестом у другій брав участь у різанині й винищуванні прибалтійських слов'ян.

В усій Європі люди йшли, наче худоба на бойню, куди їх вели не тільки різники-імператори, королі, президенти та інші можновладці й полководці, але й священики всіх конфесій, які їх благословляли й приводили їх до лицемірної присяги «на землі, в повітрі, на морі» тощо.

¹⁴³ ...розбійник Войтех – Войтех (Адальберт; 956—997) – єпископ Празький (982—988 і 992—997). Походив з княжого роду Славниковців. Освіту дістав у Магдебурзі. Боровся проти напів'язичницьких народних сект та звичаїв (багатожонство, шлюбів між родичами, торгівля полоненими та рабами тощо), чим викликав глухий спротив широких верств. Після добровільної відставки перебував рядовим ченцем у монастирях Монте-Кассіно та Авентінському (Італія). Заснував у Чехії кілька монастирів і вів широку місіонерську діяльність. Автор легенд про Св. Алекса і Св. Горгонія, однієї з перших чеських дух. пісень «Господи, помилуй нас» тощо. Загинув мученицькою смертю 23.IV.997 р. під час своєї останньої місіонерської подорожі до Східної Пруссії (біля сучасного Гданська в Польщі). Його тіло на вагу золота викупив польський князь Болеслав Хоробрий і урочисто поховав у Гнезно (1000 р.) – центрі шойно заснованого архієпископства. В 1039 р. чеський князь Бржетіслав переніс останки Св. Войтеха до Праги. Св. Войтех нарівні із Св. Вацлавом вважається патроном Чехії. В 999 р. Войтеха було канонізовано і проголошено святим. Пошановується також в Польщі та Угорщині. Гашек висловлює свою суб'єктивну думку про цю історичну постать.

Служба Божа правилася двічі. Вперше, коли частина відїжджала на фронт, а вдруге – вже на передовій, перед кривавою різаниною і смертовбивством.

Пам'ятаю, якось під час польової служби на позиціях ворожий літак кинув бомбу прямісінько на польовий вівтар, і від нашого фельдкурата залишилося тільки криваве лахміття. Потім про нього писали як про мученика, а в той час наші літаки намагались так само прославити фельдкуратів по другий бік фронту.

Ми зловтішалися з цього, й на тимчасовому хресті, поставленому там, де поховали рештки фельдкурата, тієї ж ночі з'явилася така епітафія:

Те, що впаде на нас, те вже й на тебе впало.
Ти ж небо обіцяв і лоно Авраама,
То й небо смерть тобі згори послало,
Де ти співав, лишилась тільки пляма.

II

Швейк зварив чудовий грог, куди кращий від грогу старих моряків. Такий грог смакував би навіть піратіві XVIII століття. Фельдкурат Отто Кац був на сьомому небі.

– Де ви навчилися варити такий чудовий напій? – спитав він.

– У Бремені від одного гульвіси-мор'яка, коли я свого часу мандрував світом, – відповів Швейк. – Він казав, що грог має бути такий міцний, щоб той, хто впаде в море, міг переплисти увесь Ла-Манш. Бо після слабкого грогу потонеш, мов цуценя.

– Хильнувши цього грогу, Швейку, ми добряче відправимо службу Божу, – розмірковував фельдкурат. – Я гадаю, насамперед годилося б сказати кілька слів на прощання. Польова меса – це не така забавка, як відправа в гарнізонний тюрмі або проповідь тим негідникам. У цьому випадку треба справді весь розум у кулаці тримати. Польовий вівтар у нас є. Складаний, мініатюрний. Господи Боже, Швейку, – раптом ухопився він за голову, – ну й барани ж ми обоє. Знаєте, де я сховав цей складаний польовий вівтар? У канапку. А ми ж її продали!

– Ну, це справді нещастя, пане фельдкурате, – сказав Швейк. – Правда, цього гендляр старими меблями я знаю, але позавчора я зустрів його жінку: його посадили за якусь крадену шафу, а наша канапа в одного вчителя у Вршовіце. Біда буде з цим польовим вівтарем. Ми найкраще зробимо, коли вип'ємо грог і подамося його розшукувати, бо, на мою думку, без польового вівтаря не можна відправляти польової служби.

– Справді, нам тільки його й бракує, – меланхолійно сказав фельдкурат, – бо все інше на плацу вже приготували. Теслярі зробили там підвищення. Дароносицю нам позичать у Бржевні, а чашу я повинен мати свою, та що вдієш, коли вона, так би мовити, у чорта в зубах. – Він замислився. – Скажемо, що я її загубив. Можемо взяти спортивний кубок у поручика Вітінгера з сімдесят п'ятого полку. Він свого часу брав участь від клубу «Спортфаворит» у змаганні з бігу і виграв цей кубок. Добрий він бігун. Робив, як перед нами завжди хвалиться, сорок кілометрів: Відень – Медлінг за одну годину сорок вісім хвилин. Я вже з ним учора домовився. Дурень я, що все відкладаю на останню хвилину. І як же це я, телепень, не заглянув у ту канапу?

Під впливом грогу, звареного за рецептом гульвіси-мор'яка, він почав по-всякому себе обзивати, висловлюючи при цьому найрізноманітніші пропозиції щодо того місця, в яке саме його слід послати.

– Ну, годі. Ходімо вже шукати той вівтар! – вигукнув Швейк. – Уже ранок. Мені ще треба вдягти мундир і випити скляночку грогу.

Нарешті вони вибралися. Дорогою до жінки торговця старими меблями фельдкурат розповів Швейкові, що вчора виграв купу грошей у «боже благословення», і коли далі так піде, то він викупить фортепіано з ломбарду.

Це скидалося на обіцянку язичників принести якусь жертву.

Від заспаної жінки торговця старими меблями вони довідались адресу нового власника канапи, вчителя з Вршовіце. Фельдкурат поводився надзвичайно галантно. Він щипнув жінку за щоку і полоскотав її підборіддя.

До Вршовіце вони йшли пішки, бо фельдкурат заявив, що він повинен прогулятися по свіжому повітрі, аби в голову прийшли свіжі думки.

У Вршовіце на квартирі вчителя, старого побожного пана, на них чекала неприємна несподіванка. Знайшовши в канапі польовий вівтар, старий вирішив, що це якийсь знак Божий, і подарував його місцевому вршовіцькому костюлу, залишивши за собою право зробити на другому боці вівтаря напис: «Даровано на честь і славу Божу п. Коларжіком, учителем-пенсіонером, року Божого 1914». Захоплений в самій білизні, вчитель зовсім розгубився. З його слів з'ясувалося, що свою знахідку він сприйняв як диво й перст Божий. Коли, мовляв, він купив цю канапу, якийсь внутрішній голос прямо підказав йому: «Поглянь, що є в ящику канапи». Уві сні з'явився до нього якийсь ангел і наказав: «Відчини ящик в канапі!» Вчитель послухався.

А коли побачив там мініатюрний складаний вівтар з заглибленням для дароносиці, він, мовляв, упав навколішки перед канапою, довго і пристрасно молився, славлячи Бога, бо сприйняв це як веління з неба, й вирішив прикрасити знахідкою костюл у Вршовіце.

– Це нас не дуже цікавить, – сказав фельдкурат, – річ, яка вам не належала, ви мали передати поліції, а не якийсь там триклятий ризниці.

– Через таке диво, – додав Швейк, – ви ще можете влипнути в неприємність із поліцією. Ви, добродію, купили канапу, а не вівтар, який належить державі. Такий перст Божий може вам дорого коштувати. Не треба було вам вірити ангелам. Один чоловік у Згоржі теж виорав у полі церковну чашу. Якийсь блюзнір-злудюга колись украв її та й закопав до кращих часів, аж поки крадіжка забудеться. А той, що знайшов, також побачив у чаші перст Божий і, замість того щоб перетопити її, пішов з нею до священика, мовляв, хотів би її подарувати костюлу. А священик подумав, що це в злодія заговорило сумління, послав по старосту, староста – по жандармів, і його безневинно засудили за святотатство, бо він безнастанно плів щось про диво. Він також хотів урятуватись і розповідав про якогось ангела, вплутавши до цього ще й Діву Марію, отож і дістав десять років. Ви найкраще зробите, коли підете з нами до тутешнього священика, щоб той повернув нам державне майно. Польовий вівтар – це вам не кицька або шкарпетки, що їх можна дарувати кому заманеться.

Старий добродій, одягаючись, тремтів усім тілом, цокотів зубами.

– Я, їй же богу, не мав на думці нічого лихого і нічого поганого не хотів зробити. Я сподівався з Божої ласки допомогти прикрасити наш убогий храм Господній у Вршовіце.

– Авжеж, за рахунок військового майна, – твердо й грубо сказав Швейк. – Спасибі за таку Божу ласку. Один такий Півонька з Хотеборжа теж вирішив, що це Божа ласка, коли одного разу йому під руку навернувся налігач з чужою короною.

Сердешний старий від таких балачок зовсім спантеличився і перестав виправдовуватись, намагаючись якнайшвидше вдягнутись і вирішити цю справу.

Вршовіцький священик ще спав і, коли його розбудили, почав лаятись, бо спросоння подумав, що має йти з святими дарами до хворого.

– Могли б уже дати спокій з цим соборуванням, – бурчав він, неохоче вдягаючись, – отак припече людям умирати саме тоді, коли тобі найкраще спиться. А потім ще сварися з ними за гроші.

І так у передпокої зустрілися: представник Господа Бога серед вршовіцьких цивільних католиків – з одного боку, і представник Божий на землі при військовій службі – з другого боку. А взагалі це була суперечка між цивільним і військовим.

Коли священик запевняв, що польовому віктарю нічого було робити в канані, то фельд-курат говорив, що коли вже на те пішло, то польовому віктарю тим паче нічого було мандрувати з канани до ризниці костюлу, куди ходять лише цивільні. Швейк підпускав при цьому різні зауваження – мовляв, дуже легко збагачувати бідний костюл за рахунок військового майна. Слово «бідний» було взято немов би у лапках.

Врешті вони пішли до ризниці й священик видав польовий віктар під таку розписку:

«Мною одержано польовий віктар, який випадково опинився у
вршовіцькому храмі.

Фельдкурат Отто Кац»

Славетний польовий віктар був придбаний в однієї єврейської фірми «Моріц Малер» у Відні, яка виробляла всілякі предмети, потрібні під час церковних відправ, і речі релігійного вжитку – такі, як чотки і образочки святих.

Віктар складався з трьох частин і був укритий фальшивою позолотою, як і вся слава святої церкви.

Людина, не наділена фантазією, просто не могла б добрати, що саме намальовано на тих трьох частинах. Одно певне – цим віктарем могли б так само успішно користуватись і якісь язичники на Замбезі, й шамани у бурятів та монголів.

Розмальований яскравими барвами, віктар здалека був схожий на кольорову таблицю, призначену для виявлення дальтонізму в залізничників.

Впадала в очі тільки одна фігура якогось голого чоловіка з ореолом і зеленуватим тілом, що нагадувало гусячий огузок, який уже смердить і розкладається. Цьому святому ніхто нічого не робив. Навпаки, по обидва боки його стовбичили два крилаті створіння. Вони мали зображувати ангелів. Але в глядача складалося враження, що цей святий голий чоловік репетує з переляку – так боїться компанії навколо себе, бо ангели скидалися на казкових страхіть, щось середнє між крилатим диким котом і апокаліптичною потворою.

Образок навпроти мав зображувати святу трійцю. Щодо голубки, то загалом художникові не надто вдалося її спотворити. Він намалював якогось птаха, що так само був схожий на голубку, як і на курку породи білий віандот.

Зате Бог-отець скидався на розбійника з дикого Заходу. Таких демонструють глядачам у захоплюючому бойовику. А от син Божий був веселий молодик з опасистим черевцем, прикритим чимось на зразок трусиків. Взагалі Бог-син скидався на спортсмена: хрест він тримав у руці так елегантно, немовби тенісну ракетку.

Ну, а здалеку вся картина зливалась і створювала ілюзію прибуття поїзда на станцію.

Що було намальовано на третьому образку, не піддавалося розгадці.

Солдати завжди сперечалися, коли намагались розв'язати цей ребус. Дехто навіть упізнавав на образку якийсь пейзаж Присазавського краю.

Але під цим був напис:

«Hailige Maria, Mutter Gottes, erbarme unser!».¹⁴⁴

Швейк нарешті поклав польовий віктар у дрожки, а сам сів біля візника на козли. Фельд-курат зручніше вмовстився, поклавши ноги на святу трійцю.

Швейк гомонів із візником про війну.

¹⁴⁴ Свята Маріє, Мати Божа, змилуйся над нами! (нім.)

Візник виявився бунтарем: робив різні зауваження щодо непереможності австрійської зброї, як, наприклад: «Та й намолотили ж вам у Сербії», тощо. Коли вони переїздили митну межу, Швейк на запитання сторожа, що везуть, відповів:

– Святу трійцю і Діву Марію з фельдкуратором.

Тим часом на плацу їх нетерпляче дожидалися маршові сотні.

І дожидалися довго, бо фельдкураторові треба було їхати ще по спортивний кубок до поручика Вітінгера, а потім по дароносицю, ковчег та інше потрібне для відправи начиння, в тому числі й по пляшку церковного вина аж до Бржегновського монастиря. Відправляти польову службу, як це видно по всьому, не так уже й просто.

– Ми крутимо, як можемо, – сказав Швейк візникові.

І це була правда, бо, коли вони підїхали на учбовий плац і підійшли до підвищення з дерев'яним бар'єром і столом, на якому треба було поставити польовий вівтар, виявилось, що фельдкуратор забув про прислужника.

Прислужував йому завжди один піхотинець з полку, але той перевівся у зв'язківці й поїхав на фронт.

– Дрібниця, пане фельдкураторе, – сказав Швейк. – Я теж можу зробити цю роботу.

– А ви вмієте прислужувати?

– Я ніколи цього не робив, – відповів Швейк, – але спробувати все можна. Тепер війна, а в час війни робляться речі, про які вам раніш і не снилось. Вже якось приліплю оте дурне «et cum spiritu tuo» до вашого «dominus vobiscum», уже якось утну. А потім, думаю, воно не дуже-то й важко ходити навколо вас, мов кіт навколо гарячої каші, умивати вам руки і наливати з кухлика вина...

– Гаразд, – сказав фельдкуратор, – але води мені в чашу не наливайте; краще вже зараз налейте і до того другого кухлика вина. А зрештою, я завжди зможу підказати, коли вам іти праворуч, коли ліворуч. Якщо свисну потихеньку один раз, то значить – праворуч, а двічі – ліворуч. З требником теж не дуже часто до мене носіться. Зрештою, це все забавки. Не боїтесь?

– Я нічого не боюся, пане фельдкураторе, навіть прислужування.

Фельдкуратор мав рацію, коли сказав: «Зрештою, це все забавки». Все обійшлося якнайкраще.

Промова фельдкуратора була зовсім коротка.

– Солдати! Перед відїздом на поле бою ми зійшлися сюди звернути своє серце до Бога, щоб отець небесний послав нам перемогу і зберіг нас у повному здоров'ї. Не буду вас довго затримувати і бажаю вам усього найкращого!

– Ruht! – крикнув старий полковник на лівому крилі.

Польову відправу тому й називають польовою, що вона підлягає таким самим законам, як і воєнна тактика на полі бою. У добу Тридцятилітньої війни, під час довгих маневрів, і польові служби тривали надзвичайно довго.

За сучасної тактики, коли пересування військ відбувається швидко і рішуче, польова відправа теж має бути і коротка, і рішуча. Ця відправа тривала рівно десять хвилин, і ті, котрі стояли ближче, дуже дивувалися, чому під час служби фельдкуратор насвистує.

Швейк миттю реагував на сигнали. Він з'являвся то з правого, то з лівого боку і лише повторював: «Et cum spiritu tuo».

Все це нагадувало індіанський танок навколо жертвовного каменя, але справляло добре враження, бо розганяло нудьгу запорошеного смутного плацу з алеєю сливових дерев та солдатськими вбиральнями на задньому плані, пахощі яких заступали містичний запах ладану готичних храмів.

Всі розважалися з великою приємністю. Офіцери навколо полковника розповідали один одному анекдоти. Так що все було в повному порядку. То тут, то там поміж солдатами чулося: «Дай затягнутися».

І, як жертвний дим, здіймалися до неба сині хмаринки тютюнового диму. Закурили навіть і старшини, побачивши, що сам полковник теж курить.

Нарешті пролунало: «Zum Gebet!»¹⁴⁵ – завихрило пилюкою, і сірий чотирикутник мундирів преклонив коліна перед спортивним кубком поручика Вітінгера, виграним у змаганнях з бігу на дистанції Відень – Медлінг.

Кубок був повний, і кожна маніпуляція фельдкурата супроводилась вигуками, що котилися солдатськими шеренгами: «Оце так хильнув!».

Цю процедуру фельдкурат повторив двічі; потім ще раз пролунало: «На молитву!» – і військовий оркестр для пожвавлення настрою заграє «Боже, храни нам цісаря». Після цього команди: «Шикуйся!» і «Кроком руш!».

– Позабирайте ці манатки, – сказав фельдкурат Швейкові, показуючи на польовий вівтар, – бо ж треба порозвозити, що в кого брали.

Вони поїхали тими самими дροжками й чесно все повернули власникам, за винятком пляшки церковного вина.

Відіславши нещасного візника до комендатури, – мовляв, там йому заплатять за всю цю довгу подорож, – вони повернулися додому, і враз Швейк звернувся до фельдкурата:

– Насмілюсь запитати, пане фельдкурате, чи повинен прислужник бути того самого вірування, як і той, кому він прислужує?

– Звичайно, – відповів фельдкурат. – Бо інакше відправа була б недійсна.

– Тоді, пане фельдкурате, сталася велика помилка, – сказав Швейк. – Я не належу до жодного віросповідання. Так уже мені в житті не таланить.

Фельдкурат глянув на Швейка, хвилину помовчав, потім поплескав його по плечу і сказав:

– Випийте церковного вина, що залишилося в пляшці, і вважайте, що ви знову вступили до лона святої церкви.

¹⁴⁵ На молитву! (нім.)

Глава XII

Релігійний диспут

Швейк, бувало, цілими днями не бачив пастиря солдатських душ. Фельдкурат ділив свій час між виконанням духовних обов'язків та гульнею і приходив додому дуже рідко, звичайно брудний, невмитий, як кіт після прогулянок по дахах.

Повернувшись додому, коли ще міг ворухити язиком, фельдкурат перед сном розмовляв із Швейком про високі цілі, про духовний екстаз і радість мислення. А інколи намагався говорити віршами, цитував Гейне.

Швейкові довелося відправляти з фельдкуратом ще одну польову службу в саперів, куди помилково викликали й іншого фельдкурата, колишнього вчителя Закону Божого, людину надзвичайно релігійну. Він дивився на свого колегу з великим подивом, особливо коли той запропонував йому ковток коньяку із Швейкової польової фляжки, яку Швейк завжди носив із собою на такі релігійні церемонії.

– Коньяк доброї марки, – припрошував фельдкурат Отто Кац. – Випийте і йдіть додому. Я вже сам усе залагоджу, і до того ж мені треба побути на свіжому повітрі, щось сьогодні трохи болить голова.

Побожний фельдкурат, з осудом похитавши головою, пішов геть, а Кац, як звичайно, блискуче зіграв свою роль.

На цей раз він перетворив у Господню кров вино, змішане з газованою водою, та й проповідь була довша, причому кожним третім її словом було «і так далі» або «напевно».

– Солдати, сьогодні ви поїдете на фронт і так далі. Ви зверніться тепер до Бога і так далі. Ви не знаєте, що з вами буде. Напевно. І так далі.

І весь час від вівтаря лунало «і так далі», «напевно», напереміну з Богом і всіма святими.

В екстазі й ораторському запалі фельдкурат називав і принца Євгенія Савойського святим, який охоронятиме саперів, коли вони наводитимуть мости через ріки. Проте польова служба обійшлася без будь-яких обурливих інцидентів, приємно й весело. Сапери чудово розважились.

Дорогою додому фельдкурата і Швейка не хотіли пустити із складаним польовим вівтарем до трамвая.

– Ось як трісну тебе оцим святим по голові, – кинув Швейк кондукторові.

Коли вони, нарешті, добралися додому, виявилось, що дорогою загубили дароносицю.

– Подумаєш, велика втрата! – промовив Швейк. – Перші християни відправляли службу і без дароносиці. Коли ми оголосимо про втрату, то той чесний, хто знайде її і віддасть нам, вимагатиме нагороди. Коли б це були гроші, то, можливо, й не знайшовся б такий чесний, хоч бувають і такі люди. В нас у Будейовіце у полку був один солдат, несусвітний бевзь. Він якось знайшов на вулиці шістсот крон і відніс їх у поліцію, і в газетах про нього писали, як про чесну людину, а він через те лише сорому набрався. Ніхто із ним не хотів розмовляти, кожен цвікав йому в вічі: «Йолопе, яку ж ти дурницю встругнув, таж тебе це мулятиме до смерті, якщо ти маєш бодай краплю совісті». Була в нього дівчина, так та з ним і розмовляти перестала. А коли він приїхав додому у відпустку, то друзі викинули його під час танців з пивниці; хлопець почав сохнути, замислюватись і кінець кінцем кинувся під поїзд. А ще жив колись у нас на вулиці один кравець. Він знайшов золотий перстень. Люди остерігали, щоб не віддавав його в поліцію, але він, упертий, не послухався. Зустріли його надзвичайно чемно, вже хтось заявив, що загубили золотого персня з діамантом, але потім глянули на камінець і кажуть: «Чоловіче, та це ж скло, а не діамант. Скільки вам дали за той діамант? Таких «чесних» ми знаємо». Нарешті з'ясувалося, що хтось інший загубив золотий перстень з фальшивим діамантом, якусь там родинну пам'ятку, але кравець відсидів три дні, бо він, розхвилювавшись, образив поліція. Але

законну нагороду – десять відсотків, тобто одну крону двадцять гелерів – він усе-таки дістав, бо цей непотріб коштував двадцять крон, та кравець цю законну нагороду швиргонув тому панкові в обличчя, а той подав на нього в суд за образу, і кравцеві припаяли ще десять крон штрафу. «Якщо хто знайшов щось і чесно віддав, той заслуговує на двадцять п'ять парених різок. Треба відшмагати, щоб аж посинів, прилюдно відшмагати, аби люди собі це закарбували й знали, як у таких випадках поводитись», – казав він потім. Гадаю, що нашої дароносиці нам ніхто не принесе, хоч на ній і є ззаду польова печатка, бо з військовими речами ніхто не хоче мати справи. Краще в річку десь укине, аби ще халепи не нажити. Вчора в шинку «Під золотим віночком» я розмовляв з одним селяком, йому вже п'ятдесят шість років. Він приїхав до Нової Паки в окружне управління запитати, чому в нього рекувізували бричку. Дорогою додому, коли його викинули з окружного управління, він побачив військовий обоз, що саме прибув і стояв на майдані. Якийсь молодик – він віз консерви для армії – попросив його хвилинку постояти біля коней та як пішов, то вже більш і не вернувся. Коли ж обоз рушив, то сільський дядько теж мусив їхати з ними і дістався аж до Угорщини, а там у якомусь місті теж попросив когось постояти біля воза і лише так урятувався, бо інакше були б його потягли аж до Сербії. Повернувся додому сам не свій і більше не хоче мати нічого спільного з військовими речами.

Увечері до них у гості прийшов побожний фельдкурт, той самий, що збирався вранці також відправляти польову службу саперам. Це був справжній фанатик. Він прагнув кожного навернути до Бога. Коли був ще законовчителем у школі, в різних газетах вряди-годи з'являлися про нього замітки: «Жорстокий законовчитель» або «Законовчитель та його потиличники». Він був переконаний, що дитина найкраще засвоїть Закон Божий за допомогою системи різок.

Гість трохи накульгував на одну ногу – наслідок зустрічі з батьком одного учня. Законовчитель набив його сина по голові, бо хлопчик висловлював певні сумніви щодо святої трійці й дістав за це три потиличники: один – за Бога-Отця, другий – за Бога-Сина, а третій – за Святого Духа.

Сьогодні він прийшов, аби спрямувати свого колегу Каца на праведну путь і навернути його на добрий розум. Почав він такими словами:

– Дивуюся, що у вас не висить розп'яття. Де ви молитесь, і де ваш молитовник? Жодна ікона не прикрашає стін вашої кімнати. Що це висить у вас над ліжком?

Кац посміхнувся: – Це «Сусанна в купальні»¹⁴⁶, а ця гола жінка, нижче, – одна моя давня знайома. Праворуч – японська акварель. Вона зображує сексуальний акт між гейшею і старим японським самураєм. Правда ж, дуже оригінально? Молитовник лежить у мене в кухні. Швейку, принесіть його сюди й розгорніть на третій сторінці.

Швейк пішов, і в кухні тричі раз за разом бахнули витягнуті з пляшок корки.

Побожний фельдкурт ужахнувся, побачивши на столі три пляшки.

– Це легеньке церковне вино, колего, – сказав Кац. – Рислінг, дуже доброї марки. Смаком схожий на мозельське.

– Я пити не буду! – рішуче заявив побожний курат. – Я прийшов заронити у ваше серце іскру Божу, щиро поговорити з вами.

– Якщо так, то в горлі у вас пересохне, колего, – промовив Кац. – Пийте, а я буду слухати. Я людина дуже толерантна, можу вислухати й думки інших.

Побожний фельдкурт трохи надпив і витріщив очі.

– Ну й хороше ж бісове вино, колего! Чи ж не так? – спитав Кац. Фанатик відповів:

– Я бачу, ви лихословите.

¹⁴⁶ «Сусанна в купальні» – картина Рубенса чи Тінторетто на відомий сюжет з бібл. книги Пророка Даниїла (гл.13). Двоє суддів увірвалися до лазні, де купалася дружина судового чиновника Йоакіма і зажадали, щоб вона їм віддалась. Після відмови вони звинуватили її у перелюбстві й засудили до смерті. Лише Даниїл, допитавши кожного суддю окремо, з'ясував неправду. Сусанну виправдали, а суддів стратили.

– Це звичка, – відповів Кац. – Часом я ловлю себе навіть на блюзнірстві. Підлийте, Швейку, панові курату! Можу вас запевнити, що теж лаюся на всі заставки іменем Господа Бога, Христа розп'ятого та всіх Святих Таїнств. Гадаю, коли відкалатаєте в армії стільки, скільки я, то й ви не гірше язика наламаєте. Це нескладно, а в нас, духовних осіб, небо, Бог, хрест і Святі Таїнства завжди напихваті. Адже ж це звучить гарно і професіонально. Пийте, колего!

Колишній законовчитель машинально відпив вина. Видно, він хотів щось відповісти, але не зміг. Міркував.

– Вище голову, колего! – вів далі Кац. – Не суптєся, немовби вас за п'ять хвилин мають повісити. Одного разу, чув я, ви в п'ятницю, гадаючи, що це четвер, помилково з'їли в ресторані свинячу котлету, а потім в убиральні запихали собі в горлянку палець, намагаючись виригати все, що з'їли, бо боялися, щоб Господь Бог вас не стер з лиця землі. А я не боюся у піст їсти м'ясо, і навіть пекла не боюся. Пардон! Пийте, колего, пийте. Так. Вам уже краще? Чи поділяєте ви прогресивні погляди на пекло і йдете за духом часу, з реформістами? На вашу думку, в пеклі замість звичайних казанів з сіркою для нещасних грішників стоять автоклави, тобто котли високого тиску, і рожни з електричним мотором? Грішників там, напевно, смажать на маргарині, й мільйон років по них перекочуються шляхові катки, скрегіт зубів там викликають дантисти спеціальними пристроями, квиління грішників записується на грамофонні платівки, а потім ті платівки посилають нагору до раю задля розваги праведникам. Що ж до раю, то там, по-вашому, діють пульверизатори з одеколоном, а фісгармонія грає Брамса так довго, що кожен волів би втекти до пекла або до чистилища. В ангелат у задочках аеропланні пропелери, аби не натруджувати собі крилець. Пийте, колего, пийте! Швейку, налийте йому коньяку, мені здається, що йому зле.

Опам'ятавшись, побожний курат зашепотів:

– Релігія – це міркування вищого порядку. Хто не вірить в існування святої трійці...

– Швейку, – перервав його Кац, – налийте пану фельдкуратові ще чарку коньяку. Хай прочунє. Розкажіть йому що-небудь, Швейку.

– Біля Влашима був собі, насмілюсь доповісти, пане фельдкурате, – почав Швейк, – один настоятель, а в нього, коли його економка втекла з дитиною і з грішми, була служниця. Цей настоятель на старість узявся вивчати святого Августина, того самого, що нібито належить до отців церкви. І вичитав він там, що кожен, хто вірить в антиподів, має бути проклятий. Покликав він свою служницю та й каже: «Слухайте, ви якось мені говорили, що ваш син, слюсар, виїхав до Австралії. Отже, він тепер у антиподів, а святий Августин наказує, щоб кожен, хто вірить в антиподів, був проклятий». – «Отче духовний, – каже йому баба, – таж мій син присилає мені з Австралії листи і гроші». – «Це диявольська мана, – відповідає їй настоятель, – ніякої Австралії, за святим Августином, немає, це вас тільки антихрист обплутав». В неділю він прилюдно прокляв її в костьолі й кричав, що Австралії немає. Відразу ж із костьолу його відвезли до божевільні. Правду кажучи, багатьом там місце. У монастирі урсулинок зберігається пляшечка з молоком Діви Марії, яким вона годувала Ісусика, а в сирітському домі біля Бенешова, коли туди привезли святу воду з Лурда¹⁴⁷, сироти від цієї води дістали таку бігунку, якої й світ не бачив.

Побожному фельдкуратові почало мигтати в очах. Він опритомнів завдяки новій порції коньяку, який ударив йому в голову і, кліпаючи очима, спитав Каца:

– Ви не вірите в непорочне зачаття Марії? Ви не вірите, що палець Святого Іоанна Хрестителя, який зберігається в піаристів, справжній? А взагалі в Господа Бога ви вірите? І якщо не вірите, то чому ви стали фельдкуратором?

¹⁴⁷ ...коли туди привезли святу воду з Лурда – місто у Франції, куди ходили католицькі паломники до статуї Божої матері, яка вважалась чудотворною і до джерела святої води.

– Вельмишановний колего, – відповів Кац, поплескуючи співрозмовника по-панібратському по плечу, – поки держава не визнає, що солдати, йдучи в бій умирати, не потребують Божого благословення, доти фельдкуратство буде добре оплачуваною професією. До того ж на цій службі аж ніяк не перевтомишся. Для мене це краще, ніж бігати полігонами і тупцяти на маневрах. Раніше я діставав накази від начальників, а сьогодні роблю, що заманеться. Представляю того, хто не існує. І сам граю роль Бога. Якщо не захочу комусь відпустити гріхів, то не відпущу, хоча б він благав мене навколішках. А втім, таких би знайшлося до біса мало.

– Я люблю Господа Бога, – сказав побожний фельдкурат, гикнувши, – дуже його люблю. Дайте мені трохи вина. Я шаную Господа Бога, – повів він далі, – дуже його шаную і поважаю. Нікого так не шаную, як його.

Враз він гупнув кулаком об стіл, аж пляшки підскочили.

– Бог – це велич, це щось неземне. Він чесний у своїх ділах, осяйний, як сонце, і ніхто в мені цієї віри не похитне. І святого Йосифа поважаю, всіх святих поважаю, крім святого Серапіона¹⁴⁸... Дуже вже паскудне в нього ім'я.

– Справді, не завадило б йому подати прохання про зміну імені, – зауважив Швейк.

– Люблю Святу Людмилу й Святого Бернарда¹⁴⁹, – вів далі колишній законовчитель. – Він урятував чимало прочан на Сен-Готарді. Носить на шиї пляшку з коньяком і розшукує занесених снігом.

Розмова набрала іншого спрямування. Побожний курат почав патякати таке, що ні в які ворота не лізло.

– Шаную немовлят і їхнє свято двадцять восьмого грудня. Ірода ненавиджу. Коли курка спить – свіжих яєць не дістати.

Він вибухнув реготом і заходився співати:

Святий Боже, святий кріпкий...

Однак одразу ж урвав і, підвівшись, суворо запитав Каца:

– Ви не вірите, що п'ятнадцятого серпня свято вознесіння Діви Марії?

Веселощі були в повному розпалі. З'явилися ще пляшки, й Кац час від часу вимагав:

– Скажи, що не віриш у Господа Бога, а то не наллю.

Здавалося, що повернулися дні переслідувань перших християн. Колишній законовчитель співав якусь пісню про мучеників часів Римської імперії і горлав:

– Вірю в Господа Бога, не зречуся його. Не треба мені твого вина! Я можу й сам по нього послати!

Нарешті його поклали в ліжку. Перед тим як заснути, він урочисто проголосив, піднісши праву руку, наче до присяги:

– Вірю в Бога-Отця, Сина і Святого Духа! Принесіть мені молитовник!

¹⁴⁸ ...крім святого Серапіона – таких святих кілька. Один – чернець-пустельник, уславився тим, що продавав себе у рабство, щоб проповідувати Слово Боже заможним людям. Пом. в добровільному вигнанстві 388 р. Другий – єпископ у Єгипті (пом. 365 р.). Ще один – герой «Легенди про сімох сплячих» («Легенди про сімох братів») стражник рим. імп. Деція. Рятуючись від переслідувань разом з шістьма своїми братами, сховався в печері. Імператор наказав замурувати їх живцем. Але Господь їх приспав. І коли вони прокинулися (в 447 р.) то вважали, що пройшла лише одна ніч. Вони вислали одного за харчами в Ефес. Коли люди довідалися про ці дива, то захотіли їх побачити. Але всі семеро дуже швидко померли.

¹⁴⁹ Люблю Святу Людмилу і Святого Бернарда... – Св. Людмила (870—921). Бабуся Св. Вацлава – чеського патрона. Підступно вбита у замку Тетін. Канонізована в XI ст.; Св. Бернард (Бернхард) з Аости (XI ст.) – нар. у Савої. Був архід'яконом в м. Аоста (біля Турина). Разом з однодумцями в 1049 р. заснував монастир на гірському перевалі (зараз Вел. СенБернар) у швейцарських Альпах на вис. 2473 м., де давав подорожнім прихисток під час непогоди. Вивів особливу породу собак (сенбернар), яка пристосована рятувати людей з-під снігу після лавин. Вважається покровителем альпіністів та жителів Альп. Зображувався в рясі Ордену августинів з глечиком вина, зерном, блискавкою, а також – чортом, який лежить біля його ніг. Його день відзначають 15 червня. Не плутати із Св. Бернардом Клервоським (1090—1153) – одним із засновників Ордену бернардинців (цістерціанців).

Швейк тицьнув йому в руку якусь книжку, що лежала на нічному столику, і побожний фельдкурат заснув з «Декамероном» Боккаччо в руках.

Глава XIII

Швейк йде соборувати

Фельдкурат Отто Кац сидів, замислившись, над циркуляром, який він саме приніс із казарми. Це було засекречене розпорядження військового міністерства:

«Військове міністерство скасовує на час війни чинні інструкції щодо соборування солдатів армії й встановлює такі правила для військового духовенства:

§ 1. На фронті скасовується соборування.

§ 2. Тяжкохворим і пораненим забороняється переміщуватись у тил заради соборування. Обов'язком військових священиків є негайно передати таких людей відповідним військовим установам для дальшого покарання.

§ 3. В тилових госпіталях можна проводити групове соборування згідно з висновками військових лікарів, якщо вищезгадане соборування не заважатиме роботі відповідних військових установ.

§ 4. У надзвичайних випадках командування військових тилових лазаретів може дозволити поодиноким особам соборування.

§ 5. Військові священики зобов'язані за викликом командування військових лазаретів соборувати тих, кого запропонує командування».

Потім фельдкурат перечитав ще раз розпорядження, в якому його повідомляли, що завтра він повинен піти на Карлову площу до військового лазарету соборувати тяжкопоранених.

– Слухайте, Швейку! – вигукнув фельдкурат. – Хіба це не свинство? Немовби на цілу Прагу я один-однісінький фельдкурат. Чому туди не пошлють отого побожного священика, що в нас недавно ночував? Йти соборувати аж на Карлак? Я вже й забув, як це робиться.

– То давайте купимо собі катехізис, там усе буде, пане фельдкурате, – сказав Швейк. – Для духовних пастирів це щось на зразок путівника для іноземців. В Емаузькому монастирі працював один помічник садівника; коли він захотів зробитися послушником і дістати рясу, аби не зношувати свого одягу, мусив купити собі катехізис і вивчити, як треба хреститись, і хто єдиний уникнув первородного гріха, і що значить мати чисте сумління, та інші такі дрібниці, а потім він потайки продав з монастирського городу половину огірків, і його з ганьбою вигнали зі святої обителі. Коли я з ним зустрівся, він мені й каже: «Ті огірки я міг продати й без катехізису».

Коли Швейк приніс куплений катехізис, фельдкурат, гортаючи сторінки, казав:

– Диви-но, соборування може здійснити лише священик, і то виключно елеєм, що його освятив єпископ. Отже, Швейку, ви не маєте права самі до цього братись. Ану ж бо, прочитайте мені, як треба відправляти соборування.

Швейк почав читати:

– «Це робиться так: священик мастить хворому окремі органи чуттів і тим часом молиться: «Через святе помазання і завдяки всеблагому милосердю, хай простить тобі Бог усі твої гріхи, заподіяні зором, слухом, нюхом, смаком, мовою, дотиком і ходою».

– Хотілося б мені, Швейку, знати, – обізвався фельдкурат, – що поганого людина може заподіяти дотиком. Ви можете це мені пояснити?

– О, багато чого, пане фельдкурате. Наприклад: залізти до чужої кишені або на танцях... Ви ж знаєте, які там кумедії бувають?

– А ходою, Швейку?

– Коли людина почне шкутильгати, щоб над нею змилюсь.

– А нюхом?

– Коли хто від смороду носа відвертає.

– А смаком, Швейку?

– Коли хтось на когось облизується, мов кіт на сало.

– А мовою?

– Це вже треба розглядати разом із слухом, пане фельдкурате. Коли один городить казна-що, а другий уже й вуха розвісив.

Після цих філософських міркувань фельдкурат на хвилину замислився і сказав:

– Отже, нам потрібний єлей, освячений єпископом. Ось вам десять крон, – купіть пляшечку. На військових складах такого єлею, звичайно, немає.

І Швейк помандрував по єлей, освячений єпископом. А розшукати його куди важче, ніж живу воду в казках Божени Немцовой.¹⁵⁰

Швейк заходив у кілька аптекарських магазинів, і досить було йому тільки вимовити: «Прошу пляшечку єлею, освяченого єпископом», – як усі вибухали реготом або з переляку ховалися за прилавки. А Швейк робив надзвичайно серйозну міну.

Нарешті він вирішив спробувати щастя в аптеках. У першій аптеці лаборантові наказали випроводити Швейка. У другій хотіли телефонувати до швидкої допомоги, а в третій провізор сказав йому, що на Длоугій вулиці фірма «Полак» – торгівля оліями й лаками – напевне матиме на складі потрібний йому єлей.

Фірма «Полак» на Длоугій вулиці справді була фірмою дуже оперативною. Вона не випускала з рук жодного покупця, поки його не задовольнить. Якщо покупець просив копайського бальзаму¹⁵¹, – йому наливали скипидару, і все було гаразд.

Коли Швейк прийшов туди і попросив на 10 крон єлею, освяченого єпископом, хазяїн сказав прикажчикові:

– Налийте йому, пане Таухен, сто грамів конопляної олії номер три. А прикажчик, загортаючи пляшечку в папір, по-діловому промовив до Швейка:

– Це перший гатунок, а якщо потребуватимете пензлів, лаків, оліфи, – звертайтеся, будь ласка, до нас. Ми вас бездоганно обслужимо.

Тим часом фельдкурат повторював з катехізису те, що колись у семінарії йому не вдалося зятати. Йому дуже сподобалися деякі надзвичайно глибокі за своїм змістом речення, з яких він сміявся, аж за боки хапався: «Назва «останнє помазання» бере початок з того, що це помазання звичайно буває останнім з усіх помазань, які церква дає людині». Або: «Останнє помазання може прийняти кожний католицький християнин, який небезпечно захворів і вже дійшов розуму». «Хворий, якщо це можливо, повинен приймати останнє помазання, перебуваючи в повній свідомості».

Потім прийшов ординарець і приніс пакет з повідомленням, що завтра при соборюванні в лазареті буде присутнє Товариство шляхтянок для релігійного виховання солдатів.

Це Товариство складалося з істеричок, які роздавали солдатам в госпіталях образки святих та книжечки з оповіданням про католицького солдата, який умирає за найяснішого монарха. На обкладинках був кольоровий малюночок із зображенням бойовища: всюди валяються трупи людей і коней, розбиті вози з амуніцією й гармати лафетами догори. На обрії палає село, рветься шрапнель, а на передньому плані лежить, умираючи, солдат з відірваною ногою. Над ним схиляється ангел, що приніс йому вінок з написом на стрічці: «Ще сьогодні ти будеш зі мною в раю». І солдат щасливо всміхається, немовби йому принесли морозива.

Отто Кац перечитав зміст пакета, сплюнув і подумав: «Ну й день же буде знову завтра».

Фельдкурат знав цю «банду», як він називав товариство, ще з храму Святого Ігнатія, де кілька років тому проповідував для військових. Тоді ще він багато душі вкладав у свої крас-

¹⁵⁰ І Швейк помандрував по єлей, освячений єпископом. А розшукати його куди важче, ніж живу воду в казках Божени Немцовой. – Немцова Божена (1820—1862) – видатна чеська письменниця. Авторка збірки «Народні оповідання та легенди», повістей «Бабуся», «В замку і околицях» тощо. Герої Немцовой – прості люди, які відзначаються глибокою моральною чистотою і внутрішньою духовною силою.

¹⁵¹ копайський бальзам – лікувальна мазь.

номовні виступи, товариство шляхтянок звичайно розсідалося за полковником. Дві високі, худючі жінки в чорних сукнях, з чотками якимось після проповіді підступили до нього й цілих дві години торочили про релігійне виховання солдатів, поки він не осатанів і не сказав: «Пробачте, ласкаві пані, але на мене чекає пан капітан на партію фербля».

– Ну, елей ми вже придбали, – урочисто сказав Швейк, повернувшись із фірми «Полак», – конопляна олія номер три, перший ґатунок, можемо тепер вимастити нею хоч цілий батальйон. Це солідна фірма. Продає також оліфу, лаки й пензлі. Нам ще потрібний дзвіночок.

– А навіщо він здався, Швейку?

– Треба, пане фельдкурате, дорогою дзвонити, щоб, коли будемо йти з Господом Богом і з тією конопляною олією номер три, люди перед нами шапки скидали. Це так завжди робиться, і багато людей, які на цю церемонію не звертали уваги й не скидали шапок, були заарештовані. На Жижкові одного разу парафіяльний священник відлупцював сліпого, який теж не зняв шапки, а до того ж бідолаха ще й посадили, бо в суді йому довели, що він не глухонімиий, а тільки сліпий, отже, чув дзеленькання дзвіночка і своєю поведінкою подавав поганий приклад, хоч це й було вночі. Це так, як на свято Тіла Господнього¹⁵². В інший день люди на нас навіть на звернули б уваги, а тепер будуть перед нами шапки скидати, тому, якщо, пане фельдкурате, не маєте нічого проти, я миттю принесу дзвіночок.

Діставши дозвіл, Швейк за півгодини приніс дзвіночок.

– Це з воріт заїзду «У Кржіжку», – сказав він, – коштує мені п'яти хвилин страху, і до того ж довелося чекати, бо весь час швендіали люди.

– Я йду до кав'ярні, Швейку. Якщо хто прийде, хай зачекає.

Десь за годину з'явився сивий підстаркуватий пан. Тримався він прямо і дивився суворо.

Від усієї його постаті віяло злобою й рішучістю. Дивився він так, немовби доля послала його знищити цілу нашу бідну планету, щоб і слід її загубився у всесвіті.

Добродій говорив грубим, сухим і суворим тоном.

– Він дома? Пішов, кажете, до якоїсь кав'ярні? Сказав зачекати? Гаразд. Чекатиму хоч до ранку. На кав'ярню гроші є, а борги платити нема чим. Священик! Тьху, до біса! – І він плюнув у кухні на підлогу.

– Не наплювайте нам тут, пане, – озвався Швейк, дивлячись з цікавістю на незнайомця.

– А я ще раз плюну, отак, – уперто сказав суворий добродій, плюючи на підлогу вдруге. – Як йому не сором! Військовий священник. Ганьба!

– Якщо ви культурна людина, – застеріг його Швейк, – відучіться плювати в чужій квартирі. Чи, може, ви думаєте, що коли вибухнула світова війна, то вам уже все дозволено? Поводьтеся пристойно, а не так, ніби якийсь голодранець. Ви повинні бути чемним, говорити ввічливо і не хуліганити, ви, пришелепуватий цивіляко!

Суворий пан устав з крісла і, тремтячи від хвилювання, заговорив:

– Ви що собі дозволяєте? Ви смієте казати, що я невихована людина? То хто я, по-вашому, хто? Кажіть!..

– Нужник, ось хто ви! – випалив Швейк, дивлячись йому в очі. – Плюєте на підлогу так, наче ви в трамваї, поїзді або десь у ресторані. Я завжди дивувався, чому там усюди висять таблички, що на підлогу плювати забороняється. А тепер бачу: це через вас. Вас, мабуть, уже всюди добре знають.

Суворий незнайомиць аж на виду змінився, й на адресу Швейка й фельдкурата посипався град добірної лайки.

– Ви вже виговорились? – спокійно спитав Швейк, коли пролунали останні образи: «Ви розбійники, ви обидва падлюки, – який пан, такий крам». – Може, ще щось маєте додати, поки не злетіли зі сходів?

¹⁵² Обрядове релігійне свято у католиків.

Але суворий добродій так уже вичерпався, що на думку йому не спадала жодна соковита лайка. І він замовк. Швейк вирішив, що марно чекати якихось доповнень, а тому відчинив двері, поставив суворого пана обличчям до виходу... і такого удару не посоромився б навіть найкращий гравець футбольної команди міжнародного класу.

А за суворим добродієм покотився сходами Швейків голос:

– Вдруге, коли виберетеся в гості до порядних людей, поведіться пристойно!

Суворий добродій, чекаючи на фельдкурата, довго ходив попід вікнами.

Швейк відчинив вікно і стежив за ним.

Нарешті гість дочекався фельдкурата, який привів його до кімнати й посадовив навпроти себе на стілець.

Швейк мовчки приніс плювальницю і поставив її перед гостем.

– А це, Швейку, навіщо?

– Насмілюсь доповісти, пане фельдкурате, що з цим ось добродієм уже була тут невеличка неприємність через плювання на підлогу.

– Залишіть нас, Швейку, ми дещо маємо наодинці залагодити.

Швейк козирнув:

– Насмілюсь доповісти, пане фельдкурате, я вас залишаю, – пішов на кухню, а в кімнаті розпочалася дуже цікава розмова.

– Ви, якщо не помиляюся, прийшли одержати гроші по тому векселю? – спитав фельдкурат свого гостя.

– Так. І надіюся...

Фельдкурат зітхнув.

– Ми часто потрапляємо в таку ситуацію, коли нам залишається тільки надія. Яке це чудесне слівце – «надійся». Це один з листочків трилисника, який підносить людину над хаосом життя: віра, надія, любов.

– Я надіявся, пане фельдкурате, що сума...

– Звичайно, шановний пане, – перепинив його фельдкурат. – Можу ще раз повторити, що слово «надіятись» додає людині сили в її боротьбі з життям. І ви не втрачайте надії. Це прекрасно – мати певний ідеал, бути невинним, чистим створінням, яке позичає гроші під вексель і має надію, що йому вчасно заплатять. Надіятися, постійно надіятися, що я виплачу вам тисячу двісті крон, коли в моїй кишені менше ста.

– Отже, ви... – затинаючись, відізвався гість.

– Так, отже, я... – відповів фельдкурат. Обличчя гостя знову набрало впертого і лютого виразу.

– Пане, це шахрайство, – сказав він, підводячись.

– Заспокойтеся, шановний пане.

– Це шахрайство! – вперто вигукнув гість. – Ви зловживаєте моєю довірою!

– Пане, – сказав фельдкурат, – вам для здоров'я треба свіжого повітря. Тут надто задушно. Швейку, – гукнув він до кухні, – цей пан бажає вийти на свіже повітря!

– Насмілюсь доповісти, пане фельдкурате, – озвався Швейк з кухні, – я цим паном уже раз відчиняв двері.

– Повторити! – пролунав наказ. І Швейк виконав його рвучко, швидко і суворо.

– Дуже добре, пане фельдкурате, – сказав Швейк, повернувшись з коридора, – що ми з ним упоралися раніше, ніж він тут почав бешкетувати. В Малешіце був один корчмар, грамотій. Він на все мав цитати зі Святого Письма, а коли кого лупцював гарапником, завжди примовляв: «Хто жаліє різки, той ненавидить сина свого, але хто любить його, то, доки не пізно, карає; я тебе, потіпахо, провчу, як битися в моєму шинку».

– Бачите, Швейку, як то буває з такою людиною, що не шанує священика, – засміявся фельдкурат. – Святий Іоанн Златоуст сказав: «Хто шанує священика, шанує Христа, хто крив-

дить священика, кривдить Господа Ісуса Христа, заступником якого є священик». До завтрашнього дня ми повинні добре підготуватися. Підсмажте яєчню з шинкою, зваріть пунш бордо, а потім віддамося побожним роздумам, бо, як сказано у вечірній молитві: «Милосердям Божим відвернуто всі підступи ворогів проти дому цього».

На світі існують уперті люди. До них належав і добродій, що його вже двічі викинули з квартири фельдкурата. Саме коли вечеря була готова, хтось задзвонив. Швейк пішов відчинити, за хвилину повернувся і доповів:

– Він знову тут, пане фельдкурате. Я поки що замкнув його у ванній, аби ми могли спокійно повечеряти.

– Погано робите, Швейку, – сказав фельдкурат. – Гість у хату – Бог у хату. В давні часи на бенкети для розваги кликали блазнів-потвор. Приведіть його сюди, хай нас розважить.

Швейк за хвилину повернувся з упертим відвідувачем, який похмуро дивився поперед себе.

– Сідайте, – чемно попросив його фельдкурат. – Ми саме кінчаємо вечеряти. У нас були краби, лосось, а тепер ще яєчня з шинкою. Тож-бо любо бенкетувати, коли люди позичають гроші!

– По-моєму, я тут не задля сміху, – проговорив похмурий добродій, – я тут сьогодні вже втретє. Сподіваюся, тепер уже все з'ясується.

– Насмілюсь доповісти, пане фельдкурате, – зауважив Швейк, – що це найсправжнісінька гідра, достеменно як той Боушек з Лібні. За один вечір його вісімнадцять разів викидали з «Екснерів», і він за кожним разом знову повертався туди, нібито «забув люльку». Пхався до того ресторану вікном, дверима, з кухні, через мур і через льох і, можливо, спустився б туди комином, коли б пожежники не зняли його з даху. Він був такий настирливий, що міг би стати міністром або депутатом. Його б там добре шанували.

Настирливий гість, ніби пускаючи все те повз вуха, вперто торочив:

– Я хочу все з'ясувати й домагаюсь аби мене вислухали.

– Це вам дозволяється, – сказав фельдкурат, – говоріть, шановний пане, говоріть, скільки хочете, а ми тим часом будемо далі трапезувати. Гадаю, що це не перешкодить вашій розповіді. Швейку, подавайте на стіл!

– Як вам відомо, – сказав упертюх, – зараз шаліє війна. Я позичив вам гроші перед війною, і, коли б не було війни, я б не наполягав, щоб ви заплатили. Але я вже здорово обпікся.

Він витяг з кишені записник і вів далі:

– У мене все записано. Поручик Яната був винен мені сімсот крон, але осмілився загинути на Дрині. Поручик Прашек на російському фронті потрапив у полон, а він у мене позичив майже дві тисячі крон і не повернув. Капітан Віхтерле, який винен мені таку саму суму, дозволив власним солдатам убити себе під Равою-Руською. Поручик Махек – у сербському полоні, не повернув мені тисячу п'ятсот крон. У мене записано багато таких людей. Один із моїх незаплаченим векселем гине в Карпатах, другий преться в полон, третій топиться в Сербії, а четвертий помирає в Угорщині у шпиталі. Тепер ви розумієте мої побоювання. Якщо я не буду енергійний і немилосердний, то ця війна мене зруйнує вщент. Ви можете, звичайно, зауважити, що вам не загрожує жодна безпосередня небезпека. Так ось дивіться. – Він тицьнув фельдкуратові під ніс свій записник. – Бачите: фельдкурат Матіаш помер в інфекційній лікарні тиждень тому. Тепер мені хоч волосся рви на собі. Не повернув мені тисячу вісімсот крон і йде в холерний барак мастити елеєм людину, з якою його нічого не зв'язувало і яка йому до дідка була потрібна.

– Це був його обов'язок, любий пане, – сказав фельдкурат. – Я завтра теж піду соборувати.

– І також до холерного бараку, – докинув Швейк, – можете піти з нами, аби на власні очі побачити, щі це значить жертвувати собою.

– Пане фельдкурате, – сказав упертюх, – повірте, що я в жахливому становищі! Невже ж війна тільки для того, щоб спровадити зі світу всіх моїх боржників?

– Коли вас призовуть до війська й ви підете на фронт, – знову зауважив Швейк, – ми обидва з паном фельдкуратом відправимо службу, щоб Цар наш Небесний зглянувся і перша ж граната вас ласкаво розірвала.

– Пане, це серйозна справа, – мовила гідра до фельдкурата. – Прошу, хай ваш слуга не пхає свого носа до наших справ. Я хочу їх нарешті скінчити.

– Дозвольте, пане фельдкурате, – озвався Швейк. – Я вас прошу таки справді наказати мені не втручатись у ваші справи, бо інакше я боронитиму ваші інтереси, як личить і як слід порядному воякові. Цей пан має рацію, коли хоче звідсіля вийти сам. Я теж не люблю непотрібних бешкетів. Я людина товариська.

– Швейку, мені вже це набридло, – сказав фельдкурат, немовби не помічаючи присутності гостя, – я думав, цей добродій розповідатиме нам якісь анекдоти, а він домагається, щоб я заборонив вам утручатися в нашу розмову, хоч вам уже довелося з ним двічі морочитись. У такий вечір, перед таким відповідальним актом, коли мені годилось би звернути всі свої почуття до Бога, він турбує мене якоюсь дурною історією про мізерні тисячу двісті крон, відвертає мене від випробування своєї совісті, від Бога і хоче ще раз почути від мене, що я йому зараз нічого не дам. Не хочу з ним далі розводитись. Не хочу псувати цього урочистого вечора. Скажіть йому, Швейку, самі: «Пан фельдкурат вам нічого не дасть».

Швейк виконав наказ, прогорлавши це гостеві на вухо.

Та впертий гість і не ворухнувся.

– Швейку, – заохочував фельдкурат, – спитайте його, чи довго він ще думає тут гавловити.

– Ані з місця не зрушу, поки не заплатите, – затято відповіла гідра.

Фельдкурат підвівся, підійшов до вікна і сказав:

– У такому разі, Швейку, я передаю його у ваші руки. Робіть з ним що хочете.

– Ходіте, пане, – сказав Швейк, вхопивши небажаного гостя за плече. – «Хто хоче по пиці, дістане тричі». – І він повторив свій маневр швидко і елегантно під похоронний марш, який фельдкурат вистукував на шибці.

Присвячений роздумам вечір мав кілька фаз. Фельдкурат так побожно і палко прагнув наблизитися до Бога, що о дванадцятій годині ночі з його квартири ще лунала пісня:

Як в похід ми вирушали,
Всі дівчата заридали...

І бравий вояк Швейк співав разом із ним.

Соборування в шпиталі бажали прийняти двоє людей. Старий майор і банківський службовець – офіцер запасу. Обидва в Карпатах дістали кулі в живіт і тепер лежали поруч. Офіцер запасу вважав за свій обов'язок соборуватися, бо його начальник хотів соборуватись. На його думку, було б порушенням субординації відмовитися від цього. А побожний майор робив це з розрахунку, сподіваючись, що молитва зцілить його. Проте обидва померли саме в ніч перед соборуванням, і коли вранці прийшли фельдкурат зі Швейком, вони вже лежали під простирадлами з почорнілим обличчям, як усі, хто вмирає від задухи.

– Ми з такою помпою сюди їхали, пане фельдкурате, а вони нам усе зіпсували, – сердився Швейк, коли в канцелярії їх повідомили, що обидва хворі вже нічого не потребують.

І справді, вони їхали з помпою: сидючи в дрожках, Швейк видзвонював, а фельдкурат тримав у руці пляшечку з олією, загорнуту в серветку, і тією ж олією з серйозним обличчям благословляв тих перехожих, котрі скидали капелюхи. Щоправда, їх було небагато, хоча Швейк

своїм дзвоником намагався здійняти неабиякий гармидер. За дрожками бігло кілька хлопчаків. Один із них причепився ззаду, а його друзі в один голос кричали: «Позаду, позаду!»

Швейк піддзвонював їм, а візник періщив батогом хлопчика. На Водічковій вулиці якась двірничка, що належала до конгрегації Діви Марії, галопом наздогнала дрожки, на льоту впіймала благословення, перехрестилась, а потім плюнула:

– Скачуть з тим Господом Богом, мов ті чорти. Так, чого доброго, і сухоти дістанеш, – і повернулася на своє місце.

Дзвоник найбільше турбував візникову кобилу. Мабуть, він нагадував їй щось із давно-минутих років, бо вона все оглядалася назад і часом робила спробу затанцювати на бруківці.

Оце й була та велика помпа, про яку говорив Швейк. Фельдкурат тим часом пішов до канцелярії залагодити фінансовий бік соборування й нарахував фельдфебелю-рахівнику, що державна скарбниця винна йому майже сто п'ятдесят крон за освячену олію та дорогу.

Потім зчинилась суперечка між комендантом шпиталю і фельдкуратом, причому фельдкурат кілька разів грюкнув кулаком по столу і сказав:

– Не думайте, пане капітане, що соборують задурно. Коли драгунського офіцера відряджають на кінний завод по коней, то йому теж платять добові. Дуже шкодую, що ті двоє не дотягли до соборування. Це б коштувало на п'ятдесят крон дорожче.

Тим часом Швейк чекав у вартівні з пляшечкою, яка дуже зацікавила вояків. Хтось зауважив, що тією олією дуже добре було б чистити гвинтівки та багнети.

Якийсь молоденький солдатик із Чесько-Моравської височини, який ще вірив у Господа Бога, прохав про такі речі не говорити й не втягати святого таїнства в дискусію. Треба, мовляв, по-християнському не втрачати надії.

Старий запасний глянув на жовтодзьоба і сказав:

– Нема чого чекати, гарна надія на те, що тобі шрапнеллю голову відірве. Дим нам тільки в очі пускають. Одного разу приїхав до нас якийсь клерикальний депутат і почав розводитись про Божий мир, який сходить на землю, та про те, як Господь Бог, мовляв, не хоче війни й прагне, аби усі жили в злагоді й любилися, як брати. Ось тепер би глянути на того дурного віслюка. Тільки-но вибухнула війна, у всіх церквах відразу ж почали молитися за славу зброї, а про Бога говорять, немов про якогось начальника нашого генерального штабу, що цією війною керує й диригує. Я вже надивився на похорони з цього шпиталю, відрізані ноги й руки возять звідси цілими возами.

– А солдатів ховають голими, – докинув інший вояк, – а їхню форму натягають знову на живих, і так воно триває, мов у зачарованому колі.

– Доки не переможемо, – докинув Швейк.

– І така «офіцерська люлька» хоче перемогти, – озався з кутка капрал. – Вас би на фронт, у траншеї, та гнати без перепочинку на багнети, на колючий дріт, на міномети. Байдикувати в тилу кожен зуміє, а от на фронті гинути – охочих чортма.

– Що ж, я теж гадаю, це дуже приємно, щоб тебе проштрикнули багнетом, – сказав Швейк. – Воно також непогано й дістати кулю в живіт, а найкраще, коли людину розірве граната і вона побачить, що ноги разом із животом якось від неї відділені, й це її так здивує, що вона вмере від несподіванки, перше ніж хтось устигне все їй пояснити.

Молоденький солдатик глибоко зітхнув. Йому шкода було свого молодого життя, жаль, що в таке дурне сторіччя народився для того, аби його зарізали, мов ту корову на бійні. І навіщо воно все? Інший вояк, за фахом учитель, немов прочитав його думки й зауважив:

– Деякі вчені пояснюють війну появою плям на сонці. Тільки-но з'явиться така пляма, завжди починає діятися щось страшне. Здобуття Карфагена...

– Залишіть при собі свою вченість, – перебив його капрал. – Підметіть краще підлогу, сьогодні ваша черга. Що нам до якоїсь там дурної плями на сонці? Та якби їх там було навіть двадцять, якого дідька я собі за них куплю?

– А ці плями на сонці, що не кажіть, не абищо, – устряв Швейк. – Якось вилізла така пляма, і мене того ж самого дня відгамселили в Нусле «У Банзетів». Відтоді, тільки-но я куди збирався, завжди наперед шукаю у газетах, чи не вилізла знов якась пляма. А якщо вона з'являлася, – прощавай, моя миленька, – я лишався вдома і чекав, поки воно минеться. Коли вулкан Монтань Пеле знищив цілий острів Мартініку, один професор писав у «Національній політиці», що вже давно звертав увагу читачів на велику пляму на сонці. Та «Національна політика» вчасно не дійшла на цей острів, і тому вони там всі й накрилися.

Тим часом фельдкурат нагорі в канцелярії зустрівся з однією дамою з Товариства шляхтянок по релігійному вихованню солдатів – старою огидною каргою, яка вже з самого ранку ходила по шпиталю й усюди роздавала образочки святих, а поранені й хворі солдати кидали їх до плювальниць.

Обходячи, вона дратувала всіх своїм дурним базіканням про те, щоб солдати щиро каялись у своїх гріхах, стали праведними, бо тільки тоді Господь Бог дасть їм по смерті царство небесне. Вона зблідла, розказуючи фельдкуратові, як ця війна, замість облагороджувати солдатів, робить із них тварюк. Там, унизу, хворі, мовляв, показували їй язика й казали у вічі, що вона «почвара» і «коза чортова».

– Das ist wirklich schrecklich, Herr Feldkurat, das Volk ist verdorben.¹⁵³

Далі почала просторікувати про те, як вона уявляє собі релігійне виховання солдата. Лише тоді солдат хоробро воює за свого монарха, коли вірить у Бога і має релігійні почуття. Тоді він не боїться смерті, бо знає, що на нього чекає рай.

Базіка висловила ще кілька таких самих нісенітниць. З усього видно було, що вона не збирається так скоро випустити фельдкурата зі своїх рук, але той безцеремонно розпрощався.

– Їдьмо додому, Швейку! – гукнув він до вартівні. Назад поверталися без жодної помпи.

– Хай удруге соборувати їде хто хоче, – сказав фельдкурат. – Тут за кожну душу, яку ти хотів би врятувати, ще торгуйся з ними. У них там самі бухгалтери сидять. Сволота!

Побачивши у Швейковій руці пляшечку з освяченою олією, він нахмурився:

– Буде найкраще, Швейку, коли ви тією олією помастите мені й собі черевики.

– Спробую помастити також і замок, – додав Швейк, – а то жакливо скрегоче, коли ви вночі повертаєтесь додому.

Таким був кінець нездійсненого соборування.

¹⁵³ Це справді страшно, пане фельдкурате, люди зовсім зіпсовані (нім.).

Глава XIV

Швейк денщиком у надпоручика Лукаша

I

Швейкове щастя тривало недовго. Немилосердна доля розірвала дружні відносини між ним і фельдкуратором. Коли фельдкуратор аж до цієї події був симпатичною особою, то те, що він зробив тепер, може зняти з нього цю личину.

Фельдкуратор продав Швейка надпоручикові Лукашу, точніше сказати, не продав, а програв його в карти. Так раніше продавали в Росії кріпаків. Сталося це зовсім несподівано. У надпоручика Лукаша зібралася якимось приємна компанія. Грали в «очко».

Фельдкуратор програвся вщент і нарешті спитав:

– Скільки ви мені позичите на мого денщика? Страшний бевзь, але разом із тим цікава фігура, щось *non plus ultra*¹⁵⁴. У вас іще ні в кого ніколи не було такого денщика.

– Можу позичити тобі сто крон, – запропонував поручик Лукаш. – Якщо не віддаси мені їх до післязавтра, то пришлеш мені свого раритета. Мій денщик гидкий тип, весь час зітхає, пише додому листи, а до того й краде все, що попаде під руку. Я вже й бив його, але це нічого не допомагає. Щоразу, як зустрічаю, даю запотиличника, і це не впливає. Вибив йому кілька передніх зубів, та бісове насіння не виправиш.

– Отже, згода, – легковажно сказав фельдкуратор, – або післязавтра сто крон, або Швейк.

Він програв і тих сто крон і сумний повертався додому. Фельдкуратор чудово знав і зовсім не сумнівався в тому, що до післязавтра тих сто крон не роздобуде, і Швейка він, власне, підлю і до того ж дешево продав.

«Адже я міг узяти й двісті крон», – злостився він на себе.

Пересідаючи з трамвая на трамвай, який за хвилину мав довести його додому, фельдкуратор відчував докори сумління, у нього був напад сентиментальності.

«Дуже негарно з мого боку, – подумав він, дзвонячи до своєї квартири. – Як я гляну в його придуркуваті, добродушні очі?»

– Любий Швейку, – сказав він, увійшовши до кімнати, – сьогодні сталося щось незвичайне. Мені страшенно не щастило в картах. Я пішов ва-банк, в мене був туз, я ще прикупив десятку, а в банківника був валет, проте він усе ж таки натягнув до двадцяти одного. Кілька разів я потім ставив на туза або на десятку, і завжди у банківника виявлялося стільки ж. Провсвистів я всі гроші.

Він на хвилюку замовк.

– А в кінці я програв і вас. Позичив на вас сто крон і якщо до післязавтра їх не поверну, ви будете належати вже не мені, а надпоручикові Лукашу. Мені дуже прикро...

– Сто крон я ще маю, – сказав Швейк, – можу вам позичити.

– Давайте сюди, – пожвавішав фельдкуратор. – Я зараз занесу їх Лукашеві. Мені так не хочеться з вами розставатись.

Лукаш дуже здивувався, коли знову побачив фельдкуратора.

– Прийшов віддати тобі борг, – сказав фельдкуратор, переможно поглядаючи на всіх, – киньте і мені карту.

– Ва-банк! – вигукнув фельдкуратор, коли підійшла його черга. – Лише однісіньке очко перебрав! Знову ва-банк, – сказав він, коли починали наступний хід, – ва-банк! Всліпу!

– Двадцять, – заявив банківник.

¹⁵⁴ Неповторне (лат.).

– Я всього-на-всього маю дев'ятнадцять, – тихо озвався фельдкурат, віддаючи в банк останніх сорок крон із тієї сотні, яку позичав йому Швейк, аби відкупитися від нового рабства.

Повертаючись додому, фельдкурат був переконаний, що всьому вже кінець, що Швейка ніщо не зможе врятувати. Йому, мовляв, уже самою долею призначено служити у надпоручика Лукаша.

Коли Швейк йому відчинив, фельдкурат сказав:

– Все марно, Швейку, проти долі нічого не вдієш. Програв я і вас, і тих ваших сто крон. Я робив усе що міг, але доля сильніша. Вона кинула вас у пазури надпоручика Лукаша, і настане хвилина, коли ми змушені будемо розлучитись.

– А в банку багато було? – спокійно спитав Швейк. – Чи, може, вам не щастило першому починати гру? Погана справа, коли карта не йде, але часом буває ще гірше, коли вже й занадто щастить. У Здеразі жив один бляхар Вейвода. Він любив грати в «мар'яж» в одному шинку за «Столітною кав'ярнею». Раз якось чорт його спокусив сказати: «А чи не перекинутись нам в «очко» по п'ять крейцарів?» Ну й почали грати в це п'ятачкове «очко». Він банкував. Усі програвали, й нарешті в банку набралася десятка. Старий Вейвода хотів, щоб і хтось інший хоч раз виграв, і без упину примовляв: «Маленька, погана, додому». Ви не можете собі уявити, як йому не щастило. Маленька, погана не йшла, та й годі. Банк виріс аж до сотні. З гравців ніхто не мав стільки, аби йти ва-банк. А з Вейводи аж піт струменів. Тільки й було чути: «Маленька, погана, додому». Картярі ставили по п'ятірці й увесь час продували. Один майстер сажотрусів так розсердився, що пішов додому по гроші, і коли в банку було вже понад півтори сотні, вдарив по ньому. Вейвода хотів позбутися того банку і, як пізніше говорив, збирався прикупити навіть до тридцяти, аби тільки не виграти, а замість цього дістав два тузи. Він удав, що нічого не має, і навмисне каже: «В мене шістнадцять». А той сажотрус мав ледве п'ятнадцять. Ну, хіба це не кара Божа! Старий Вейвода аж зблід, нещасний, а навколо почали лаятись і шепотіти один одному на вухо, що він шахрує і буцімто його раз уже віддухопелили за шулерство, хоч це був найчесніший гравець. А в банк сипались крона за кроною. Там уже було п'ятсот. Тоді й шинкар не витримав. У нього саме були заготовлені гроші для пивзаводу, він узяв їх і підсів до гри. І відразу ж двічі програв по сто крон, а потім заплющив очі, обкрутився на щастя на стільці навколо себе й заявив, що йде ва-банк. «Граємо, – каже, – з відкритими картами». Старий Вейвода був би віддав усе, аби тільки програти. Всі дивувалися, коли він показав карту, – це була сімка, але він залишив її собі. Шинкар сміявся у вуса, бо мав двадцять одно. Старий Вейвода витяг другу сімку і так її залишив. «Тепер прийде туз або десятка, – зловтішно сказав шинкар. – Голову даю навідсіч, пане Вейводо, тепер ви пролетіли». Запала мертва тиша. Вейвода перевернув карту – аж то знову сімка. Шинкар зблід як крейда, – це ж були його останні гроші, – й подався на кухню, а за хвилину прибіг хлопець, що в нього вчився. Біжіть, каже, відрізати пана шинкаря, бо вони висять на віконній клямці. Ми його зняли, оживили й знову сіли грати. Грошей уже ні в кого не було. Все лежало в банку перед Вейводою, а той лише повторював: «Маленька, погана, до мене». І будь-що хотів пролетіти. Але тому, що він мусив відкривати карти й викладати їх на стіл, він не зміг шахрувати і навмисне перебрати. Всі вже від його щастя очманіли й домовилися далі грати під розписку, якщо готівки вже не буде. Гра тривала кілька годин, і перед старим Вейводою росли тисячі й тисячі. Майстер сажотрусів був уже винен у банк понад півтора мільйона, вугляр із Здераза – близько мільйона, двірник із «Столітного кафе» – вісімсот тисяч крон, один студент медик – понад два мільйони. Лише на тарілці лежало розписок на клаптиках паперу більше ніж на триста тисяч. Старий Вейвода аж із шкіри пнувся, щоб тільки програти. Безнастанно вибігав до вбиральні, залишаючи на своєму місці заступника, а коли повертався, його повідомляли, що й той загріб гроші, бо дістав «очко».

Послали по нові карти, але все було марно. Коли Вейвода зупинявся на п'ятнадцяти, то партнер мав лише чотирнадцять. Усі вовком дивилися на старого Вейводу, а найбільше лаявся один бруківник, що всього-на-всього виклав готівкою вісім крон. Він відверто заявив, що такий

чоловік, як Вейвода, не повинен би ходити світом, його треба було б відлупцювати носачами, викинути і втопити, як цуценя. Ви не можете собі уявити розпачу старого Вейводи. Врешті йому сьайнула чудова думка. «Мені треба до вбиральні, – сказав він сажотрусів. – Пограйте за мене, пане майстре!» І так, як був, без капелюха, вибіг надвір і просто до Мислікової вулиці, привести поліцію. Знайшов патруля й каже: «В тому і тому шинку грають в азартну гру. Поліцаї наказали йому повернутись, а вони, мовляв, прийдуть слідом за ним. Коли Вейвода повернувся, йому повідомили, що за цей час студент-медик просадив понад два мільйони, а двірник понад три». На тарілці вже зібралося п'ятсот тисяч крон розписками. За хвилину туди влетіла поліція. Бруківник вигукнув: «Рятуйся, хто може!» Але було запізно. Конфіскували банк і всіх повели до поліції. Вугляр із Здераза почав пручатись, і його довелося везти в поліцейній таратайці. У банку самими розписками було понад півмільярда, а готівкою понад півтори тисячі крон. «Таке мені ще на зуби не потрапляло, – заявив інспектор поліції, коли побачив ці карколомні суми. – Куди до них Монте-Карло!» Всіх, окрім старого Вейводи, залишили в поліції аж до ранку. Вейводу як донощика випустили, пообіцявши одну третину законної нагороди з конфіскованого банку – десть близько ста шістдесяті мільйонів. Але він до ранку з'їхав з глузду, а вранці ходив по Празі й замовляв вогнетривкі сейфи цілими дюжинами. Оце так пощастило в картах!

Потім Швейк пішов варити грог, а вночі фельдкурат, коли Швейкові насилу вдалося дотягти його до ліжка, пустив сльозу й захлипав:

– Продав я тебе, друже, ганебно продав. Проклинай мене, бий, усе витримаю. Я тебе кинув на поталу. Не можу поглянути тобі в очі. Шматуй мене, кусай, здирай шкіру. Я ліпшого не вартий. Знаєш, що я таке? – І фельдкурат, ховаючи заплакане обличчя в подушку, тихо сказав м'яким, ніжним голосом: – Я безхарактерна падлюка, – і заснув, як у воду поринув.

Другого дня фельдкурат, не наслідуючись підняти на Швейка очей, як пішов уранці, то повернувся лише вночі з якимось огрядним піхотинцем.

– Покажіть йому, Швейку, – сказав він, знов уникаючи Швейкового погляду, – де що лежить, аби все знав, і навчіть його, як варити грог. А вранці вам потрібно з'явитись до надпоручика Лукаша.

Швейк зі своїм заступником чудесно провели ніч за приготуванням грогу. На ранок товстий піхотинець ледве тримався на ногах і мугикав якусь дивну мішанину з різних народних пісень:

– «Гей, біля Ходова там тече водичка, – продає там моя мила червоненьке пиво, горо, горо височенька, йшли дівчата битим шляхом, на Білій горі там ратай оре».

– За тебе я не боюся, – сказав Швейк. З такими здібностями ти у фельдкурата втримаєшся.

Так і сталося, що того дня по обіді надпоручик Лукаш уперше побачив чесне й щире обличчя бравого вояка Швейка, який йому відрепортував: – Насмілюсь доповісти, пане оберлейтенанте, – я той самий Швейк, якого пан фельдкурат програв вам у карти.

II

Інститут офіцерських денщиків сягає прадавніх часів. Здається, вже Александр Македонський мав свого денщика. Але відомо напевно, що за феодальної доби в цій ролі виступали наймані зброєносці лицарів. А ким був Санчо Панса для Дон Кіхота?

Як не дивно, але ще ніхто не написав історії денщицтва. Ми б там прочитали, що герцог Альмавірський під час облоги Толедо з голоду з'їв без солі свого денщика; про це сам герцог пише в своїх мемуарах. Він оповідає, ніби його слуга мав м'ясо ніжне, м'яке, соковите, яке смаком нагадувало щось середнє між курятиною та осяятиною.

В одній старій швабській книзі про воєнне мистецтво знаходимо й настанови для денщиків. За старих часів денщик мав бути побожним, порядним, правдивим, скромним, хоробрим, відважним, чесним, працьовитим. Коротше кажучи, він мав бути ідеалом людини. Нова доба внесла до цього типу людей багато змін. Новітня «офіцерська люлька» звичайно не буває ні побожною, ні порядною, ні правдивою. Бреше, ошукує свого пана й дуже часто перетворює життя свого начальника на справжнє пекло. Це лукавий раб, який вигадує найрізноманітніші підступні заходи, щоб отруїти своєму панові життя. Поміж цієї нової генерації денщиків не знайдеться таких самовідданих істот, котрі б дозволили з'їсти себе своїм панам без солі, як благородний Фернандо герцога Альмавірського. З іншого боку, ми бачимо, що начальники в боротьбі на життя і на смерть зі своїми новочасними денщиками вживають найрішучіших заходів, прагнуть утримати власний авторитет. Часом це набирає форми терору. Так, у 1912 році в Граці відбувся процес, на якому головну роль грав один капітан, що забив носачами свого денщика. Капітана тоді виправдали, бо він це вчинив тільки вдруге. В очах тих панів життя денщика не має ніякісної ціни. Це лише річ, лялька для биття, раб, служба для всіх потреб. Отже, не диво, що таке становище примушує раба бути дуже хитрим і підступним. Його становище на нашій планеті можна порівняти хіба що з муками слуг-хлопчиків у ресторанах за старих часів, яких ляпасами й знущанням привчали сумлінно ставитися до своїх обов'язків.

Та бувають випадки, коли денщик піднімається до ступеня фаворита і тоді стає пострахом роти, батальйону. Всі нижні чини намагаються підкупити його хабарами. В його руках не тільки відпустки, він, якщо треба, може вступитися за когось під час рапорту, й тоді все добре минається.

Ці фаворити діставали на війні великі й малі срібні медалі за хоробрість і відвагу.

Я знав у дев'яносто першому полку кількох таких. Один денщик дістав велику срібну медаль за те, що неперевершено вмів смажити вкрадених ним же гусей; другому вручили малу срібну, бо він діставав з дому чудові посилки з харчами і його офіцер у часи найбільшого голоду обжирався так, аж не міг ходити.

Реляцію на його відзначення медаллю начальник зрадагував так: «За те, що в боях виявляв нечувану відвагу й хоробрість, за те, що нехтував своїм життям і не залишав свого офіцера ані на крок під сильним вогнем атакуючого ворога».

А той тим часом десь у тилу спустошував курники. Війна змінила ставлення денщика до офіцера й зробила з нього найненависніше створіння для інших вояків. Денщик мав сам завжди цілу бляшанку консервів, тоді як на п'ятеро солдатів припадала також одна. Його польова фляжка завжди була повна рому або коньяку. Таке убоїсько весь день жувало шоколад і жерло офіцерські сухарики, курило сигарети свого офіцера, куховарило, поралося біля їжі, носило пошите за індивідуальною міркою новеньке обмундирування.

Денщик перебував у найближчому зв'язку з ординарцем і постачав йому недоїдки зі свого стола та ділився з ним своїми привілеями. До тріумвірату залучався ще фельдфебель-рахівник. Ця трійця, яка жила в безпосередньому зв'язку з офіцером, була обізнана з усіма операціями та воєнними планами.

Підрозділ, капрал якого приятелював з офіцерським денщиком, був завжди найкраще поінформований, коли й що почнеться.

Якщо денщик казав: «О другій тридцять п'ять чмихнемо», – то точно о другій тридцять п'ять австрійські вояки починали «відриватися від ворога». Денщик перебував у найтісніших стосунках з польовою кухнею, дуже охоче крутився біля казана й там диктував, що йому подати, немов сидів у ресторані й мав перед собою меню.

– Я хочу реберце, – звертався він до кухаря, – вчора ти дав мені хвіст. Вкинь мені в юшку шматок печінки. Адже знаєш, я селезінки не жеру.

Денщик був мастак сіяти паніку. Під час бомбардування позицій серце у нього тікало в п'яти, він з усіма офіцерськими манатками опинявся в найбезпечнішому бліндажі, ховав

голову під ковдру, аби його не знайшла граната, і бажав лише одного: щоб його командира поранило й він разом із ним потрапив у тил, якнайдалі від фронту.

Він систематично і з таємничим виглядом поширював паніку.

– Мені здається, що знімають телефон, – конфіденційно інформував він підрозділи й був щасливий, коли міг сказати: «Вже його зняли».

Ніхто так радо не відступав, як він. У таку мить він забував, що над головою свистять гранати й шрапнель, і невтомно пробирався зі своїми валізами до штабу, де стояв обоз. Він любив австрійський обоз і дуже радо з ним їздив. У скрутній ситуації він задовольнявся навіть санітарними двоколками. А якщо йому доводилося шпарити пішки, справляв враження найнещаснішої людини. У такому випадку він кидав речі свого пана в траншеях і тягнув тільки власне добро.

А коли часом траплялося, що офіцер рятувався втечею від полону, а денщик там залишався, то він нізащо у світі не забував потягти в полон і речі свого пана. Вони ставали його власністю, і він оберігав їх, мов зіницю ока.

Я бачив одного полоненого денщика, який з-під Дубна йшов пішки аж до Дарниці під Києвом. Крім власного ранця й ранця свого офіцера, який не здався в полон, а втік, він мав ще п'ять ручних валізок різної форми, дві ковдри й подушку. Крім цього, ніс на голові якийсь клунок. Скаржився, що козаки вкрали в нього дві валізи.

Ніколи не забуду того чоловіка, який так поневірявся зі своїм тягарем по всій Україні. Це був живий експедиторський вагон. Я й досі не можу зрозуміти, як він міг усе це перти кількесот кілометрів на собі, потім їхати з цим аж до Ташкента, берегти кожну річ і сконати на своїх клунках від висипного тифу в таборі для полонених.

Тепер денщики розбрелися по всій нашій республіці й оповідають про свої звияги. Вони, мовляв, штурмували Сокаль, Дубно¹⁵⁵, Ніш¹⁵⁶, Піаву¹⁵⁷. Кожен із них – Наполеон: «Я сказав своєму полковникові, щоб зателефонував до штабу, вже можна починати».

Здебільшого денщики були реакціонери, й солдати їх ненавиділи. Декотрі з них були донощиками. Дивитись, як кого в'яжуть, було їм особливо приємно.

Вони розвинулись у своєрідну касту, їхній егоїзм не мав меж.

III

Надпоручик Лукаш був типовим кадровим офіцером струхлявілої австрійської монархії. Кадетський корпус виховав з нього гібрида. У товаристві говорив по-німецькому, писав по-німецькому, але книжки читав чеські, а коли викладав у школі однорічників, що складалася з самих чехів, говорив їм на вухо: «Будьмо чехами, але щоб про це ніхто не знав. Я – теж чех».

Він дивився на чеський рух, мов на якусь таємну організацію, яку найкраще обминати десятою дорогою.

А поза тим був хорошою людиною, не боявся свого начальства, під час маневрів сумлінно піклувався про свою роту. Завжди знаходив для неї вигідний нічліг у стодолах і часто з невеликої своєї платні ставив солдатам бочку пива.

Любив, щоб, маршируючи, вони співали пісень. Вони мусили співати йдучи на навчання й повертаючись із навчань. Маршируючи поруч із своєю ротою, він підспівував:

А як чорна ніч прийшла,
Вівсик вискочив з мішка.

¹⁵⁵ Дубно – місто в Україні, де у 1914—1915 рр. відбувалися запеклі бої між австро-угорською і російською арміями.

¹⁵⁶ Ніш – місто в Сербії; Піава – річка в Італії.

¹⁵⁷ Вони штурмували Сокаль, Дубно, Ніш, Піаву – Сокаль – місто в Галичині.

Жумтарія бум.

Надпоручик був надзвичайно справедливий і не мав звички збиткуватися над кимсь, тому й солдати його любили.

Старшини тремтіли перед ним, а найжорстокішого фельдфебеля він за місяць міг перетворити на покірливе ягнятко.

Щоправда, кричати він умів, але ніколи не лаявся. Він вживав тільки вишукані слова і вирази. – Бачите, я справді неохоче караю вас, хлопче, але іншого виходу в мене нема, бо від дисципліни залежить боєздатність війська, його сила, а без дисципліни армія – це хисткий очерет: під вітром гнеться на всі боки. Якщо у вас не в порядку форма і погано пришиті гудзики або їх бракує, то з цього видно, що ви забуваєте про свої обов'язки щодо армії. У вас, напевно, й у голові некладається, чому вас треба посадити на гауптвахту через таку маленьку, незначну дрібничку, як гудзик, якого бракувало на мундирі вчора під час огляду. Таж у цивільному житті ніхто б на це й оком не кинув. А ось в армії таке занедбання зовнішнього вигляду тягне за собою покарання. А чому? Тут, бачите, йдеться не про якийсь там відірваний гудзик, а про те, що ви повинні звикнути до порядку. Сьогодні ви не пришили одного гудзика, але з цього й починається ваше зледачіння. Завтра вже вам буде важко розібрати й почистити гвинтівку, післязавтра десь у шиночку забудете багнет, а врешті заснете на варті, бо, починаючи з того нещасного гудзика, ви стали ледарем. Так-то воно, юначе! Отож я вас і караю, щоб на майбутнє вберегти від гіршої кари за ті речі, які б ви могли зробити напевно, але поволі забуваючи свої обов'язки. Я вас саджаю на п'ять днів і бажаю, аби ви, сидячи на хлібі й на воді, поміркували про те, що кара – це не помста, а тільки засіб виховання. Мета його – виправити покараного солдата, щоб він став кращим.

Надпоручикові Лукашу вже давно належало стати капітаном, та в цьому не допомогла йому навіть обережність у національному питанні, бо він завжди виступав проти своїх начальників зі справжньою відвертістю, та й у службових стосунках не визнавав жодного підлабузництва.

Лукаш народився в селі серед чорних лісів та ставків і зберіг риси характеру, властиві селянам Південної Чехії.

Та якщо до солдатів надпоручик Лукаш був справедливий і не збиткувався над ними, була в його характері й одна особливість. Він ненавидів своїх денщиків, бо, як на зло, йому завжди діставалися найнегідніші та найпідліші.

Не вважаючи їх за солдатів, він давав їм по пиці, бив по голові, роками намагався виховувати їх умовляннями та добрими вчинками. Лукаш безуспішно змагався з ними, безперестану міняв і кожного разу зітхав: «Мені знову попалася підла тварюка». На своїх денщиків він дивився, як на нижчих істот.

Лукаш дуже любив тварин. Були в нього гарцький канарок, ангорська кішка та пінчер. Усі денщики, які тільки поперебували в Лукаша, поводитись із тими тваринами не ліпше, ніж надпоручик з ними, коли вони робили йому якусь підлоту.

Канарка морили голодом, ангорській кішці один денщик вибив око, пінчера лупили, коли тільки попадав під руку, а один із попередників Швейка кінець кінцем відвів нещасну тварину на Панкрац до гицеля і навіть не пошкодував власних десяти крон, аби тільки її там убили. А потім заявив надпоручикові, що пес утік від нього на прогулянці. Наступного дня він уже марширував з ротою на плац.

Коли Швейк прийшов доповісти Лукашеві, що з'явився до нього на службу, надпоручик завів його до кімнати й сказав:

– Вас рекомендував пан фельдкурат Кац, і я хочу, щоб ви були гідним його рекомендації. В мене вже було тих денщиків більше дюжини, але жоден з них не зігрів у мене місця. Попереджую, я вимогливий і суворо караю за будь-яку підлість і брехню. Хочу, щоб ви гово-

рили завжди правду і, не ремствуєючи, виконували всі мої накази. Якщо я скажу: «Стрибніть у вогонь», – то ви й у вогонь мусите стрибнути, хоч би навіть вам цього не хотілося. Куди ви дивитеся?

Швейк зацікавлено дивився вбік, на стіну, де висіла клітка з канарком. Почувши надпоручикове запитання, він утупив свої лагідні очі в офіцера й відповів милим, добродушним тоном:

– Насмілюсь доповісти, пане надпоручику, – це гарцький канарок.

Перервавши таким чином мову надпоручика, Швейк виструнчився по-військовому і, не кліпаючи, дивився йому просто в очі.

Надпоручик хотів сказати щось гостре, але, побачивши невинний вираз Швейкового обличчя, тільки промовив:

– Пан фельдкурат рекомендував вас як неперевершеного ідіота. Думаю, він не помилився.

– Насмілюсь доповісти, пане надпоручику, пан фельдкурат справді не помилився. Коли я служив у армії, мене звільнили за ідіотизм, до того ще й невиліковний. У нашому полку звільнили зі служби двох таких: мене і ще одного, пана капітана фон Кауніца. Той, вибачайте, пане надпоручику, йдучи по вулиці безупинно длубав пальцем лівої руки в лівій ніздрі, пальцем правої руки – в правій. Коли ж ішов з нами на муштру, завжди вишиковував нас, як для дефілювання, і говорив: «Солдати... е-е... пам'ятайте... е-е... сьогодні середа, тому що... завтра буде четвер... е-е...»

Надпоручик Лукаш знизав плечима, як той, хто не знає і не знаходить потрібних слів, аби ясно висловити певну думку.

Він пройшов повз Швейка від дверей до вікна й назад, а Швейк, залежно від того, де саме був надпоручик, рівнявся то направо, то наліво з таким відвертим, невинним обличчям, що надпоручик опустив очі й, втуплячись у килим, промимрив щось, зовсім не зв'язане із Швейковим натяком про капітана-ідіота.

– Так, у мене мусить бути порядок, чистота, і ніхто не сміє мені брехати. Я люблю чесність. Ненавиджу брехню й караю її немилосердно. Ви мене добре розумієте?

– Насмілюсь доповісти, пане надпоручику, розумію. Немає нічого гіршого, ніж коли людина бреше. Досить раз заплутатись, і йому вже капут. В одному селі за Пелгржимовом був собі вчитель Марек. Він упадав за донькою лісника Шпери, котрий переказав йому, що, як зустрічатиметься з дівчиною в лісі, він йому при нагоді з рушниць засадить у задок щетини з сіллю. Учитель сказав, що це неправда, що він з нею не зустрічається. Але одного разу, коли він ішов на побачення з дівчиною, лісник випадково наскочив на нього і вже хотів був зробити цю саму штуку, та вчитель почав туману напускати: він, мовляв, збирає квіти, – потім відбріхувався, ніби прийшов ловити якихось жучків, і чимдалі заплутався все більше й більше, аж раптом з того переляку давай присягатися: «Я, – каже, – їй-богу, вийшов наставити сильце на зайців». Тоді той лісник схопив його за барки та й потяг на жандармський пост, звідтіля справа пішла по суду, і вчителя мало не запхали до каталажки. А сказав би чисту правду, був би дістав лише оту посолену щетину в м'яке місце. Я завжди вважаю, що найкраще признатися, бути щирим, а коли щось устругнеш, прийти й сказати: «Насмілюсь доповісти: я зробив те і те». А щодо тієї чесності, то це річ дуже корисна, бо з нею завжди пропхаєшся якнайдалі. Це так, як у змаганнях з ходи. Коли хто починає шахрувати і підбігає, то його виключають із змагань. Таке трапилося з моїм двоюрідним братом. Чесного всюди шанують і поважають, чесний вдоволений сам із себе і почувается як новонароджений, коли, лягаючи в ліжку, може сказати: «Я й сьогодні був чесний».

Під час цієї балаканини надпоручик Лукаш сидів у кріслі, дивився на Швейкові черевики й думав: «Боже мій, таж і я часто верзу такі самі нісенітниці, а різниця тут лише у формі, – я їх інакше викладаю».

Проте, не бажаючи втратити авторитету, він сказав Швейкові, коли той скінчив:

– Ви повинні чистити свої черевики, утримувати свою форму в порядку, гудзики мають бути пришиті так, як слід, аби ви справляли враження солдата, а не якогось цивільного заволоки. Просто вірити не хочеться, що ніхто з вас не вміє триматися по-військовому. Лише один із усіх моїх денщиків мав бойовий вигляд, але й той, зрештою, вкрав мою парадну форму й продав її у єврейському кварталі.

На хвилину він замовк, а далі заговорив знову, пояснюючи Швейкові всі його обов'язки, причому не забув підкреслити насамперед, що той мусить бути вірний йому й ніде не розповідати про те, що робиться вдома.

– До мене в гості ходять дами, – зазначив він. – Інколи якась із них залишається на ніч, коли мені вранці не треба йти на службу. У такому випадку ви повинні приносити нам каву до ліжка, але тільки тоді, коли я подзвоню. Зрозуміли?

– Насмілюсь доповісти, розумію, пане обер-лейтенанте, бо коли б я несподівано підійшов до ліжка, дамі це могло б бути неприємно. Я одного разу привів до себе додому одну таку панночку, а моя служниця принесла нам до ліжка каву саме тоді, коли ми надзвичайно приємно розважались. З переляку вона облила мені спину та ще й сказала: «Доброго ранку!» Я знаю, що треба і як треба, коли в когось ночує дама.

– Гаразд, Швейку, з дамами треба завжди поводитися тактовно, – сказав надпоручик. Настрій у нього поліпшився, бо мова перейшла на те, що заповнювало весь його вільний час між казармами, плацом і картами.

Жінки були душею надпоручикової квартири. Вони створювали йому домашнє гніздечко. Було їх кілька дюжин, і багато хто з них намагалися за час свого перебування причепурити квартиру різними цяцками.

Жінка одного власника кав'ярні прожила у надпоручика цілих два тижні, аж поки по неї приїхав чоловік. Вона вишила йому гарненьку доріжку на стіл, на всій його спідній білизні монограми й, можливо, була б скінчила вишивати стінний килимок, та її чоловік поклав край тій ідилії.

Інша дама, по яку за три тижні приїхали батько й мати, хотіла зробити з його спальні дамський будуар: порозставляла всюди всілякі дрібнички, вазочки, почепила над ліжком образок ангела-охоронця.

В усіх кутках спальні та їдальні відчувалася жіноча рука, яка проникла й до кухні, де можна було побачити найрізноманітніше кухонне начиння і посуд – розкішний дар закоханої жінки одного фабриканта. Вона привезла з собою, крім своєї жаги, машинку для різання всякої зелені й капусти, тертушку для сухариків і печінки, каструлі, сковороди, жаровні, ополоники й ще бозна-що.

Але за тиждень вона пішла, бо не могла примиритися з думкою, що надпоручик має, крім неї, ще, мабуть, близько двадцяти коханок, а це залишало деякі сліди на працездатності благородного самця в мундирі. Надпоручик Лукаш вів також широке листування, мав альбом своїх коханок і колекцію різних реліквій, бо за останні два роки почав виявляти нахил до фетишизму. Так, наприклад, у нього було кілька різних дамських підв'язок, чотири пари милесеньких дамських вишиваних панталончиків і три прозорі тендітні дамські сорочки, батистові хусточки і навіть один корсет та кілька панчішок.

– Сьогодні у мене служба, – прийду аж уночі. Подбайте про все й приберіть квартиру. Останній мій денщик через своє ледарство пішов сьогодні з маршбательйоном на фронт.

Віддавши ще накази щодо канарка й ангорської кішки, він пішов, не забувши з порога ще раз кинути кілька слів про чесність і порядок.

Швейк навів у квартирі зразковий порядок, так що, коли надпоручик Лукаш уночі повернувся додому, Швейк міг йому відрепортувати:

– Насмілюсь доповісти, пане обер-лейтенанте, все гаразд, лише кішка набешкетувала і зжерла вашого канарка.

– Як це?! – гримнув надпоручик.

– Насмілюсь доповісти, пане обер-лейтенанте, ось як. Я знав, що коти не люблять канарків і збиткуються над ними. Давай, думаю, познайомлю їх одне з одним, а коли ця бестія схоче якусь штуку встругнути, то дам їй на той випадок такого духопелу, що аж до самої смерті не забуде, як з канарками поводитися, бо я, треба вам, пане обер-лейтенанте, знати, дуже люблю тварин. У нас удома живе один капелюшник. То він так видресировав кішку, що вона хоч спершу й зжерла йому трьох канарків, зате тепер уже не чіпає жодного, і канарок міг би навіть на неї сісти. Отож, думаю, треба й собі спробувати. Витяг я того канарка з клітки, «нюхай», кажу, а ця мавпа, я навіть не опам'ятався коли, відкусила йому з доброго дива голову. Такого свинства від неї я аж ніяк не сподівався. Коли б це, пане обер-лейтенанте, був горобець – я не сказав би ні слова, але такий гарний канарок, гарцький. А як вона його жадібно жерла, просто з пір'ям, жере та ще й на радощах муркоче. Кішки, кажуть, мало музикальні й не можуть терпіти співу канарків. Вони, бестії, просто на цьому не розуміються, я кішку вилаяв, але побий мене бог, коли я її хоч чим-небудь скривдив. Чекав на вас, як ви вирішите, що нам з тією паршивою потворою робити далі.

Оповідючи це, Швейк так щиро дивився надпоручикові в очі, що той, наблизившись спочатку до нього з певним жорстким наміром, відступив, сів у крісло і поцікавився:

– Послухайте, Швейку, ви насправді таке теля Боже?

– Насмілюсь доповісти, пане обер-лейтенанте, так, – урочисто відповів Швейк. – Мені змалечку як наврочено.

Завжди хочу щось поліпшити, аби все було добре, та ніколи з цього нічого путнього не виходить, тільки для мене і для всіх довкола неприємності. Я справді хотів їх обох познайомити, щоб одне одного поважали. Я не винен, що вона зжерла канарка і знайомство увірвалося. В готелі «У Штупартів» кілька років тому кішка зжерла навіть папугу, бо він з неї глузував і нявчав по-котячому... Але кішки страшенно живучі. Якщо накажете, пане обер-лейтенанте, уколошкати її, то доведеться розчавити її поміж дверима, бо інакше нічого не вийде.

І Швейк з найневиннішим виразом обличчя й добродушним усміхом ясно виклав надпоручикові, як треба страчувати котів; зміст цієї розповіді напевно довів би Товариство захисту тварин до божевільні.

При цьому він виявив такі професійні знання, що надпоручик Лукаш, забувши свій гнів, спитав:

– Ви вмієте поводитися з тваринами? Ви любите їх?

– Найбільше я люблю собак, – сказав Швейк, – бо на них можна добре заробити, треба тільки вміти їх продавати. У мене це не виходило, бо я завжди був чесний, хоч, правда, люди приходили до мене скаржитися, чому, мовляв, я продав здохлятину замість чистокровного і здорового собаки. Нібито всі собаки мають бути чистокровні та здорові! Та ще й кожен бажає мати породів, отож доводилося ті родоводи друкувати й з якоїсь кошіржської¹⁵⁸ дворянки, що народилася на цегельні, робити найчистокровнішого дворянина з баварської псарні Арміна фон Баргейма. А покупці побачать отой породів та й радіють, мовляв, поталанило, придбали чистокровну тварину. Їм можна було підсунути вршовіцького шпіца замість такси, а вони тільки дивувалися, чому цей, аж із самої Німеччини, дорогий собака такий кудлатий і чому в нього не криві ноги. Так роблять в усіх псарнях. У вас би, пане обер-лейтенанте, очі на лоба полізли, коли б ви побачили ті шахрайства з родоводами, що робляться у всіх великих псарнях. Собак, які б могли про себе сказати: «Я чистокровна звірюка», – насправді мало. Або його мамуня злигалась з якоюсь потворою, або бабуня, або мав тих татунів багато й від кож-

¹⁵⁸ Кошірже – район у Празі.

ного щось успадкував. Від одного – вуха, від другого – хвіст, від третього – якісь кудли на морді, від четвертого – пащеку, від п'ятого – криві лапи, а в шостого вдався зростом. Якщо ж мав таких батечків із дванадцять, то можете собі уявити, пане обер-лейтенанте, який у того собаки вигляд! Одного разу я купив такого пса – звали його Балабан, так він через отих своїх батьків був такий гидкий, що всі собаки його обминали. Я купив його з милосердя, бо він був такий самотній. І сидів той пес вічно дома в кутку, та такий же смутний, такий смутний, що я мусив його продати за пінчера. Найбільшого клопоту завдало мені фарбування його, бо конче треба було тому псові надати кольору солі з перцем. Потім він потрапив зі своїм хазяїном аж у Моравію, і відтоді я його вже не бачив.

Надпоручика почала цікавити ця кінологічна лекція, тому Швейк міг без перешкоди вести далі:

– Собаки самі не можуть фарбувати собі волосся, як це роблять дами. Про це повинен подбати той, хто хоче пса продати. Коли пес такий старий, що аж посивів, а ви хочете продати його за однорічного цуцика або навіть запевняєте, що цьому дідуганові лише дев'ять місяців, то тоді купіть ляпіс, розчиніть його і пофарбуйте ним пса в чорний колір – він буде як новенький; щоб набув сили – годуйте його миш'яком у кінських дозах і зуби чистіть наждачним папером, тим, яким чистять іржаві ножи. А перш ніж поведете його продавати, влийте йому в пащеку слив'янки, аби він був трохи напідпитку, і пес одразу стає жвавий, веселий, радісно гавкає і родичається з кожним, ну чисто вам п'яний радник. Але найголовніше ось що: треба говорити й говорити до покупця, аж поки не заб'єте йому памороки. Якщо хтось хоче купити пінчера, а ви не маєте нічого іншого, крім якогось мисливського пса, то треба вміти переконати покупця, щоб він замість пінчера повів додому мисливського пса. А якщо випадково маєте лише пінчера, а є покупець на злючого німецького вартового дога, то ви повинні так забити баки йому, щоб він замість дога відніс у кишені цього маленького пінчера. Колись, як ще я торгував тваринами, прийшла до мене одна дама. У неї, каже, втік у садок папуга. А там саме перед віллою грались якісь хлопчак в індіанців. Вони того папугу зловили, повиривали йому з хвоста всі пера і прикрасилися ними, немов поліцаї. Той папуга від сорому, що залишився безхвостий, занедужав, а ветеринар якимись порошками доконав його. Отож дама хоче купити собі нового папугу, але чемного, не якогось там грубіяна, що вміє тільки лаятись. Що ж я мав робити, коли жодного папуги в мене не було і я не знав, де б його дістати. А вдома у мене був злючий бульдог, зовсім сліпий. То я, пане обер-лейтенанте, мусив ту даму переконувати від четвертої години по обіді аж до сьомої вечора, поки вона не купила замість папуги цього сліпого бульдога. Це було гірше за якусь там дипломатичну ситуацію. А коли вона виходила, я сказав: «Хай тепер хлопці лише спробують і йому хвоста висмикати», – і більше я з тією панєю не мав нагоди розмовляти. Вона через того бульдога мусила виїхати з Праги, бо він перекусав геть усіх у будинку. Дістати порядну тварину, пане обер-лейтенанте, хоч вірте, хоч не вірте, це вам не мед лизати...

– Я дуже люблю собак, – сказав надпоручик. – Деякі мої приятелі, що тепер на фронті, взяли з собою псів. Потім писали мені, що війна в товаристві такої вірної, відданої тварини не така вже й погана. Як видно, ви добре знаєте всі породи собак, і я гадаю, коли б у мене був собака, ви б його добре доглядали. Яка порода, на вашу думку, найкраща? Я маю на увазі собаку-друга. Був у мене колись пінчер, але не знаю...

– На мою думку, пане обер-лейтенанте, пінчер дуже милий собачка, правда, він не кожному подобається, бо на ньому дуже багато шерсті й він має таку шорстку бороду на морді, що скидається на звільненого арештанта. Пінчери такі потворні, аж глянути любо, до того ж дуже розумні. Куди там до них придуркуватому сенбернарові. Пінчери розумніші за фокстер'єрів. Я знав одного...

Надпоручик Лукаш поглянув на годинник і перервав Швейкове базікання:

– Уже пізно, мені треба виспатися. Завтра я знову чергую в казармах. Отже, можете цілий день присвятити тому, щоб знайти мені якогось пінчера. Він пішов спати, а Швейк ліг у кухні на диван і почитав ще газету, яку надпоручик приніс із казарми.

– Он як, – казав сам собі Швейк, зацікавлено проглядаючи новини дня. – Султан нагородив кайзера Вільгельма воєнною медаллю, а я дотепер ще не маю навіть малої срібної.

Він замислився й зненацька зірвався з місця.

– Мало не забув! – І пішов до кімнати надпоручика, який уже міцно спав. Швейк збудив його:

– Насмілюсь доповісти, пане обер-лейтенанте, ви не дали мені жодного наказу щодо тієї кицьки.

Напівсонний надпоручик перевернувся на другий бік і промимрив:

– Три дні казарменного арешту, – і знову заснув. Швейк тихо вийшов із кімнати, витяг нещасну кішку з-під канапи і сказав їй:

– Маєш три дні казарменного арешту. Абтретен!

І ангорська кицька знову полізла під канапу.

IV

Швейк саме збирався на пошуки якого-небудь пінчера, коли у двері подзвонила якась молода дама і зажадала говорити з надпоручиком Лукашем. Біля неї стояли дві важкі дорожні валізи, і Швейк устиг ще помітити кашкет носія, що вже спускався сходами.

– Нема вдома, – твердо сказав Швейк. Але молода дама була вже в передпокої й категорично наказала:

– Внесіть валізи до кімнати.

– Без дозволу пана надпоручика й пальцем не ворухну, – сказав Швейк, – пан надпоручик заборонив без його дозволу будь-що робити.

– Ви здуріли! – вигукнула молода дама. – Я приїхала до пана надпоручика в гості.

– Ні про які гості я нічого не знаю, – відповів Швейк. – Пан надпоручик тепер на службі, повернеться аж уночі, а я дістав наказа знайти пінчера. Про жодні валізи й про жодну даму мені нічого не відомо. Зараз я замикаю квартиру й тому дуже прошу вас, пані, аби ви ласкаво забралися звідси. Мені ніхто про таке й словечка не писнув, отже, я не можу залишити в квартирі чужу людину, яку вперше бачу. На нашій вулиці у кондитера Бельчицького залишили в хаті одного такого, а він відчинив шафу з речами й драпонував. Я, боронь боже, про вас нічого поганого не думаю, – вів далі Швейк, побачивши, що молода дама розпачливо скривилась і плаче, – але ви, певно, самі розумієте – залишатися тут вам не можна. Мені довірили квартиру, і я відповідаю тут за кожну дрібницю. Отже, ще раз дуже прошу даремно себе не обтяжувати, бо, поки я не дістану наказу від пана надпоручика, – і рідного брата не знаю. Мені справді прикро так розмовляти з вами, але в армії мусить бути порядок.

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, [купив полную легальную версию](#) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.